

XIII. KÖTET, 4. FÜZET. ÚJ FOLYAM. 1905 OKTÓBER—DECZEMBER.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE.

A MAGYAR NEMZ. MÚZEUM SZÉCHÉNYI ORSZ. KÖNYVTÁRÁNAK

KÖZLÖNYE.

A NM. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

KOLLÁNYI FERENCZ.

1905. ÉVI FOLYAM.

— III — IV. FÜZET. — III —

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM SZÉCHÉNYI ORSZ. KÖNYVTÁRA.

1905.

TARTALOM.

	Lap
Varjú Elemér. A bécsi udvari könyvtár kötés-kiállítása (Egy melléklettel és hat képpel a szövegben.)	289
Dr. Esztegár László (†). A Toldi-trilogia eredeti kéziratai a Magyar Nemzeti Múzeumban (Második közlemény.)	325
Takáts Sándor. Egy budai könyvnyomda felállításának terve az 1689-ik évben	350
Tárca. Évnyegyedes jelentés a Magy. Nemz. Múzeum könyvtárának állapotáról az 1905. év III. negyedében	354
Az Erdélyi Múzeum-Egylet könyvtára 1904-ben	357
Szakirodalom. Sammlung Bibliothekswissenschaftlicher Arbeiten. Heft. 19. u. 20. Ism. <i>dr. Gulyás Pál.</i> — Wóznér Ignác, Durmits Imre és Pavlovsky J. Alajos. A betűszedés elméleti és gyakorlati kézikönyve. Ism. <i>G. P.</i> — Michael Holzmann u. Hans Bohatta: Deutscher Anonymen-Lexicon. III. köt. Ism. <i>Stockinger.</i> — Thurzó Ferenc: A nagybányai ev. ref. főiskola története. Ism. <i>B. Sz. L.</i> — Külföldi folyóiratok szemléje. (Deutsche Literaturzeitung. XXXVI. 27—29. 32. 34—99. La Bibliofília. VII. 3—4. 5—6—7. Le Bibliographie moderne. IX. 1—2. 3—4. Mitteilungen des Oesterr. Vereins für Bibliothekswesen. IX. 3. 4. Revue des Bibliothèques. XV. 5—7. Rivista delle Biblioteche e degli Archivi. XVI. 6—7. 8—9. Zeitschrift für Bücherfreunde. IX. 4. 5. 6. Zentralblatt für Bibliothekswesen. XXII. 7. 8. 9—10.)	363
A magyar bibliografiai irodalom az 1905. év harmadik negyedében. H. I-től	374
Vegyes közlemények. Új Korvin-kézirat a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Orsz. könyvtárában. — Ágoston József gyűjteménye. — Előléptetések a M. N. Múzeum könyvtárában. — A velencei Szent Márk-könyvtár új helyiségei (—sp—). — A zenei gyűjtemények kérdése (G—l). — A folyóiratok hirdményeinek bekötetése (γ). — Ráth György régi magyar könyvtára a M. Tudományos Akadémiában (<i>Bibliofil</i>)	376
Változások a magyarországi nyomdáknál 1905 szept. 16-tól decz. 31-ig	384
Név- és tárgymutató	385

A BÉCSI UDVARI KÖNYVTÁR KÖTÉS-KIÁLLÍTÁSA.

VARJÚ ELEMÉRTŐL.

(Egy melléklettel s hat képpel a szövegben.)

A bécsi udvari könyvtár igazgatósága felbuzdulva azon a páratlan sikeren, a melyet az 1902-ben rendezett könyvfestészeti kiállítással elért, az elmúlt évben új sorozattal lepte meg a közönséget: egy kiállítás keretében a könyvkötészet fejlődését mutatta be, kizárólag saját gyűjteményéből vett példákon.

Egy nagy könyvtár, bármily készségesen és liberális módon bocsátja is kincseit a látogatók rendelkezésére, a legritkább esetben képes anyagát széles körben hasznosítani. A legteljesebb katalógusok, a legjobb ismertetések is csak a szaktudós előtt nyitják meg az utat a gyűjteményekbe s még ennek sincs mindig módjában összefüggő áttekintést szerezni az egy-egy intézet tulajdonában levő egész anyag fölött. A művész, az iparosok sokféle faja, a kiknek kiválóan szükségük van az elmúlt idők könyvanyagából meríthető tanulságokra, a könyvtárakba hiába is mennének el, sem kellő képzettséggel, sem elegendő idővel nem rendelkeznek arra, hogy maguk keressék ki és határozzák meg kor és származás szerint a céljaikra alkalmas anyagot. Az olyan kiállítás azonban, a minőt a bécsi udvari könyvtár immár másodikat mutatott be, feldolgozva, a részletes tanulmányozásra előkészítve s emellett a laikus előtt is érthető módon ismerteti meg az egy-egy csoportba tartozó műemlékeket. A szaktudomány az ilyen tárlatokkal csak nyerhet, hiszen az anyag összeszedése s feldolgozása közben sok új, ismeretlen adat jut felszínre; ám nem ez a szempont a legfontosabb. Az igazi jelentősége a kiállításoknak abban áll, hogy a közönségnek olyan rétegeit is a könyvtárba vonzzák, a melyek különben oda sohasem jutottak

volna el; felköltik az érdeklődést egyfelől azokban a körökben, a melyek a művészet istápolására anyagi eszközökkel igen, de képzettséggel ritkán rendelkeznek, másfelől a műiparosokban, a kiknek a jó ízlés ébredésének mai korszakában különösen szükségük van a régmúlt idők remekeinek minél behatóbb tanulmányozására.

Tanulságos tárlatok rendezésére a bécsi udvari könyvtárnál alkalmasabb gyűjtemény nincsen. Minden más könyvtár, még a leggazdagabbak is, bizonyos helyi, nemzeti jelleggel bír, s ennek megfelelően anyaga többé-kevésbé nagy, de mindig körülhatárolt körbe tartozik. A bécsi udvari könyvtár ezzel szemben nemzetközi jellegűnek mondható. Alig van Európának olyan része, a mely ne volna benne régiségeivel dúsan képviselve. Az alapító dinasztia egykoron rövidebb vagy hosszabb ideig a Nyugatnak csaknem minden országa felett uralkodott s az uralma alatt állott nemzetek iparának és művészetének birtokába került minden kincset kedvelt székhelyére, Bécs városába hordta össze. Tagjai között szenvedélyes gyűjtők nagy számmal voltak, a kiknek műszeretét csak a gyűjtésben való szerencsájük multa felül. Csakis ily módon, ilyen körülmények között volt lehetséges akkora s annyira sokoldalú műgyűjteményeket összehordani, a minőket Ausztria fővárosa egyesít magában.

Már az első kiállítás, a mely a könyvtár világhírű miniatűr kéziratainak válogatott gyűjteményét tartalmazta, tanuságot tett erről; még inkább igazolta a második, a melyet — dacára, hogy rendezői szemmel láthatólag bizonyos »nemzeti« jelleget akartak neki adni — éppen nemzetközi volta tett igazán nagyszerűvé.

A kiállítás helyiségeül most is a könyvtár óriási díszterme szolgált; az anyag úgy, mint előbb, a falak mentén felállított üveges tárlókban volt elhelyezve, szabadon hagyva a rendkívüli méretű helyiség középső részét. Kiváló szakértelemmel készült felírások ismertették meg az egyes darabok eredetét s korát a látogatóval; biztosan kalauzolva a laikust és igen sok tanulságot nyújtva a szakembernek.

A felállításnál részben a helyiség arányai, részben bizonyos politikai tekintetek voltak az irányadók. Ehhez képest a csoportosítás országok szerint történt, de nem egészen a történelmi fejlődésnek megfelelően. A kiállítás Ausztriát — s ezt itt rossz

néven sem lehet venni — mint önálló egészét kívánta feltüntetni a XIV. (!) századtól kezdve egész a legújabb korig; teljesen elkülönítve a szintén egységesen csoportosított német birodalomtól. Csakhogy a felállításnak ez a módja a hozzáértőt, de még talán a nem szakmabeli figyelmes szemlélőt sem győzte meg arról, hogy az ausztriai könyvkötő-ipar önállóan fejlődött volna; legfeljebb a bécsi könyvkötészet némi különleges vonásaira volt képes a figyelmet felhívni. Tudomány, művészet és ipar Ausztria német részeiben ma is nagy-német nyomokon halad; még inkább azokon haladt régenten, a mikor az örökös tartományok a birodalommal szoros kapcsolatban állottak. *Helyi sajtóságok* a legegységesebb nemzetnél is találhatók; különleges vonások voltak az egyes ausztriai tartományok s vidékek műiparában is; de a maga egészében ugyanaz volt a tudás, az izlés s a szellem itt, mint odább a nyugaton, a német birodalomban s *egy* csoportba tartoznak annak az alkotásai is.

Magyarország, ha a Corvin-kötésektől eltekintünk, igen szerényen volt képviselve a kiállításon, pedig bizonyosan bőven akad hazánkból való anyag a könyvtárban. Mondanunk sem kell, hogy a kitett néhány magyar eredetű kötés is az ausztriai vitrinákban talált helyet. Cseppet sem hizelgő ránk nézve, hogy azokra a tárlókra, a melyekben magyar darabok is voltak, »*Oesterreich-Ungarn*« felírás került; mi sokkal kellemesebbnek találjuk, ha egyáltalán nem szerepelünk valahol, mint ha Ausztriával kapcsolatban említenek bennünket. Különben pedig a régi magyar műiparnak teljes *nem* ismerése kell hozzá, hogy valaki az ausztriai tartományok és Magyarország műipara közt valami szoros rokonságot találjon; volt ugyan idő, a mikor könyvkötészetünk majdnem egészen külföldi nyomokon halad; azonban a mintákat ekkor sem az örökös tartományok, hanem Németország s a Németalföld szolgáltatták.

A midőn az alábbiakban megkísérlem a bécsi kötés-kiállítás anyagát — sajnos, megfelelő illusztrációk nélkül¹ — nagyjából megismertetni, csak annyiban térek el a rendezők által meg-

¹ A könyvtár igazgatósága arra hivatkozva, hogy a kiállítás anyagáról nagyszabású illusztrált művet fog közrebocsátani, a kiválasztott kötések lefényképezését nem engedte meg. A közlött néhány Corvin-kötés képe a M. N. Múzeum tulajdonát képező régibb felvételekről készült.

állapított sorrendtől, a mennyiben a magyar darabokkal, mint benünket leginkább érdeklőkkel, utoljára és kissé bővebben foglalkozom.

A kiállítás első csoportját keleti kötésekben állították egybe. Köztük valóban páratlan érdekességű volt néhány a Kr. u. első századból származó kézirat. Elöl egy I. századi tekeres a könyv régi alakjának bemutatására, mellette három papirusz-kötet, már kódexsz-alakban az V—VI. századból. Különösen nevezetes ezek közt egy Egyiptomból való, VI. századi tábla, a melynek lapjait fonott és az alapra rávarrott bőrszalagból való diszitmény borítja. Emellett — úgy látszik — a táblák egykor színezve is voltak. E kötés bizonyosság rá, minő messze nyúlik vissza egyik-másik, csak aránylag késői példákkal illusztrálható iparművészeti ág. A jövő kutatásoknak a feladata megállapítani, minő rokonság van ezen applikációs könyvtábla s a keleti áttört diszítésű bőrkötések között.

A következő tárló egzotikumokat tartalmazott; keletindiai, ceyloni, sinai és japáni darabokat, a melyek innen bátran elmaradhattak volna.

A könyvtár rendkívüli gazdagságáról tanuskodott a következő négy, arab és perzsa könyvtáblákkal megrakott vitrina.

A keleti könyvkötészet iránt a szakemberek csak újabb időben kezdenek érdeklődni, a mióta megállapították, hogy a reneszánsz-korszakbeli utolérhetetlen könyvkötő-művészet mennyit köszönhetett a keleti mintáknak. Ismereteink ezen a téren még nagyon hiányosak; régi példányok a nyugati könyvtárakban kis számmal találhatók, a keleti mesterek technikáját nem ismerjük, kormeghatározásaink nem feltétlenül megbízhatók s a rendelkezésünkre álló anyagot vidékek vagy iskolák szerint csoportosítani nem tudjuk. Annyit azonban már meg lehet állapítani, hogy keleti, főleg perzsa kötések kb. Konstantinápoly eleste óta kerültek nagyobb számmal a nyugatra s a XV. század második felében vált érezhetővé az a hatás, a mit a reneszánsz bőrkötésre Itáliában, Franciaországban és Magyarországon gyakoroltak. Hogy azonban hatásuk mértéke és módja megállapítható legyen, ahhoz úgy a nyugati, mint a keleti könyvkötészet idevágó emlékeinek az összehasonlítás szempontjából való, az eddiginél jóval tüzetesebb tanulmányozása szükséges.

Ezekre a tanulmányokra a bécsi udvari könyvtár sokféle okokból predestinálva van. Egyfelől azért, mert a keleti kötések dolgában Európa első gyűjteményei közt foglal helyet, másfelől, mert itt találhatók legnagyobb számmal s legszebb példányokban az összevetésre alkalmas nyugati könyvtáblák, köztük nagy számban Corvin-kötések is, a melyek nélkül a keleti könyvkötészetnek a nyugatra való hatását sem megérteni, sem igazolni nem lehet.

A kiállítás a könyvtár keleti anyagának nagyon kis részét mutatta be; de a mit bemutatott, egytől-egyig remek darab, valósgós műkincs volt.

A kiállítottak eredetük szerint három csoportba voltak sorozva: a *mór-arab*, *perzsa* és *török* kötések csoportjába. Az elsőbe tartozók a legegyszerűbbek; fődíszük az apró vasakkal préselt szíjfonadék, a mely rendszerint a keretekhez s ritkábban mértani idomú középrészek kitöltésére használtatik. A kiállított hét kötés között a legrégebb a XIII., a legújabb a XV. századból való volt. A korábbiakon az aranyozás igen szerényen van alkalmazva, mindössze néhány aranyos pont van helyenként a vaknyomású díszítmény közé illesztve. Az újabbakon már a fonadék is arannyal van préselve; ezek között egyik (28. sz.) különben bőrmetszéssel is van díszítve. A kötések egy kivételével mind tárczaalakúak.

Hasonlíthatatlanul fényesebbek ezeknél a perzsa eredetű kötések. Köztük a XV. századnál régebbi darab nem találkozott; a legutolsók a XVI. századból származtak. Úgy a lemélyített-rekeszes és merőn aranyozott,¹ mint az áttört bőrrátétellel díszített kötéseknek csodaszép példáit lehetett itt látni. Az előbbieket díszítését — úgy látszik — először vakon préselték s utólag fedték be por-arannyal; ezeknek hatása korántsem olyan meglepő, mint a második módon ékitetteké, a melyek között az emberi kezűességnek és türelemnek bámulatot keltő példái találkoznak.

Harmadik, egyszerűbb fajtája a perzsa könyvtábláknak festett s lakkozott díszítménnyel van borítva. Ezek a táblák, bár kecses virágornamentikájuk s élénk színeik nem rossz hatásúak,

¹ Így nevezem az arannyomásnak azt a nemét, a melynél a préselt mintának nemcsak mély részeit, hanem kidomborodó felületét is aranyozás borítja.

már a régi virágzó bőrművesség elhanyaglásáról tanuskodnak; hozzájuk az igazi könyvkötő-mesterségnek kevés köze van. A bőr díszítésének ezt a nemét különben a keletiek más készítményeiken is, főleg nyergeken s puzdrákon előszeretettel alkalmazták.

A perzsákat utánzó török könyvtáblák közt ritka az igazi régi darab, a kiállítottak mind a XVII—XVIII. századból valók voltak.

E kis keleti sorozat után közvetlenül, igen helyesen, XV. századi magyar és itáliai kötések következtek, miáltal lehetővé volt téve a keleti s nyugati könyvkötészet tüzetes összevetése. Nem volt nehéz megállapítani, hogy míg a Corvinából származó magyar könyvtáblákat legfeljebb a perzsákkal lehet összevetni, addig a hasonló korú itáliai, főként firenzei kötések szoros kapcsolatban vannak az arab eredetű darabokkal.

Mátyás király kötéseinél legfőképen a díszítésnek pazarul való alkalmazása emlékeztet a perzsa (és török) táblákra, ezekre vall még a dús aranyozás, a csak kevésnél előforduló bőrátörés és a két darabnál ismeretes mélyített rekeszek alkalmazása. Jóval nagyobb a hasonlatosság egyrészt az arab, másrészt az itáliai kötések között. Mindkettőnél fő a fonadékos díszítmény, kevés az aranyozás s egyező a tábla beosztása. Perzsa módra díszített táblák, minőket Itáliában egyedül Velence könyvkötői készítettek, csak a XV. század utolsó negyedében, sűrűbben pedig csupán a következő században fordulnak elő.

Mielőtt a kiállítás itáliai kötéseivel foglalkoznánk, még a keleti rész egyik igen szerény csoportját kell megemlítenünk, a melyik egy rosszul világított helyen felállítva a legtöbb látogató figyelmét kikerülte. Egy üvegszekrényben voltak elhelyezve a következő darabok:

Egyszerű alig díszített bőrkötés Abessziniából, állítólag a XVIII. század végéről.¹

Másik két, még egyszerűbb bőrkötés ugyanonnan.

Görög kézirat vaknyomással díszített kötése a XV. századból. A kötés, véleményem szerint egy századdal újabb.

Görögnek mondott meghatározatlan korú kötés; a melyet

¹ Egészen hasonló darab van a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában is, hol azonban a kötetet a benne levő amhár kézirat után jóval régebbinek tartják.

valamely bulgár vagy szerb klastromból valónak tartok s legfeljebb a XVII. századból mernék datálni.

Végül egy elég érdekes, a XVII. század második feléből való darab a tergovistyei zárdából, vaknyomással, még részben régi gót mintavasakkal díszítve.

Nem lehet eléggé sajnálnunk, hogy a Balkánt, a hol a XVI. század óta különleges izlésű érdekes kötéseket produkáló zárdai könyvkötő-ipar virágzott, mindössze három darab képviselte. A bécsi udvari könyvtárban ilyen kötések nagyobb számmal találhatók; egy válogatott kis sorozat belőlük jóval tanulságosabb lett volna, mint volt a belső-ázsiai etnografikus jellegű kötések csoportja. Ugy látszik azonban, hogy a kiállítás rendezői keleti Európát mellőzni akarták; ennek megfelelően úgy Oroszország, mint a korai aranynyomású kötéseiről híres Lengyelország könyvkötészete egyetlen darabbal sem volt képviselve.

Az egyébként gazdag itáliai csoportban első pillantásra feltűnt a régibb középkori kötések hiánya; a kiállítottak közt a legkorábbi sem származott 1460-nál előbbi időből. A kiállítás egyik tudós rendezője, a kit efelől megkérdeztem, azt a felvilágosítást adta, hogy a könyvtár itáliai kézirateit (pedig sok van) hiába vizsgálta át, korábbi díszített bőrkötéseket nem talált. Saját tapasztalataim alapján is állithatom, hogy a XV. század első feléből igen ritkán lehet itáliai préselt bőrkötéseket látni, a mi van is, szerény ékességű, legjobb esetben egyszerű vonalokból álló rácsozat közé nyomott apró gót-mintájú vasakkal van díszítve; a kéziratok nagy többsége csupasz deszkába, bársonyba vagy bolyhos vadbőrbe van kötve. A XV. század második felét jellemző, arab-maureszk módra, bepréselt fonadékkal díszített könyvtáblák divatja csak a XV. század közepén kezdődik s épp úgy hirtelen, minden előzmény nélkül lép fel, mint nálunk a Corvina arannyal préselt kötései. Ennek kapcsán különben még azt is konstatálnunk kell, hogy az ilyen díszítésű itáliai bőrkötések *korban nem előzik meg a hasonló magyarországiakat.*

A kiállításon ebből a nemből két vitrinában tíz darab volt közszemlére téve. Nevezetes, hogy köztük a két legszebb, magyar vonatkozású; egyik, gyönyörű zománczos kapcsokkal ellátott, hihetőleg firenzei kötés (65. sz.) *Vitéz János*-unk műizlését dicsérte, a másik (59. sz.) *Arragoniai János*-é volt. Ez utóbbit különösen

figyelemre méltóvá az tette, hogy *összes díszítéseit* arannyal voltak préselve. Lehetetlen ebben a Corvina hatását fel nem ismerni.

E szép itáliai kötéseknek egy hibájuk van: rajzuk rendkívüli módon egyhangú. Épp ezért nem állják ki az összehasonlítást Corvin-kötéseinkkel. Viszont felülmúlják a magyarországi táblákat a kidolgozás gondos, precíz volta tekintetében. A keleti fonadék, a mely Mátyás kötésein meglehetősen hanyagul van préselve, rajtuk mindig szabályos, gondosan összeállított; a használt mintavasak élesebbek, jobb vésetűek, minek következtében az arannyomás finomabb, határozottabb körvonalú. Ennek a magyar műiparra nem éppen dicsőséges ténynek a megállapítása egy okból igen fontos, t. i. ezzel igen erős, szinte megdönthetetlen bizonyítékot nyerünk arra, hogy a Corvina kötéseit nem — mint újabb időben is hirdetik¹ — itáliai, hanem kétségen kívül hazai, magyar mesterek készítették. Mert azt lehetetlen feltenni, hogy az olasz könyvkötők, a kiket Mátyás állítólag Budára hívott, itt rosszabbul, gyarlóbban vésett vasakkal dolgoztak volna, mint hazájukban. Az egyetlen lehetőség az, hogy a Corvina részére olasz könyvkötőket egyáltalán nem foglalkoztattak.

Azt az óriási haladást, a melyet az itáliai kötés a XVI. század elején tett, kitünően illusztrálta a következő két tárló anyaga. Az egymás után korrendben sorakozó példákön látni lehetett, miként veszt jelentőségéből a keleti fonatos dísz, hogy tűnnek fel a táblákon a finom, arabeszkés, késői reneszánsz ízlésű keretléccek, mint követik ezeket a XVI. század harminczas éveiben a nemes egyszerűségű, csupán aranyvonalas keretekkel ellátott síma marokén kötések, hogy mutatkozik ezekkel egyidőben a perzsa kötések hatása, végül mi módon fejlődik ki — részben francia befolyás alatt — a dús rajzú, gazdagon aranyozott tábla, a melynek legszebb képviselői a *Thomas Maioli* könyvtárából maradt remekék. Ez utóbbiakból kettő volt kiállítva, azonban egyik sem tartozott a híres bibliofiltól maradt legszebb darabok közé.

E csoportból is merithetett a magyar könyvészeti régiségek ismerője tanulságot. Így lehetetlen volt észre nem venni, minő

¹ Például legutóbb Jean *Loubier* »Der Bucheinband« című (1904-ben megjelent) könyvében: »Es ist überliefert, dass Mathias Corvinus die berühmtesten Buchschreiber und Miniaturmaler aus Italien in seine Residenz berief. So wird er gewiss auch italienische Buchbinder dort beschäftigt haben.«

hasonlóság van a XVI. századi felsőitáliai kötések kereteinek és a Corvin-kötések középrészei körvonalainak rajza között. Ki tudja ma megmondani, hol keresendők a közös források? Vagy talán Mátyásnak, épp e korban rendkívüli módon keresett s egész Európába szerte hurczolt remek kötetei szolgáltak az olasz mestereknek minta gyanánt?

Tovább haladva néhány szép kötést láttunk a XVII. században divatosá vált legyező-mintával díszítve. Ezek zárják le Olaszországban a finom művészi kötések sorát. Utánuk szörnyű barokk ízlésű munkák következnek; dús aranyozással terhelt értelmetlen rajzú táblák, melyeknek dívatja ott egész a legújabb korig tart. A kiállításon látottak legtöbbje inkább az egykori tulajdonosok (pl. VI. Piusz pápa, Mária Terézia stb.) miatt, mint művészi szempontból volt érdekes.

A bőrkötések után néhány remekműű veretes és számos himzésekkal borított tábla következett. Az előbbieik között páratlan szépségű egy Galeazzo Mária Sforza († 1476.) számára készült kötet (554. sz.). A vörös bársonnyal borított táblák domború öntött *arany cseppekkel* voltak behintve; a csatokat és vereteket remek zománcozás díszítette. Ennek méltó párja egy öntött ezüst veretekkel ékes fekete bársonykötés, a mely állítólag II. Miksa császár neje, Erzsébet számára készült; veretei bizonyosan francia mester kezéből kerültek ki.

Mint különlegességet megemlítjük még azt a két kötetet, a melynek sárgaréz tábláin üveg alá foglalva Francesco *Parisi* festményei díszelnek.

Spanyolországot, igen szerényen, egyetlen tárló képviselte néhány XVI. és XVII. századi nem éppen fényes kötéssel. Ezek alig különböznek valamennyire az egyszerűbb, átlagos francia kötésektől; valamelyes egyéni vonást alig, legfeljebb itt-ott a díszítésben lehet rajtuk észrevenni. Szerettünk volna néhány régibb darabot látni: van-e rajtuk nyoma a mór ízlésnek? Szinte lehetetlen, hogy az iberiai félszigeten, a honnan már a XIV. századból remek préselt bőrkárpitok ismeretesek, a díszes bőrkötések készítése csak a XVI. századdal vette volna kezdetét, s az sem valószínű, hogy a spanyolok a könyvkötészetben csak francia szomszédaik utánzóik lettek volna, holott miniatúrájukban egészen sajátos nemzeti ízlés nyilatkozik meg. Sajnos, e kérdésekre az

irodalomban ez ideig hiába keressük a választ; míg a francia, angol s német kötéseknek százai vannak reprodukálva s kiadva, addig spanyolországiakra csak elvétve lehet egy-egy nagyobb kiadványban bukkanni.

Gazdagabb volt a németalföldi csoport, három szekrényre terjedő anyagával. Azonban a XV. századot itt is csak két késői egyszerű tábla képviselte; a következő század anyagában is kevés volt a figyelemreméltó; a legtöbb kiállított kötet német módra egyetlen dúczezal préselt táblákba volt kötve. Egy kéziaranyozású s emellett kifestett, állítólag Antwerpenben készült bőrkötésen a kötés közepére az egyesített magyar és cseh czimer volt nyomva; e kötést a felírás szerint *valamelyik* osztrák főherczeg számára készítették; nem lett volna nehéz megállapítani, hogy ez nem lehet más, mint a későbbi magyar király, II. Mátyás. Nincs okom kételkedni a kötés provenienciájában, hanem annyi bizonyos, hogy stílusa s technikája után inkább lehet osztrák-német készítménynek, mint németalföldinek tartani.

Jóval tetszetősebbek voltak a XVII—XVIII. századi készítmények, a melyeken meglátszik a virágzó francia könyvkötő-ipar hatása. Kéziaranyozásuk kifogástalan s rajzuk rendszerint izléses. Kiválóan szép volt egy dúsan aranyozott vörös marokén kötés (414. sz.) »von der Buchbinderfirma Magnus«; ez 1679-ben készült I. Lipót számára és egy a XVIII. század elejéről való kis nyolczadkrét könyvecske (416. sz.), egészen francia modorban kötve.

A festett hártyakötéseket, a melyek hollandi egyetemeket látogató protestáns tanulóink révén hozzánk is elszármaztak, egyetlen darab képviselte (417. sz.). Rajzát tekintve, semmiben sem különbözött a debreczeni s kolozsvári kötésektől, kivitel dolgában azonban felülmúlta őket. Az alapul szolgáló aranynyomás kifogástalan, a színezés (rózsaszín és zöld) gondos, sokkal finomabb, mint a magyar készítményeken. A kötés korát a mellé tett felírás 1667-re tette; hihető azonban, hogy ez évszám csak a benne levő könyv nyomtatására vonatkozik és a kötés legalább 50 évvel újabb.

Alapjában véve ezek a festett hártyakötések a XVII. századi *Le Gascon*-tól kiindult, rekeszesen díszített francia kötések olesó utánezatai. A táblák beosztása ugyanaz, a rekeszek betöltéséhez használt minták durvábbak, egyszerűbbek ugyan, de külön-

ben megegyeznek a francziákéival; a különbség abban nyilvánul, hogy a hollandi könyvkötő a drága marokén helyett hártát használ, bőrmozaik helyett pedig festést alkalmaz.

Ugyancsak három vitrina jutott az angol könyvkötészet bemutatására, azonban ezek csupa válogatott, érdekes és szép darabokat tartalmaztak.

Valóságos attrakció-számba ment két préselt bőrkötés, az egyik állítólag *1200 tájáról*, a másik a *tizenharmadik századból*.

A préselt bőrkötések Közép-Európában a XIV. században kezdenek elterjedni, azonban általános alkalmazásuk csak körülbelül a XV. század második negyedétől számítható. Kifejlődésük lassú; eleintén egy-két átlós vonal, s az ezek által alkotott mezőkbe nyomott szerény rozetta díszítik a táblákat; dúsabb, a felületet egészen beborító díszítéssel már csak a XV. század közepe felé találkozunk. Annál meglepőbb, hogy az angolok állítólag a XII. század végéről s a következő elejéről való, teljesen kifejlett díszítésű, 40—50 mintavassal préselt olyan bőrkötéseket mutathatnak fel, a minőket a kontinensen csak körülbelül harmadfélszáz évvel később készítenek.

E kötésekéről felfedezőjük, *H. J. Weale* megállapította, hogy főleg benedekrendi zárdákban készültek s koruk csak körülbelül félszázadra terjed. Sem előzményük nincs, sem folytatásuk; egyszerre teljesen kifejldött gyakorlattal állunk szemben (így pl. a durhami zárdából származó ilyen kötések maguk *114 különféle mintavassal* készültek) s e nagy tökélyre jutott mesterség épp oly gyorsan, mint a hogy feltűnt, feledésbe merül, úgy, hogy a következő korszakban a könyvkötészetnek Angliában ugyanazt az utat kell megtenni, mint a melyet megtett Európa többi országaiban.

Weale úr felfedezése ellen eddig még nem emelkedett hang; a szaktudomány bámulattal és elismeréssel fogadta a különös és érthetetlen dolgot, a melynek az első ismertető sem tudott elfogadható magyarázatot adni. Eredetiben ilyen kötések még kevesen láttak; a képek után ítéletet mondani igen nehéz. Magam is a bécsi kiállításon láttam az elsőket; ám, ha ezek az igaziak közül valók, úgy most már feljogosítva érzem magamat arra a véleményre, hogy a XII—XIII. századi préselt bőrkötések történetje naiv mese, s valóságban ezek a kötések a XV. század második feléből valók és kétségtelenül itáliai befolyás alatt jöttek létre.

A kiállításnak 1200 tájáról való darabja (419. sz.) a következőkép volt díszítve. A negyedretű, barna, erős borjúbőrrel borított táblán a tükröt egymás mellé nyomkodott négyszögletes vasakkal préselt kettős keret foglalja be; a külsőn nyugvó oroszlánok, a belsően lépdelő szarvasok (a XV. század második feléből való német könyvtáblák kedvelt motivuma) láthatók. A középső rész vonalakkal hosszában hasábokra van osztva, az így keletkezett közöket apró bélyegekkal préselt *éppen olyan »keleti« fonadék tölti ki, a minő az 1450—1500 közti olasz és magyar kötéseket jellemzi!* Ha még ezek után sem tudná valaki, honnan vették e kötésekhez a mintát s mikor készültek ezek, úgy elég, ha a ma már hiányzó veretek helyeit megnézi, látni fogja, hogy a kapcsolok szíjait egykor ugyanolyan hosszas hárslevél-alakú lemezekék foglalták a táblához, a minőket a mondott korszakban éppen az olasz könyveken láthatunk.

Sokkal eredetibb volt a másik »ősi« kötés (420. sz.) díszítése. Hozzá a könyvkötő csupa négyszögletű vasakat használt, különböző alakokkal. A tábla alsó és felső szélén, keretül, egy talán görgetővel (Rolle) nyomott friz van alkalmazva, a melyen tízszer ismétlődik egy körös boltív alatt álló, jobbját csipőre illesztő, baljával hívó mozdulatot tevő, hosszú köntösű alak. A két hosszabb szélet egy hosszas rozetta egymás alá sorakozó lenyomatai alkotják. Az így bekeretelt tükrő üres csikokkal váltakozó öt harántos szalaggal van díszítve; e szalagok közül az alsóhoz és felsőhöz használt téglalakú mintavasakra hárfázó habléányt (vonatkozással Irland címerére?), a többihez valókra két-két egymásnak háttal fordult madarat véstek.

Ez az elrendezés a XV. század végéről s a XVI-ik elejéről való francia, hollandi és német kötésekben elég gyakori, a miből következtethetünk a kötés valóságos korára is.

A XIII. századnak jelzett kötés mellett a XV-ik, sőt még a XVI. századból valók is igen szerények voltak; ebből azonban nem szabad az e korbéli angol könyvkötészetre következtetést vonnunk, a mely ez időben igen figyelemreméltó darabokat is hozott létre.

A XVI. század végéről egy kis 32-ed retű kettős (vagy iker-) kötés tűnt fel, lapjain aranykerettel s egy lapról préselt tojásdad középrészszel. E kötéske angol származásában erősen

kételkedem; valószínű, hogy a Németalföldről vagy Franciaországból (Lyonból?) való. Hasonlókat a XVII. század közepén Erdélyben, főleg Kolozsvárott is készítettek, s a magyar munkák kivétel dolgában legkevésbé sem maradnak az itt kiállított mögött.

A XVIII. században az angol könyvkötők munkái kivétel dolgában a francziákéival vetekednek, nagy részük azonban minden eredetiség nélkül való utánzat. Csak e század végén s a következő elején válik önállóvá a szigetország könyvkötőipara, a mikor egyúttal Roger *Payne*-nel eléri virágzásának legmagasabb fokát is. Az utolérhetetlen mester munkáiból is ki volt állítva egy kiváló szép, széles csipkeszerű aranynyomással díszített kötés, egyik legszebb darabja az egész kiállításnak. Igen figyelemre méltó volt még a *Fairbanks & Armstrong* londoni czég műhelyében készült olajzöld marokénnel borított foliás a XIX. sz. elejéről.

A kiállításnak legjobban megcsodált része a francia csoport volt. S ez meg is érdemelte a bámulatot; annyi elsőrendű műdarabot, a mennyi ebben volt látható, Európának legfejlebb még két gyűjteménye tudott felmutatni.

Franciaországban épp úgy, mint Itáliában aránylag későn kezdik a bőrkötéseket bélyegekkel díszíteni; a közönséges gót izlésű préselt táblák — úgy látszik — csak az első, Németországból bevitt nyomtatványokkal terjedtek el. A XV. századi ilyen kötésekben nincs is valami különösebb, nemzeti jelleg; a kiállításon több olyan volt kitéve (161., 162., 165. sz.) a melyeket bátran német eredetűeknek lehetett volna tartani. Csak a század végén kezd valami különleges könyvkötő-stilus mutatkozni, egyező a németalföldivel. E jellegzetes francia táblákat vagy görgetővel préselt párhuzamos díszített szalagok fedik, vagy a mi épp ily gyakori, egy vagy több nagy lapról préselt szentkép, esetleg gótikus levél- és virágornamentumokkal ékes rekeszek borítják teljesen. Ilyen fajtájú kötések voltak a kiállításon a 163. és 164. sz. a. láthatók. A korábbi keltűek között feltűnt egy vörös-barna borjúbőrkötés a francia címerrel és egy sündisznóval, nyilván XII. Lajos király könyvtarából, minden durva volta mellett is tetszetős és izléses darab.

Grolier-nek köszönhető-e vagy sem, annyi bizonyos, hogy a XVI. század harminczas éveiben rohamosan emelkedik a francia könyvkötészet színvonala. A gót bélyeges nehézkes táblák divat-

jának néhány rövid év véget vet; helyükbe finoman kidolgozott olasz, jobban velencei ízlésű táblák lépnek, a melyeknél egyaránt bámulatot kelt a rajz tetszetős volta s a kivitel gondossága.

Az első ilyen kötések — a bécsi kiállításon kiválóan jó alkalom nyílt az összehasonlításra — alig különböznek valamiben az itáliaiaktól. Ugyanazok a mértani elrendezésű vonalas rajzok, kevés virágdíszszel, ugyanaz a válogatott anyag, finom nagyszemcséjű marokén, mind a két ország termékeinél; úgy, hogy egyik-másik tábla hovatarozandósága csak a belekötött könyv, vagy az egykori tulajdonos révén állapítható meg.

Az ezen korszakba tartozó kötések a kiállításon egész sor tárlót töltöttek meg; egyedül a valódi *Grolier*-ek száma tizenötre ment. Ezen örök emlékü amatőr remek kötéseknek mind a három fajat pompás példányok képviselték. Első korszakbeli, bizonyosan Velenczében készült kötéstáblái egyszerűségük daczára is kitűnően hatnak. Ezeket a szakemberek egy része az *Aldusok* könyvkötő műhelyéből valóknak tartja, pusztán a stílusbeli hasonlóság alapján. Eltekintve attól a körülménytől, hogy az *Aldusok* könyvkötészetéről nincs biztos adat s nem bizonyos, hogy a híres nyomdászok saját műhelyükben köttették kiadványaikat, már csak azért sem adhatunk hitelt ennek a feltevésnek, mert a *Grolier* kötéseknek aranyozása s egész megmunkálása jóval gondosabb, finomabb a legszebb Aldinakénál.

Grolier második fajtájú tábláin aranynyal préselt és kifestett összefonódott szalagdísz szerepel. Ezek a kötések is olasz mestertől valók, de — a mint gyarlóbb kivitelük mutatja — semmi esetre sem ugyanattól, a ki az előbbieket készítette. Érdekes, hogy éppen ezeket a kötéseknek nevezték el *Grolier*-ről s még érdekesebb, hogy sokáig azt hitték, miszerint a táblák tarka szalag-fonadékai bőrből vannak kivágva s fel vannak az alapra ragasztva. A kiállított szebbnél szebb példányokon a laikus is megállapíthatta, hogy az úgynevezett mozaik-kötések csak finom, nem repedező, lakkszerű festékekkel vannak kiszínezve.

Legszebbek *Grolier*-nek élete utolsó szakából való, kétségtelenül Franciaországban készült kötései. Ezeken nincs festés, csak aranyozás, ez azonban rendkívül finom. Rajzuk emlékeztet a *Grolier* első korszakából való velencei táblákéra; csakhogy sokkal elegánsabb, tetszetősebb és gazdagabb. Az azokon alkalmazott telt, tehát kissé

nehézkés levélkéknak s liliomoknak itt csupán körvonalait látjuk; az egyszerű vonalkeretek helyére finom, czizellált arabeszkés szalagminta lép. Francia izlés hatása látszik meg rajtuk, ez nyilatkozik meg a kivitelben is, a miben messze felülmúlják *Maioli* könyvtárának legpompásabb darabjait. A kiállításon különösen egy 1558-ból való (198. sz.) keltett csodálatot utolérhetetlen gondosságú aranyozásával.

A Grolier-kötések mellett azon korból való más megrendelők részére készült szép kötések egész sorát volt alkalmunk látni. Egyik-másik kiállta a versenyt a Grolierekkel; olyan, a melyik ezeket felülmulná, nem találkozott.

A francia uralkodók és főrendű könyvbarátok remekbe készült kötéseiből válogatott példányok voltak bemutatva. A legszebbek kétségkívül a Lotharingiai Lujza és férje III. Henrik monogrammjával ellátott darabok, egyik-másik talán a híres udvari könyvkötő, *Nicolas Ève* munkája. E nevezetes mestertől egy biztosan datált(?) darab is volt kitéve, egyszerűbb díszű, de szép, precíz kivitelű munka (224. sz.); úgy lehet, műhelyében készült a 221. sz. alatti túlságos dúsan aranyozott (*à la fanfare*) díszített kötés is. Egy szép lionni(?) könyvtábla dús kéziaranyozással, mozaikszerűen kifestve *Zsámbovink* izléséről tesz kedvező tanúságot; a fényes kötetet a magyar műbarát II. Miksa császárnak nyújtotta át hódoló ajándék gyanánt.

A XVI. század végéről s a következő elejéről azonban már nagy lapokról nyomott táblákkal a fejedelmi gyűjteményekből való könyveken is találkozunk, a mi annál különösebb, mert a kéziaranyozás épp ez időben éri el virágzásának legmagasabb fokát. A megrakott tárlókban egymást követik a fejedelmi fényűzéssel díszített darabok, a kézügyesség valódi csodái. Utánuk híres emberek könyvtárainak egyszerűbb, de így is érdekes darabjai következnek, többnyire csak széles aranycsipkével és czimmerrel díszítve. Neveiket mind elsorolni sok lenne, elég ha megemlítjük *XIV. Lajost*, *Colbert-t*, *Pompadour marquiset*, *Sully herceget* s a későbbiek közül *Le Tellier-t*, *Lujzs francia dauphin-t* (1765), *Bourbon Anna-Lujzá-t*. Jansenista kötéseik finom anyaga, gondos kivitele szinte előkelőbb hatású, mint a korábbi, arannyal dúsan pompázó köteteké.

Rendkívül gazdagon volt képviselve a XVIII. század is.

XV. Lajos udvari könyvkötőjének, Antoine-Michel *Padeloup*nak bámulatos mozaikkötéseiből egész sorozatban lehetett gyönyörködni. E túlgazdag díszítésű táblák ugyan nem mindenkinek a tetzését nyerik meg, minden gépmunkát megcsúfoló gondos kivitelük előtt azonban lehetetlen meg nem hajolni. Volt különben *Padeloup*-tól nem mozaikos, csupán kéziaranyozással díszített igen szép kötés (267. sz.) is kiállítva.

Nem lehet feladatunk minden egyes nevezetes darabot felsorolni — hiszen akkor íveket tölthetnénk be egyetlen csoport ismertetésével — csupán azt említjük még meg, hogy a XVIII. század második és a XIX. század első fele is méltóan volt képviselve ha nem is nagyszámú, de csupa elsőrendű darabokkal. A legszebb talán *Bozérian* le Jeune egy vörös marokénnel borított kötése volt, a melynek tábláit csodás finomságú dús csipkeminta fedte. Ide is jutottak ereklyeszerű darabok; köztük egy I. Napoleon könyvtárából való empire-izlésben díszített foliáns vonta magára leginkább a közönség figyelmét.

* * *

A kiállításnak csaknem felét tette ki a német és az osztrák csoport. Már fentebb utaltam rá, minő különösen hatott e kettőnek a különválasztása. Bár a két sorozat ellenkező irányban haladt, s bár gondosan kerülték a nagyon hasonló darabok kiállítását: lehetetlen volt észre nem venni, hogy valójában kétszer vonul el szemünk előtt ugyanazon ország könyvkötészete. A legelfogultabb néző is kénytelen volt bevallani, hogy az osztrák könyvkötő-ipar egész a XVIII. századig (részben azontúl is) a németorszáigival egy csapáson halad és sok egyéb mellett ez a kiállítás is bizonyít rá, miként Ausztria művelődési tekintetben mindenha csak Németország határszéli tartománya volt.

A német csoportot igen korai darab nyitotta meg: egy XII. századi kötés (291. sz.), a melyet azonban nagy jóakarattal sem lehetett német készítménynek tartani. Már a könyv hosszas negyedréti alakja is elárulta a felső-itáliai eredetet, még inkább emellett bizonyítottak a táblákon levő durván ponczolt rézkeretbe foglalt elefáncsont-lapok. Az első könyvet s tollat tartó egyházatyát vagy csak tudóst (?) ábrázolt, igen finoman vésett domborműben, a mely bizonyosan jóval korábban készült

a XII. századnál. A kötet különben a XIII. században a trieri dóm tulajdonában volt.

E kötéstől igen nagy időbeli távolság választotta el a legközelebb esőt, a mely a XV. század közepéről való. Lehetetlen elhinni, hogy ezt az ürt az udvari könyvtár ne bírta volna kitölteni. Hanem úgy látszik, a terem másik végén elhelyezett ausztriai csoportnak, főleg az abban volt szép XIV. és kora XV. századi kötéseknek, volt erre a hiányosságra szükségük; ezek így mindenesetre jobban hatottak.

A XV. század második feléből itt csak két érdekes darabot láttunk. Egyik, egy kezdetleges rajzú állatalakokkal díszített metszett bőrkötés, még a század közepén készülhetett, talán az ochsenhauseni kolostorban; a másik 1500 tájáról való nürnbergi műredek volt (293. sz.) metszett és ponczolt munkával díszítve. A táblák keretét dús gótikus lombozat alkotta, közbeszótt állatalakokkal, olyan finoman dolgozva, hogy első pillantásra azt lehetett hinni, festő ecsetje lehelte rá a finom bőrre. Középiált patriczius családok címerei foglaltak helyet, közös pajzsokba foglalva. A mi e kettőn kívül a XVI. század elejéig menő darabokból látható volt, az alig érdemelt figyelmet. A reneszánsz szövetmintákra emlékeztető díszítmény a lehető legközönségesebb, a XV. század végéről való tömeges kötésekben, a minőkkel a nagy német nyomdák elárasztották egész Közép-Európát; épp ilyen gyakoriak az egyszerű mértani beosztású, vaknyomású gót bélyegekkel díszített darabok; mindkét faj fölösszámú és épen nem kiváló példányokkal volt képviselve. A sorozat egyhangúságát nem csökkentette az, hogy mindenik fajtából úgy barna, mint vörös borjúbőrös s ezenfelül színezetlen disznóbőrből készült példányok is szerepeltek.

Egyiket (306. sz.) a felírás szerint 1666-ban Budán kapta *Lambeccius*; ezt érthető érdeklődéssel vizsgáltam, azonban meg kellett győződnöm róla, hogy német eredetéhez nem férhet kétség.

Két teljes tárló volt megtöltve a XVI. század első feléből való fehér disznóbőrkötésekkel. E kötések nálunk is ismeretesek; fő jellemvonásuk, hogy tábláik egészen tele vannak nyomva vakon préselt nagy bélyegekkel, fejedelmek, reformátorok arczképeivel, bibliabeli jelenetekkel, szimbolikus alakokkal, ritkábban pusztá díszítményekkel. Ránk nézve némi szomorú érdekességük van;

ezek szorították ki ugyanis régi hazai kötéseinket s szolgálták hosszú időn át mintául Debreczen, Bártfa, Kolozsvár könyvkötőinek.

A XVI. század harminczas éveitől fogva az arannyal való nyomás is kezd Németországban általánossá lenni. Ugy látszik, ebben a németek tanítómesterei az olasz könyvkötők voltak; azonban a két ország könyvkötészetének iránya kezdettől fogva elütött egymástól. Itt-ott a németek is megpróbálkoztak a festett, mozaikszerű könyvtáblák készítésével, általában véve azonban megmaradtak a nagy alakokkal diszitett lemezek használata mellett. Az apró vasakkal való kéziaranyozás ritka s rendszerint rosszul is sikerült: hiányzott hozzá a kellő kézügyesség. A hol a két eljárást keverten használják s csak a középrészt nyomják egy lemezről, a kéziaranyozás nem ennek a kiegészítésére, hanem szemmeláthatólag a tábla »gazdagabbá« tételére szolgál; a könyvkötő arra igyekezett, hogy minél kevesebb »parasztot« hagyjon a bőrön.

A barbár pompájú kötésekben azonban elég gyakran szép és nagy ügyességgel készült ponczolt és festett metszést alkalmaztak. Ezeknek készítésében különösen ügyesek voltak a német könyvkötők; munkáikból a kiállítás remek példákkal szolgált.

A XVI. század végén s a következő elején (már ekkor francia befolyás alatt) finomabb, gondosabb kéziaranyozással is találkozunk. E nemből legkiválóbb darabja volt a tárlatnak egy állítólag Stuttgartban, Lajos württembergi herceg († 1593.) számára készült hatalmas ívrétű kötet táblája, a melynek jó hatását csak a sarkokon alkalmazott lemezről nyomott diszek csökkentették.

A sok korábbi mellett aránylag kevés XVII. századi darab szerepelt. Ezek közt a magyar szakember figyelmét különösen egy 1678-ból való nürnbergi nagy foliáns ragadta meg (388. sz.). A túlságos gazdagon aranyozott táblák fődíszét apró vasakkal nyomott, természetes módra alakított nagy virágszálak s ezekkel együtt az Olaszországból átszármazott legyeződísz alkotta. A nagy virágszálak díszítmény úgy lehet a Clovis *Ève* óta divatos francia kötésekről került a XVII. század végén Németországba s röviddel utóbb hozzánk is. Így készült kötések ez időből Lőcséről, Kassáról, Pozsonyból és Budáról ismerünk, az utóbbiak közt néhány igen figyelemreméltó darabot. A legyezőmintát hazánkba

egyenesen Itáliából hozták; ez főleg kolozsvári könyvkötőknél már a XVII. század közepén divatozik.

A XVIII. századot csak öt korai darab képviselte s ezek sem tartoztak a legjobbak közé. Ezek után a laikus Németország könyvkötészetéről teljesen hamis fogalmat nyert.

Az úgynevezett »osztrák« csoport nem csak darabjainak tekintélyes számával, hanem főleg középkori kötéseinek szépségével tűnt fel. Olyan vésett bőrkötéseket, a minőket itt volt alkalmunk látni s ennyit egy csoportban, nagyon kevés könyvtár tudna felmutatni. Azonban ezek a könyvtáblák sem kivitelükre, sem stílusukra nézve nem tartoznak Ausztria és tartományainak különlegességei közé; ugyanilyenek készültek Németország legnyugatibb szélén, de készültek nálunk Magyarországon is.¹ Javarészt zárdai munkák s mint ilyenek, nemzetköziek.

A legkorábbit még a XIV. századból valónak (1368—72.) mondta a magyarázat (441. sz.). A teljesen ép, sötétbarna borjúbőrrel bevont táblakon elől körbe foglalt Jézus-monogramm s e körül néhány erősen kikanyargatott nagy levél volt látható. Az alap kigyóbőr módjára volt ponczolva. A kötés a gammingi karthausi zárdában (Cenobium Gemmicense) készült, de bizonyosan már a XV. században. Körülbelül ezzel egykorú egy sötét marhabőrrel borított, vastag deszkából álló könyvtábla; rajta négy oszlopban állatok, szörnyek és Szent György alakjai láthatók, kerek medaillonokba foglalva. Nagyon durva, de érdekes munka, a melynek díszítéséhez már néhány apró mintabélyeget is használtak.

A melki klostromból származik egy tetszetős kötés (445. sz.) a XV. század elejéről, Stájerország kiponczolt és beégetett(?) ezímerével. Ismeretlen helyről, úgy lehet, a Rajna vidékéről való barna borjúbőr táblán (448. sz.) harántosan mondatszalogot tartó angyal alakját látjuk, beégetve vagy bevésve. Nagyon figyelemre méltó egy *könyvtok* még a XV. század első feléből; rajta rács módjára helyezett vonalak közeiben állatalakok vannak bemetszve; a felírás szerint csehországi készítmény. Mint pontosan keltezett darab fontos egy III. Frigyes részére készült marhabőr-kötés a császár jelmondatának kezdőbetűivel: **u**(ustriae) **r**(st) **i**(mperare) **u**(rbi) **u**(niverso) és 1441. évszámmal.

¹ Pozsonyból való igen szép darabok vannak a Magyar Nemzeti Múzeum és a pozsonyi káptalani könyvtárban.

A legszebb darabja ennek a korai bőrkötés-sorozatnak kétségtelenül a 456. sz. alatt kiállított sötétbarna marhabőrkötés volt. Tábláit egyetlen körbefutó ágbogas levél erősen kiponczolt alakja díszítette. Úgy a merész rajz, mint a rendkívül finom, gondos kivitel ezt a kötést a német sorozatban ismertetett nürnbergi metszett kötés méltó párjává tették.

Az ausztriai csoportnak már a középkori részében is s még inkább későbbi sorozataiban a *bécsi készítmények* játszották a főszerepet. Az egész anyagnak körülbelül *kétharmadát* a »császári város« szolgáltatta, tanuságot téve a megdönthetetlen igazságról, hogy Ausztria a múltban is épp úgy, mint ma: ebben a városban s ezáltal a város által létezik.

A nagy és ősi székváros egyik iparágát ilyen gondosan összeállított sorozatban láthatni, rendkívül tanulságos volt. Még tanulságosabb lett volna azonban, ha a kiállítás módot nyújt az összehasonlításra; ha a cseh Prágát, vagy a stiriai Grácot is képviseli valamelyes könyvtábla-gyűjtemény. Csak ebben az esetben lehetne eldönteni, valóban az volt-e Bécs az örökös tartományokra nézve, a minék hirdetik, t. i. művelődési központ, vagy egyszerűen egyike volt a római birodalom nagy városainak, a mely már csak határszéli fekvésénél fogva sem gyakorolhatott erősebb befolyást a távolabbi tartományi székvárosokra.

A kiállított darabok egyfelől a könyvkötőipar sokszázados virágzásáról tettek tanuságot, másfelől azonban azt is bizonyították, hogy a bécsi könyvkötők mindenkor tört ösvényen haladtak s önálló fejlődésre, új, különleges ízlés megteremtésére merőben képtelenek voltak.

A legkorábbi bécsi kötések (a XV. század három utolsó tizedéből) csinos, jól készült munkák, művészi igények nélkül. Díszítésük körülbelül ugyanaz: apró bélyegekből álló keretben ferdén menő vonalakból vagy szalagokból alakított rácsozat, a melynek közeibe rozetták, liliomok s más közkeletű gót ízlésű bélyegek vannak benyomva. A préselés mindig vakon történik; az arany használatának a XV. században nincs nyoma. Talán más, hol kisebb, hol nagyobb bélyegekkel díszített, de különben tökéletesen ilyen kötések készültek szerte a német birodalomban s az észak-magyarországi városokban; legfeljebb azzal a különbséggel, hogy úgy az ausburgi s nürnbergi, mint a lőcsei vagy kassai kompaktor

sokkal több leleményességet tanusít bélyegeinek felhasználásában.

Egyik-másik a bécsinek jelzett darabok között a legnagyobb mértékben gyanus volt; találkozott olyan is, a melyekre alaposabb vizsgálat nélkül rá lehetett mondani, hogy biztosan máshonnan származik. Ilyen például egy VI. Albert osztrák herceg († 1463.) részére megrendelt vörösbarna borjúbörkötés (446. sz.), a melyet sok más egyéb mellett már csak a három pár kapcsának alkalmazásmódja miatt sem fogadhatunk el bécsi készítménynek.

A bécsi munkák közt elsősorban kellett volna említünk a terem közepén külön szekrényben kiállított ezüstveretes könyvtáblát (439. sz.), a mely korra nézve a bőrkötésekkel jóval megelőzte. Azonban ezen nem annyira a könyvkötő, mint inkább az ötvös remekelt. Az ívrétű kötet erős deszkatáblákba van kötve, a melyet először világos-piros juhbőr (talán az eredeti bevonat?) azután ezen felül márványozott tarka bársony fed. Erre mindkét táblán egyforma, két részből álló aranyozott ezüsteret van alkalmazva. Ennek külső fele mint erős, közel két ujjnyi széles, rozetták alakjában áttört keret foglalja be a táblákat, ezen belül a középpontból szétáradó vékony lemezből kivágott sugarak töltik ki a tükröt, közepén s a négy sarkon egy-egy rosszul mintázott, öntött oroszlánfő által lefoglalva. A milyen tetszetős, egyszerűsége daczára, a keret, olyan gyarló és szegényes a középrész, a melyről alig tudjuk elhinni, hogy középkori mester kezéből került ki, még pedig 1446-ban, a mikor a késői gótika virágkorát élte.

Összehasonlítva ezt a táblát az azonkori olasz, vagy akár magyar ércveretes kötésekkel, bizony nem valami magas fogalmakat nyerünk a középkori osztrák ötvösművességről. Ezen ítéletünket különben a többi középkori kötések veretei is megerősítik.

A bécsi s általában az ausztriai kötések a XVI—XVII. században ugyanazon fejlődésen mennek át, mint a nagy-németországiak. Sok a csupán vaknyomással díszített tábla, ezek — úgy látszik — itt is közkeletűek voltak. A hol aranynyomást alkalmaz a könyvkötő, ott nem tud mértéket tartani, s tele nyomkodja a táblát mintavasaival. A kiállított darabok jó része a császároknak s főhercegeknek dedikált díszpéldány lévén, majdnem mindeniken ott ékeskedik a legszebb kötést is elégtelenítő hatalmas kétféjű sas.

A XVIII. századi Ausztriát már csaknem kizárólag Bécs képviselte a kiállításon. A főváros könyvkötészete ekkor élte aranykorát; ügyes, technikailag kitünően képezett mesteremberei kifogástalanul megmunkált és sokszor igen csinos kötéseket készítettek. Hanem munkáikon valaminő önálló jelleget hiába keresnénk; e mesterek egyszerűen ügyes utánczók, másolói a francziáknak, a kiktől különben mintavasaik jó részét is hozatták.

A kiállított legszebb darabok a XVIII. század közepétől körülbelül 1820-ig menő korszakból származtak. A Mária Terézia részére készült egészen francia ízlésű táblák némelyikét bátran tarthattuk volna párizsi eredetűnek, ha a felírás nem biztosít bécsi voltuk felől. A későbbi darabokból a legcsinosabbak Ferdinand *Hoffer* és G. F. *Krauss* műhelyéből kerültek ki; ezeknél már angol minták hatása is észrevehető. Azonban az újabb időbeli bécsi kötéseknek (s sajnos, velük a magyarországiaknak) is van egy nagy hibájuk: a hozzájuk használt anyag igen gyarló, legtöbbször gépen recézett vékony borjúbőr.

* * *

Szóljunk végül a kiállításnak bennünket magyarokat leginkább érdeklő darabjairól: a Corvin-kötésekről s arról a néhány honi könyvtábláról, a melyek az osztrák sorozatba voltak beosztva.

A Mátyás királynak Bécsbe került könyveiből kiválasztott legszebb bőrkötések két tárlószekrényt töltöttek meg. Összesen nyolcz darab volt kiállítva s ezeket úgy válogatták össze, hogy lehetőleg változatos képet nyujtsanak. Mondanunk sem kell, hogy ennek daczára sem szerepelt itt a Corvina minden eddig ismert kötés-típusa; ahhoz, hogy az egykori budai könyvtár pazarfényű könyvtábláinak sokféleségéről fogalmat nyerjünk, a bemutatottakon kívül okvetlenül szükséges még az erlangeni biblia, a wolfenbüttli Psalterium s a Magyar Nemzeti Múzeum Augustinusa, ez utóbbi mint az egyedüli Corvinabeli bársonykötés, a melyen a zománczos ezüst veretek megmaradtak. A Bécsben kiállított sorozat azonban így is igen érdekes, mert diszitményeit tekintve a nyolcz között egy a maga nemében páratlan, egy pedig eddig csupán egyetlen példányban ismert ékítésű volt.

Nagy haladás a külföld részéről, hogy ezen a kiállításon nyilván elismerték e kötések *magyarországi* voltát s készítésük

helyéül Budát jelölték meg. Korántsem szabad azonban azt hinni, hogy most már olyan külföldi szakember is akad, a ki elhiszi, hogy Mátyás király könyveit magyarok kötötték. Igen jellemző egy kiváló bécsi szaktudós mondása, a kivel erről a tárgyról alkalmam volt eszmecsere-t folytatni. Mikor azt igyekeztem vele megértetni, hogy a Corvina kötéseit csak magyarok készíthették, meg sem akarta érveimet hallgatni; »hiszen — így szólt — még ma is vagy németek, vagy zsidók az önök könyvkötői, hogy lehettek volna tehát magyarok négyszáz évvel ezelőtt!« De csoda-e, ha a történetünket, régi virágzó állapotainkat, elrejtett műemlékeinket nem ismerő idegen így szól, mikor itthon is alig akad valaki, a ki másként vélekedik?

Szellemi önállóságunk s nemzeti önérzetünk teljes hiányát kirivóan mutatja, hogy régi kulturánkat illető dolgokban csak a naiv bizonyítást fogadjuk el, csupán a kézzel megfogható dolgokat merjük elhinni. Miután nem tudjuk oklevélileg, vagy számadás-könyvek útján kimutatni, magyarok voltak-e Mátyás könyvkötői vagy idegenek, teljesen úgy gondolkozva, mint a bécsi professzor, inkább félretesszük a józan okoskodást, de a viláért sem hiszszük el, hogy elődeink valami művészi vagy ipari dologban elérhették, vagy éppen felül is múlhatták szomszédainkat.

Pedig ebben az esetben a pusztá okoskodás útján is rátalálhatunk a Corvin-kötések igazi mestereire.

Két helyen keresték eddig a budai könyvtár könyvkötőit: Itáliában és a Keleten. Az olasz mesterekben azonban ma már alig hisz valaki; az itáliai és a magyarországi kötések olyan különbségeket mutatnak, hogy közös készítőkre gondolni sem lehet. Az, a mi a két ország termékein egyforma, t. i. a keret gyanánt alkalmazott keleti (helyesen arab) izlésű fonadék, a magyar kötéseken már Mátyás előtt is közönségesen megvan s úgy lehet, be fog bizonyulni, hogy előbb jutott el hozzánk, mint szomszédainkhoz. Más egyebekben pedig nincs rokonság a kétféle eredetű kötéseken; az itáliaiak elrendezése az arab kötésekével egyezik, a melyektől a Corvina könyvtábláinak elrendezése teljességgel különbözik. Arra hogy a Mátyás könyvkötőinek kézügyessége az olaszoké mögött marad, már előbb rámutattam. Szóval, minden ok az itáliai könyvkötők ellen szól s mellettük egyetlen érv sem hozható fel.

Újabban a külföldi irodalomban elfogadott nézet, hogy Mátyás az olaszok mellett (!) »keleti« könyvkötőket alkalmazott. Ezt vallják néhányan a hazai szakemberek közül is,¹ többnyire minden indokolás nélkül. Bizvást állíthatom, hogy e nézet hívei, ha a Corvin-kódekszeket igen, úgy a keleti kötések egyáltalán nem ismerik s igen nagy zavarba jönnének, ha azt kérdeznők tőlük, miféle keleti kötések azok s hol találhatóak olyanok, a minők a Corvin-kötéseknek mintául szolgáltak? Arab könyvkötő nem dolgozhatott Budán, mert akkor okvetlenül lenne nyoma a kezéből kikerült darabokon a saját nemzete könyvkötő-stílusának. Már pedig az arab kötésekben nincs virágornamentum s hiányzik az oly módon kiképzett középrész, mint a minő a Corvin-kötéseket jellemzi. De perzsa mesterekre sem lehet gondolnunk, mert a perzsa kötések beosztása egészen eltér a budaiakétól s ez utóbbiak egyenesen arról tesznek bizonyosságot, hogy készítőik mindenféle nemzetiségűek lehettek, csak éppen perzsák nem. A perzsa könyvkötők minden időben az *áttört ékítésű* bőrtáblák készítéséről híresek. Ilyen táblákat Mátyás könyvkötői is láttak s meg is kísérlették utánzásukat, de teljesen sikertelenül, mert még azt sem tudták, hogy a bőrhozaikat nem a tábla beborítására használt vastag bőrből kell kivágni, hanem elvékonyított sima bőrből, a melyet azután az alapra rá kell ragasztani. *Ha egyetlen keleti könyvkötő lett volna Budán, ilyesmi a király emberein meg nem eshetik.*

Úgy hiszem, felesleges többet mondani annak az igazolására, hogy a Corvina könyvkötői nem voltak, *nem lehettek* idegenek, csak magyarok.

Messze vinne tárgyunktól, ha e helyen annak a bizonyítgatásába is belemennék, hogy a Corvina-kötések stílusának a vizsgálata is hasonló eredményre vezet, itt csupán utalok arra, hogy a díszítményi elemeknek az az elrendezési módja, a melyet

¹ *Ráth György* szerint (Magyarországi könyvtáblák a történelmi kiállításon. Budapest, 1897. 41. l.) »Mátyás király kizárólag könyvtára számára saját székvárosában rendeztetett be külön könyvkötő-műhelyt s annak vezetésével oly művészt bízott meg, ki a keleties díszítési stílusban járatos volt... mivel azokban... a bőrre való arany nyomást előzőleg a nyugaton másutt csak csekély mérvben... gyakorolták, *feltehető, hogy eme technikában teljesen jártas egy-két keleti munkást is sikerült a műhely számára megnyerni.*

Corvina könyvtábláin észlelhetünk, korábbi és későbbi műipari tárgyainkon is megtalálható.

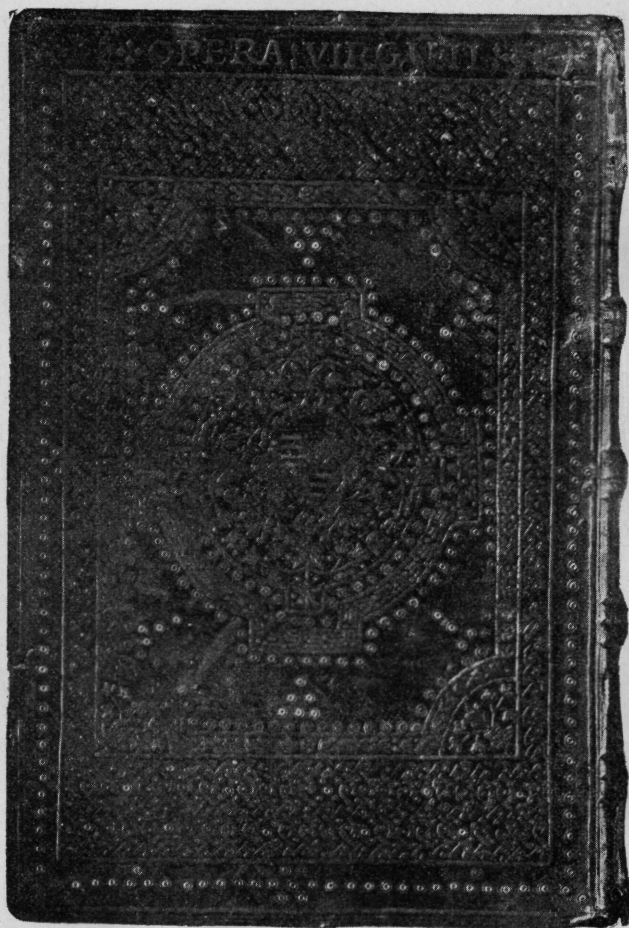
A kiállításon volt Corvin-kötések három csoportba sorozhatók.

Az elsőbe azok tartoznak, a melyeknek a szokott módon pontokkal és szalagfonadékkal keretelt, hosszás négyszög alakú tükre négy sarokdísz által kísért, minden egyes esetben másként alakított középrészszel van díszítve. Ezen elrendezés *nagyjából* megegyezik a perzsa kötésekével, azonban hamar észre lehet venni, hogy éppenséggel nem annak az utánezata. A perzsa és török kötés középrésze mandulaalakú medaillon, a melyhez mindenkor a két csúcsra illesztett egy-egy levélke járul. Így alakított középrészt eddig csak a wolfenbüttli psalterium kötésen találunk, az egyetlen, a mely *talán* (Velenczében élt?) *keleti mester kezéből került ki*; a többieknél a középdiszitmény kör, négykarély, kettős kehelyidom vagy többszörösen kikanyargatott levél stb. alakját nyerte. Az említett keleti kötéseknel a sarokdiszitmény belső határvonala a többé-kevésbé nyújtott mandulaidom és függeléke körvonala után idomul; ha az köröskörül csipkézett vagy karélyozott, ilyen lesz a sarok is. Ellenben a Corvin-kódekszeken a sarok alakítása teljesen független a középidoimtól; a határvonal egyenes vonallal vagy körszelettel metszi a sarkot, a mely vonal esetleg ék vagy bemélyedés által van tagolva.

Ha ezekhez a Mátyás-féle kötésekhez analógiákat keresünk, úgy azokat nem a külföldön, hanem itthon, a magyarországi XV. századi könyvtáblákon fogjuk megtalálni.

Hazánkban a XV. század közepe óta a német módra készült gót-ízlésű könyvtáblákon kívül egy, többnyire magyar lakosságú városokból származó kötéstípussal találkozunk, a melyhez ugyan rendszerint a közönséges gót bélyegeket használják, de a melyek elrendezésüket tekintve, teljesen elütnek a nyugati tábláktól. Vonalakból és gót bélyegekből alakított többszörös kereten belül mindenkor köralakú vagy préselt középdisz, a sarkokban pedig körszeletek foglalnak helyet, kitértve körbe rakott apró bélyegekkel. E kötések közt -- tudtommal -- egy Esztergomban, 1450 körül írt breviariumé (bécsi udvari könyvtár, 1481. sz.) a legkorábbi; az újabbak közül pedig figyelemre méltó a Dubniczi Krónika táblája (körülbelül 1470.) és egy a XV. század végső tizedében készült kötés a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában, a melyet

különösen az tesz érdekessé, hogy egykor pirossal, kézzel és fehérrel ki volt színezve. Lehetetlen fel nem ismerni, hogy ezek és a Corvina-beli kötések rokonságban vannak egymással, csak hogy a budai kötések ugyanazon típusnak haladottabb fajtáját képviselik.

1. ábra.

Honnan ered a kötéstábláknak ez a beosztása? A külföldi szakemberek (pl. *Luthmer*, *Loubier*, stb.) a keleti kötések utánzatainál egyebet nem látnak kötéseinkben, véleményük azonban csak felületes vizsgálatra alapított ötlet, a melyet a gondosabb

összehasonlítás azonnal leront. Nem utánzással, hanem a síkfelületek díszítésének régen gyakorolt módjával állunk itt szemben, a melynek más téren kellett kifejlődni, mielőtt a XV. század elején a könyvtáblákon is alkalmazni kezdték. Ha a díszítmény

2. ábra.

természetéből szabad következtetést vonni, úgy nézetem szerint e táblák mintáit a teksztíl-ipar termékei: varrottasok, himzések szolgáltatták.

A Corvin-kötéseknek ebből a csoportjából 51—56. sz. alatt hat darabot láttunk a kiállításon. Voltak pedig a kiállítottak a következők:

Virgilius Maro, Bucolica, Georgicarum libri IV. et Aeneis. (Palat. 92. sz.) Meggyoszín vörös bőrkötés, arany- és ezüst nyomással. A tükör középrésze kör alakú, a négy oldal felé egy-egy négyszögletű kiszögelléssel, mindkét tábla közepén az egyesített magyar és cseh címerrel. A hátsó táblán, felül a cím: OPERA: VIRGILII. Ivrétben (1. ábra).

Lucretius Carus, De rerum natura libri VI. (Palat. 170. sz.) Az előbbihez hasonló kiállításban, de eltérő középrészszel, a melynek alakja itt hosszás hatkarély, közepén kiszögellő ékek által tagolva. Hátsó tábláján szokott helyen a címmel: LVCRETIVS: DE: NATVRA. Negyedréiben.

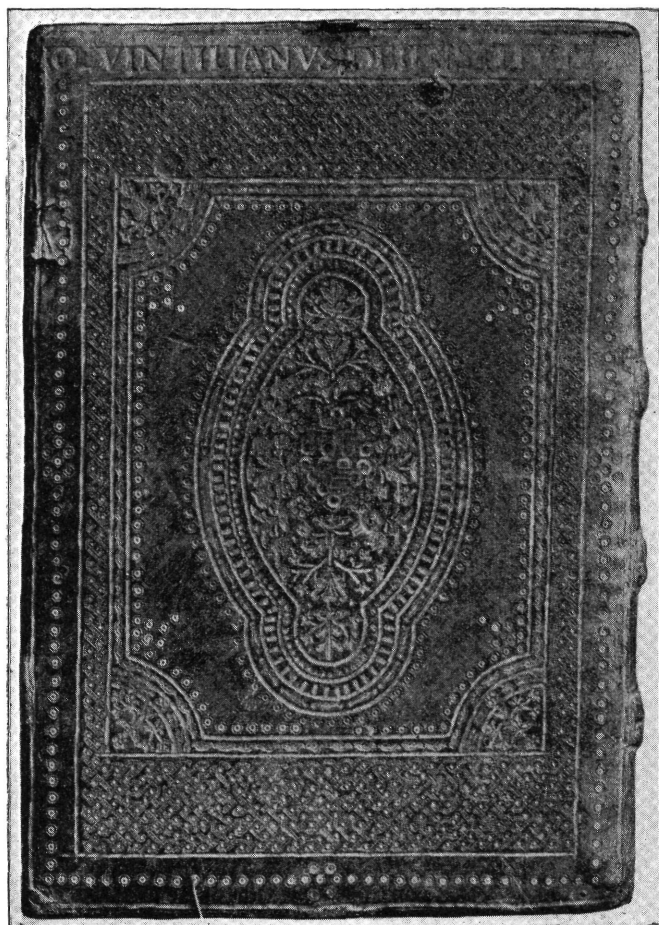
S. Bernhardus Clarevallensis, De consideratione. (Palat. 1079. sz.) Vörösbarna, bőrkötés, arany- és ezüst-préseléssel. A középrész szabályos négykarély-alakú, közepén a magyar és cseh címerrel. Hátsó táblán a cím: DE: CONSIDERATIONE: Negyedréiben (2. ábra).

F. Quintilianus, Institutionum oratoriarum libri XII. (Palat. 105. sz.) Vörösbarna bőrkötés az előbbiekhöz hasonlóan díszítve. Középdíszítménye mandulaalakú, de lekerekített csúcsú idomot mutat. A táblák közepét eredetileg a szokott címer foglalta el; ezt azonban még a XVI. században megpróbálták eltüntetni oly módon, hogy felébe 8 alakú mintával fonadékhöz hasonló díszítményt préseltek. A címer különben a kódeksz első díszlapjáról is ki van vakarva, bizonyosságául annak, hogy a kézirat, a mely már 1525-ben *Brassicanus* tulajdonában volt, nem igaz úton került ki a budai királyi könyvtárból. A hátsó táblán szokás szerint a könyv címe olvasható: QVINTILIANVS: DE: INSTITVTIS. Ivrétben (3. ábra).

S. Thomas de Aquino, Catena aurea. (Palat. 1391. sz.) Sötétvörös bőr, a szokásos díszítéssel, eltérő, nehezen leírható, leginkább kettős kehelyhez hasonló alakú középrész, magyar és cseh címerrel. Hátsó lapján a cím: SANCTVS: THOMAS: SVPER: LVCAM. Nagy ivrétben. A legszebb e nembeli kötések egyike (4. ábra).

S. Hieronymus Expositio in Mathaeum et Marcum 1488. (Palat. 930. sz.) Meggyoszín vörös bőrkötésben, az előzőkhöz hasonlóan díszítve. Középrésze alul s felül kicsúcsosodó nyújtott tizeskarély. Közepén a szokásos négyelt címer, a mely körül

a bőr úgy van áttörve, hogy csupán az aranyozott díszítmény maradt meg; a puztán maradt deszka zöld- és kékszíntűre van festve. Rosszul sikerült utánzása a perzsa áttört bőrmunkáknak.

8. ábra.

Hátul a cím: HIERONIMVS IN MATEVM ET MARCVM. Nagy ívrétben.

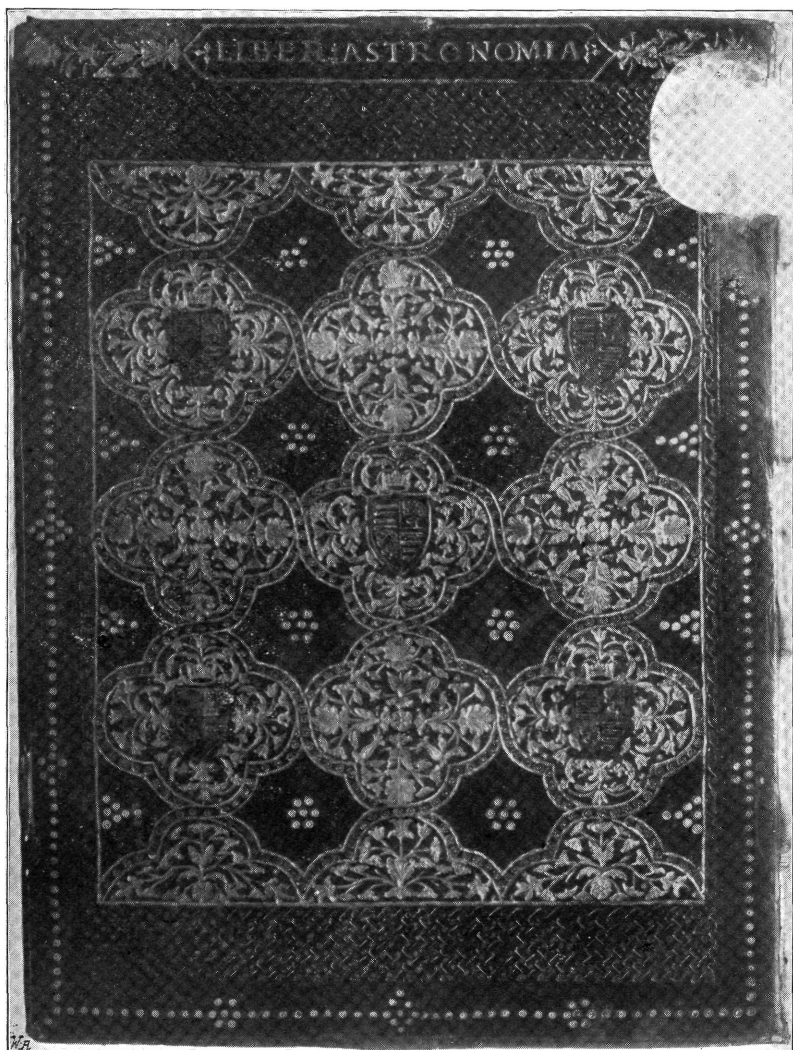
A Corvin-kötések második és legérdekesebb csoportjába azok tartoznak, a melyeknek a szokásos módon keretelt tükre

az egységes középész helyett az egész felületet borító mintával van díszítve.

Mindössze két ilyen kötésről van tudomásom; egyik a bécsi kiállításon 58. szám alatt kitett példány, a másik a stuttgarti kir. könyvtár Sz. Ágoston Corvin-kódeksze. Mindkettő azonos modorban van megtervezve. Az előbbinél két aranyvonallal határolt s ezüst lamellákkal rakott szalag végtelen 8-asok módjára összefonódva úgy futja be a táblát, hogy azon kilencz egész és hat fél négyes-karély-alakú rekesz keletkezik. Az egész rekeszek közül, szimmetrikusan elosztva, ötben az egyesített magyar-cseh czimer van alkalmazva, és pedig úgy, hogy az alapúl szolgáló csúcsíves paizsnak megfelelő darab a táblát borító sötét-olajzöld bőrből ki van vágva helyére megfelelő piros bőrdarab van ragasztva s erre van a czimer *ezüsstel* nyomva. A cimereket a szokott vasakkal nyomott szimmetrikus elrendezésű virágdísz környezi, lehetőleg teljesen kitöltve a rekeszt; hasonló díszítmény van a többi egész és fél rekeszekben is alkalmazva. A négyes-karélyok közt kimaradó kikanyargodott nyolczszögek közepére hét arany pontból álló rózsácskákat helyezett a könyvkötő. A két tábla díszítése tökéletesen egyforma, kivéve, hogy a hátsó lapon a felső szélre a könyv címe: LIBER ASTRONOMIA is rákerült (l. melléklet).

A stuttgarti kötésen a tábla felosztására csupán egyetlen arany vonal szolgál, s a keletkezett rekeszek alakja többszörösen kikanyargatott oldalú, csúcsára állított négyzethez hasonlít. Négy egész és négy fél rekesz egészen úgy van díszítve, mint a többi kötés megfelelő czímertelen mezői; azokba pedig, a melyekben ott a czimer áll, itt nyolcz sugarú arany kört illesztettek, a sugarakra helyezett virágokkal és levélkéekkel. A felső szélnél középre eső félrekeszbe a hollós, az ennek megfelelő alsóba a magyar-cseh czímert alkalmazták az eredeti bőrre préselve. E két fél és a középre jutott egész rekeszt a könyvkötő megpróbálta perzsa módra áttörni, olyképen, hogy csupán az aranynyal préselt díszítményt hagyta meg, a közbe esett üres bőrt pedig kivágta. Eltekintve attól, hogy munkája durva s esetlen, azzal már csak azért sem ér el a keleti kötésekéhez hasonló hatást, mert utólag végezvén a kivágást, nem tudott az áttört rész alá megfelelő bőr- vagy szövetalapot helyezni s meg kellett elégednie az alapul szolgáló deszkának gyarlón való befestésével. A rekeszek közé eső helyek itt gazdagabban vannak

Melléklet a Magyar Könyvszemle 1905. évf. 318. lapjához.

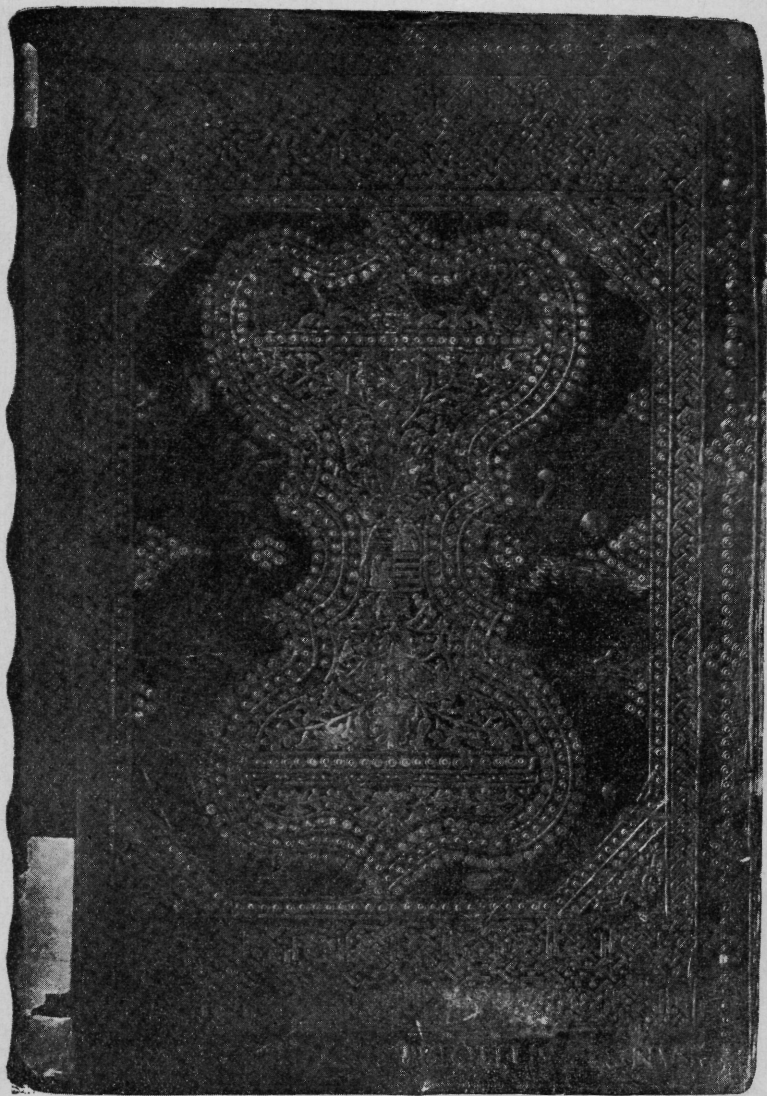

A »LIBER ASTRONOMIA« CZÍMÚ BÉCSI CORVIN-KÓDEKSZ
HÁTSÓ KÖTÉS-TÁBLÁJA.

díszítve, mint a bécsi kódexszen; kerületük arany pontokkal van szegélyezve s közepükre váltakozva hol hét pontból alakított rózsza, hol ugyanígy formált kereszt jutott.

Még azoknak is, a kik az előbb ismertetett önálló közép-

4. ábra.

részes Corvin-kötéseket minden áron kapcsolatba akarják hozni a perzsa könyvtáblákkal, el kell ismerniök, hogy a kötéseknek ilyen módon való ékítése a *XV. században páratlanul áll*. Sem a Keleten, sem nyugati szomszédainknál nem találunk olyan táblákat, a melyek erre a kettőre legkevésbé is hasonlítanak, de nem ismerünk megfelelő díszítésűeket a hazai kötések között sem.

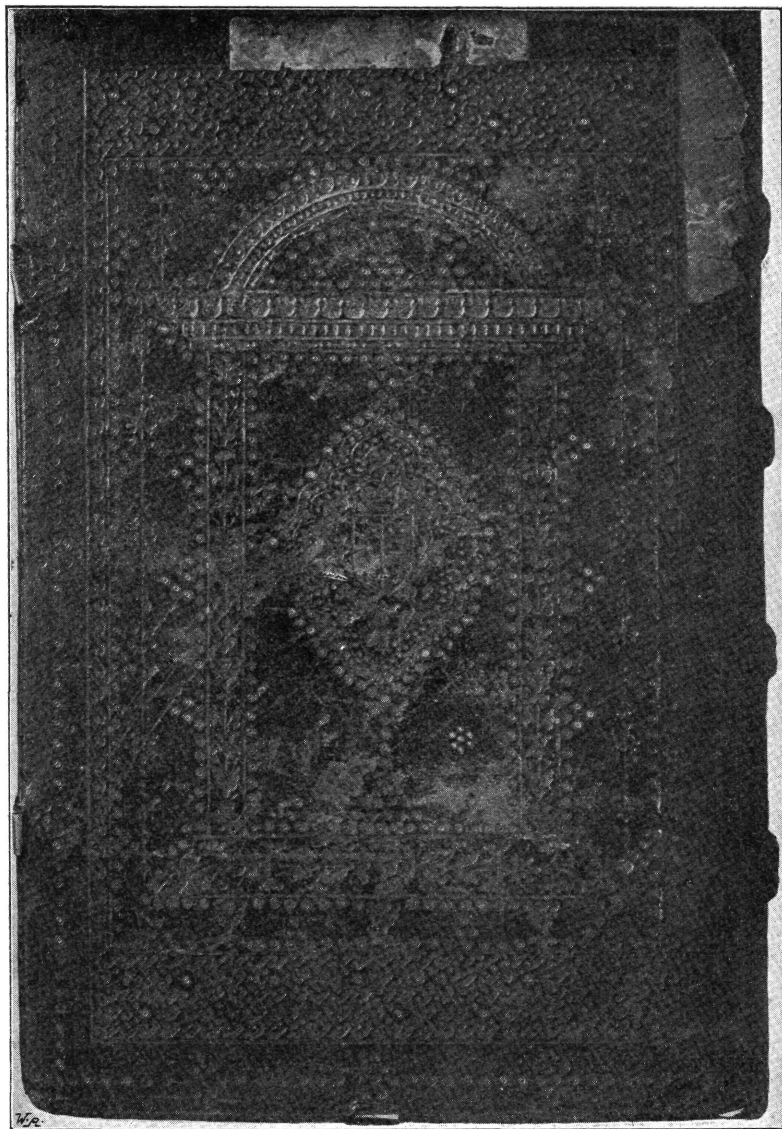
Valami keleties jellege kétségkívül van ennek a díszítésmódnak. A díszítményi elemek ilyen összehalmozása, a rendelkezésre álló rekeszek teljes betöltésére irányuló törekvés, a díszítmény szimmetrikus elrendezése egészen a keleti ízlésnek felel meg. Azt azonban, hogy honnan, mily úton s mikor került ez a stílus hozzánk, kijelölni nem tudjuk. Ha nem a magyarságnál fejlődött ki, hanem csak pusztá átvétel, akkor is valószínű, hogy Mátyás korában már egészen tulajdonunkká lett; az alkalmazásában nyilvánuló biztosság legalább erre mutat.

A Corvin-kötéseknek harmadik csoportját eddig egyedül képviseli a kiállításnak 57. számot viselt darabja.¹ Vörös bőrbbe kötött nagy ivrétű kötet a szokott bélyegekkel megmunkálva, azonban a többtől teljesen eltérő ízlésben. A kettős külső keret a rendes módon van alakítva; ezen belül a könyvkötő vonalakból s a közéjük helyezett virágokból reneszánsz ízlésű, felül félkörrel záródó *kaput* formált, ennek belsejébe pedig egy a szokottnál jóval kisebb, sokszorosan kikanyargatott körvonalú, mandulaalakú közép-díszít préselt, belefoglalva a szokásos négyelt pajzsot, de ezúttal czimerek nélkül (5. ábra).

Nyilvánvaló, hogy — esetleg többé nem is ismételt — kíséreltet állunk szemben. A könyvkötőt valamelyik Olaszországból érkezett kéziratnak a pompás czimlapja megvesztegette s megpróbálta az azon látott diadalívet átvinni a táblára. Azonban a dolog — mint a példa bizonyítja — nem sikerült. Emberünknek nem az itáliai reneszánsz stílusa, hanem a keleties magyar díszítő ízlés volt a vérében. A mikor a kapuzatot megformálta, üresnek találta a táblát (a melynek közepére az itáliai mester még legfeljebb a könyv czímét helyezte volna el), s oda illesztett a közepére egy semmikép sem oda való középrész. Ez a barbár modorban czifrázott tábla a megrendelőt sem elégíthette ki;

¹ S. Athanasius, Commentarius in epistolas S. Pauli.

erre mutat az, hogy ebből a fajtából ez egynél többet nem ismerünk.

5. ábra.

A nagy király halálával letűnt a Corvin-kötések korszaka. Még ismerünk Ulászló király számára készült olyan könyvtáblát, a mely a Corvina bélyegeivel van préselve; azonban már ennek a díszítése egészen eltér a Mátyás kötéseitől. Szerte az országban pedig nem tudott meghonosodni a budai kötések stílusa; a XV. század végén s a következő elején csupán a fonadékos diszt használják a vidéki kompaktorok, az aranypréseléssel legfeljebb csak itt-ott kísérleteznek. Kezd ugyan kifejlődni valamely egységes kötéstípus, de nem a Corvin-kötések alapján, hanem részben az ezzel rokon, fentebb ismertetett modort véve alapul, az importált velencei kötések nyomán. Mielőtt azonban ez az új keverék-stilus kialakulhatott volna, jött a mohácsi veszedelem, s nyomában fényes magyar városaink s velük sokféle virágzó iparunk pusztulása.

Innen kezdve aztán nagyrészt külföldi minták szolgálai utánzásában merül ki könyvkötőink tudománya. A préseléshez való vasakat készen hozzák külföldről s onnan veszik esetről-esetre a mintákat is. Némi magyaros ízlés csak akkor csillan fel munkáikban, a mikor az önállóvá s egyben nemzetivé lett Erdély aranykorát éli. Ebben az időben akad egy-két ügyes kompaktor a fejedelmi udvarban, Gyulaféhvárott, Kolozsváron, talán Debreczenben és Patakon is; de ezek igazi jó mintákhoz alig juthattak. Abban a korban, a mikor a francia könyvkötő-ipar legszebb, örökre értékes termékei készültek, a mikor a könyv külsejének díszítésében a Nyugat eljutott a tökéletesség legmagasabb fokáig, minket áttörhetetlen fallal zárt el a Németbirodalom a nyugati műveltség és ízlés megismerésétől, ránk tolva saját elmaradott s romlott ízlését s iparának durva és művészietlen termékeit.

A hanyatlásnak ez a korszaka mégsem érdektelen. Ha végigtekintünk emlékein, megállapíthatjuk, hol és mennyiben maradt meg a régi hagyományoknak egy s más nyoma, miként befolyásolta a díszítő modort a népies magyar ornamentum az egyes vidékeken s mi volt az, a mit a honi iparos öntudatlanul megszivesebben vett át a külföldről mint a közizlésnek legmegfelelőbbet. Minderről azonban keveset tudhatott meg az idegen a bécsi kiállításban, a hol az újkori Magyarországot négy, nem a legjobban megválasztott kötés képviselte.

A legkorábbi (473. sz.) még a XV. század végéről vagy a következő elejéről való volt, beosztva az ú. n. osztrák könyvtáblák

közé, talán csak azért, hogy a maga gyarló voltával *érdekes* ellentétül szolgáljon a mellé helyezett nem éppen elsörendű kötet-táblákhoz. Közönséges, durva, gót bélyegekkel vakon préselt vörös-barna bőrös deszkakötés volt ez, a minőt tanulók iskolai jegyzetein, szegény falusi papok s iskolamesterek könyvein nagy számban találhatunk. A magyarázó czédula szerint »*einst im Besitze des canonicus von Erlau, Nicolaus Henckel*«. Ha csakugyan *Henckel* Miklóse s nem, a mi valószínűbb, Jánosé volt, úgy könnyen meglehet, hogy a kötés nem is magyarországi készítmény, s egykori tulajdonosa a kötetet Bécsben, a hol hosszabb ideig tanult, szerezte.

A XVII. századot egy kötés képviselte (505. sz.), az egyedüli türhető darab a négy között. A Lócsén, 1685-ben valószínűleg *Breuer* Lőrincznél készült fatáblás kötetet rosszul simított vörös marokén borítja. A tábla közepére Lipót királynak tojásdad keretbe foglalt arczképét tette, e körül ügyesen elhelyezett, apró vasakkal préselt virágszálakat alkalmazott a könyvkötő, a ki igen szerény eszközökkel jóhatású munkát hozott létre.

A következő század közepéről, állítólag 1742-ből, való volt egy pozsonyi, barna borjúbőrrel fedett könyvtábla (523. sz.). A belül vonallal, kívül csipkés nyomással kétszeresen keretelt tükrön egyfelől Mária Terézia, másfelől Ferencz császár képe volt bepréselve. A virágzó pozsonyi könyvkötőiparról, a mely ez időben különleges, festett hártyakötéseiről nevezetes, ez a kötés csak hamis fogalmat nyújthat.

Végül 537. sz. alatti szintén pozsonyinak jelezve egy az előbbivel egykorú nagyszombati naptárkötés volt kiállítva, a melyet a leírásra nem tartok érdemesnek, tekintve, hogy ilyenek szerte az országban százszámra találhatók.

* * *

Igen jó kiegészítésül szolgált a könyvtáblák gazdag sorozatához két hatalmas tárló, melyek képekben s eredetieken a könyvkötés módjáról s a könyvek elhelyezéséről a régiek könyvesházaiban adott felvilágosítást. A szebbnél-szebb ponczolt s festett *vágásokból* egy nagy szekrényre való volt kiállítva (hasonlók különben, tükrökkel szemléltetővé téve a táblák között is találkoztak); köztük a német, főleg augsburgi és nürnbergi munkák domináltak. Ezekhez járult az őrlapok (Vorsatz) igen gazdag gyűjteménye. Méltó feltűnést

keltett hat lap *török* márványozott papir, főleg kettő, szép, pávaszemes mintával. Leggazdagabban természetesen a XVIII. század volt képviselve s e korból elsősorban Bécs és Augsburg; nem volt hiány azonban a márványt igazán hűen utánzó XVII—XVIII. századi olasz diszpapirokban sem.

Elmondhatjuk, hogy a rendezők figyelme a tárgyat érintő minden dologra kiterjedt s a kiállítás az érdeklődőknek akkora s oly változatos anyagot nyújtott, hogy a kissé gondosabb áttekintéshez is napok voltak szükségesek.

Rövid szemlénket nem zárhatjuk le anélkül, hogy azoknak a férfiaknak, a kik a feledhetetlen kiállítást létrehozták s köztük első sorban *Karabacek* udvari tanácsos urnak, az udvari könyvtár nagyérdemű igazgatójának s fáradhatatlan munkatársának dr. *Gottlieb* urnak elismerésünket ki ne fejezzük. Munkájukra jogos önérettel tekinthetnek vissza: nagy s maradandó értékű szolgálatot tettek a szaktudománynak s úgy lehet, az iparnak is. Aki kiállításukban megfordult, bizonyosan vitt magával érdemes és hasznos tanúságot; s egyetlen látogató sem fog az igazgatóság szeretetreméltó előzékenységéről megfélekezni.

Reméljük, az udvari könyvtár módot fog találni arra is, hogy a kiállítás java anyagát méltó kiadványban tegye közzé.

A TOLDI-TRILOGIA EREDETI KÉZIRATAI A MAGYAR NEMZETI MÚZEUMBAN.

NÉHAI DR. ESZTEGÁR LÁSZLÓTÓL.¹

(Második közlemény.)

Toldi estéje 1854-iki kézírata is, — mint már említettük — a trilogia többi darabjaival 1899-ben jutott a Nemzeti Múzeum birtokába.² Hét év telt el a költemény első kidolgozása és a második átalakított fogalmazás megjelenéséig, de ez a hét év *Arany* életében külső eseményekkel és lelki élményekkel gazdag korszakot határol. Eredeti tervezés szerint Toldi Estéjének már 1847-ben, legkésőbb 1848-ban kellett volna megjelennie *Petőfi*-hez való dedikálással, miután »erősen állott határozata mellett, neki ajánlani azt«.³ Terveiről azonban egyenként kellett lemondania. Az ajánlást elírta előle *Lisznyai* Kálmán,⁴ a rögtöni

¹ Bevezette *Bányai Elemér* dr.

² Ez alkalmat megragadjuk ama tévedés helyreigazítására, mely a dolgozat első részének bevezetésébe (l. 194. l.) csúszott. Ugy a Toldi-trilogiának, mint Buda halálának eredeti kézíratai nem *Arany* László hagyománya, hanem özvegye, *Szalay* Gizella nagylelkű ajándéka révén kerültek a nemzet első gyűjteményébe, melynek immár legkiválóbb díszei közé sorozhatók. *Szerk.*

³ *Arany* levele *Petőfi*-hez. Szalonta 1847 jan. 7. (*Arany* hátrahagyott iratai és levelezése. III. köt. 1887. Ráth Mór kiadása.)

⁴ *Arany* 1847 máj. 27-én *Petőfi*-hez írott levelének vonatkozó része. Apropos! kivágtak öcsém, kivágtak. Egy Toldit akarok még írni *Toldi Estéjét*. s ezt neked akartam dedikálni hiuságból, büszkeségből illetén formán: *Petőfi Sándornak* A Költőnek: Barátomnak — és összement az egész dicsőség; az ördögök megsűgák *Lisznyai* Kálmánnak, hogy tegyen úgy és a meg úgy tesz. Se kérd, se hall, csak úgy tesz. Meg mernék esküdni az élő istenre, mind a husz ujjamat feltartva, hogy ez eszme az én agyamban fogamzott először, e beállott uj esztendőben, és lássa az ember! övé az eredetiség pálmája. *Sic vos non vobis . . . !* — Az utalás *Lisznyai* Kálmán *Tavaszi Dalok* című kötetére vonatkozik, mely Pesten, 1847-ben jelent meg és *Petőfi*-nek van ajánlva.

kiadást pedig lehetetlenné tették a kiadói viszonyok, még inkább a negyvennyolczas idők mozgalmi. A kézirat sok viszontagság után visszakerült *Arany*-hoz s vele vándorolt Szalontára, Nagykőrösre, majd Pestre — de többé már nem az eredeti formájában. Papirosa is, írása is, szövegezése is más az 1854-iki Toldi Estéjének, csupán a történetét kell még megismernünk, mert az 1854-iki kéziratnak épen úgy megvan a maga külön története, mint a Toldinak, Toldi Szerelmének, vagyis: az *Arany* legtöbb költeményének. A szabadságharcz után, 1850 május 7-én ad először értesítést *Szilágyi* Sándornak a Toldi Estéjéről. Röviden tudatja, hogy a *harmadik* rész készen van. A második értesítést ismét *Arany* adja *Tompa* Mihálynak 1853 nov. 22-iki levelében. »Ott állok — írja — hogy az első *Toldi*-ban sem gyönyörködöm többé; legföljebb mosolygok rajta, hogy én akkor *mir nichts, dir nichts*, bevágtam az irodalom kellő közepébe. Arra *courage* kellett, az most nincs. Nem akarok hosszasan beszélni róla; érted a nélkül is. *A III-dik rész fiókomban hever; nem tudok rámenni, hogy kiadjam.*«

Abban az időben írta *Arany* e sorokat, mikor testileg és lelkiileg is legjobban gyötörték a szenvedések. 1850 után már különféle betegségek lépnek fel nála, melyek állandóan nyugtalanítják. Fej- és fülzúgásai vannak, a vér az agyára tolul s mihelyt szellemi munkába fog, fájdalmai növekednek. Gutaütéstől tart, máskor meg agylágyulástól fél s hogy egészségét biztosítsa, már arra is készen áll, hogy a lantot letegye. Ilyen állapotok és hangulatok között készül Toldi Estéjének második kidolgozása. De ez még nem minden. Nem bírja rászanni magát a költemény kiadására, holott ő maga írja és állítja, hogy fiókjában készen hever. Ez alatt természetesen azt kell érteni, hogy a költemény csak *nagyjában* van készen, mert 1854 november havában, tehát egy év múlva, arról értesíti *Tompát*, hogy a Gyulafiak szerelmét 1854 tavaszán iktatta bele a költeménybe, mikor már magát semmi jóra képesnek nem hitte. A Szent Lászlóról szóló rege pedig a *Delibáb* 1853. évfolyamának októberi számában jelenik meg először, a mik mind a mellett bizonyítanak, hogy 1853 közepén, sőt 1854 elején sem volt végleges formájában kidolgozva Toldi Estéje. Az idő pontos megállapítására a bizonyítékokat *Arany* vallomásai, azaz levelei adják s ezek között van még egy 1854 április 22-én kelt és

Tompához írott levél, mely a Toldi Estéje második kidolgozásának készülésétől még pontosabb meghatározást ad. Ebben a levelében írja *Arany*: »Mellékesen egy *g'schäftet* csináltam Toldi Estéjével, (miután a második rész elkészültét magam sem győzőm várni) *egy küssé kitoldozám, borzas haját megsimítám* s Heckenastnak repraesentáltam. Ad érte nyolcz száz forintot. Nincs reménységem, hogy a közönség entuziasmussal fogadja, még akkor sem, ha az elsónél rosszabb nem volna: mert annak mindegy: mikor a népies nagy divatban volt, akkor *Toldi* és *Kinizsi* egy niveaun állt előtte; most, hogy némi csömör kezd mutatkozni, még a Petőfi népdalait is meg fogja vetni. A mint a divat hozza magával.« Nehány sorral alább így folytatja: »Ott lehetnek aztán a kritikusok dicsérádjai, kik (köztünk legyen mondva) nem sokkal értenek jobban a poesishez, mint a közönség, vagy pláne Török János bátyánk, ki róf számra rendeli meg a verseket.«

Ez a nyilatkozat két dolog mellett bizonyít. Egyik az, hogy *Arany* még 1854 folyamán is írta Toldi Estéjét, másik pedig az, hogy tartott a kudarcztól, nem bízott műve sikerében, főként olyan okok és körülmények miatt, melyek közvetlenül összefüggésben vannak a szabadságharcz utáni költészet és zszurnalisztika állapotával. Ezért folytonosan javított, igazított kéziratán s mikor teljesen készen volt munkájával és többek között anyagi okok miatt *Heckenast*-nak eladta, akkor is aggódott, kétségeskedett műve sorsáért. Az okok, melyek eme kétségeket *Arany*-ban támasztották, kétfélék s természetük mivolta *Arany* levelezése nyomán biztosan megállapítható. A szabadságharcz után a magyar költészetet egyszerre ellepte ugyanis a Petőfi-utánzók és a szabadságuknál fogva Petőfi-utánzóknak látszó költők csapata. Az ifjú irodalom külön helyet követelt magának a Parnasszuson s ezt a helyet külön modorával, különös hangjával, szokatlan költői eszközökkel iparkodott igazolni. A *Hölgyfutár* volt ennek az írói csapatnak közlönye s ez a lap képviselte azt az új irányzatot, mely a Petőfieskedők és provinciálisták nyomában jelentkezett. Ámde azért nemesak a Hölgyfutárba, hanem a többi lapokba is írtak s állandó lármájukkal és modoroskodásaikkal a kiválóbb írók és jobbizlésű olvasók körében bizonyos reakziót keltettek. Meg is kezdődött ellenük az agitáció s folyt egy évtizednél tovább tartó ideig. *Gyulai Pál*, *Erdélyi János*, *Száz Károly*, *Pákh Albert*,

Arany, *Salamon* Ferencz voltak kiválóbb alakjai a Petőfieskedők ellen indított agitációnak, kik bírálatokban, hírlapi czikkeben, értekezésekben, a hol csak lehetett, iparkodtak a közönséget felvilágosítani és az ifjú költőket érdemök szerint való elbánásban részesíteni. A *népiesség* fogalmát és a *nemzeties* költészet jelszavát a provinczialista írók alantas motivumu poezise meglehetősen lejáratták s volt már olyan rétege a közönségnek, mely a népies czégerért és tartalmat nagyon szűkkörűnek és lokálisnak tartotta. Ez volt egyik oka az *Arany* aggodalmának. A másik *Kazinczy* Gábornak a *Divatcsarnok* 1853. évfolyama 25-ik számában *Irodalmi levelek* című A. B. C. álnéven közzétett cikke, melyben a provinczialista költőket kritizálta többek közt, kik a népiesség és nemzetiesség ürügye alatt »asyl«-t keresnek mindenféle utánzásra és feltűnésre. Annak idejében a cikk nagy feltűnést keltett, hírlapi hozzászólásokat¹ provokált, de nem került el az *Arany* és *Tompa* figyelmét sem. *Arany* a cikkekben nem annyira egyéni, mint inkább tömegvéleménynek a kifejezését látta, mely most már az irodalom terén is tudtul adja a népiességgel való betelését. Eme benyomások hatása alatt írta 1853 jun. 28-án *Tompá*-nak: »Olykor úgy érzem, hogy még nem volna lehetetlen oly művet produkálnom, mint Toldi volt. Teljesen meg vagyok róla győződve. De minek? de kinek? e gondolat nehezedik ólomsúlyosan tollamra, valahányszor kezembe fogom, valahányszor egy versszakot leírok. S így *költetni* lehetetlen. Ezért Toldi második része talán sohasem fog elkészülni. Az a közönség, mely az első Toldimban a *kutágast* bámulta csak, azóta igen sok kutágast olvasott; az nem találná már Toldit eléggé »sajátságosnak«, »népiesnek«, mint akkor magát kifejezte; a másik, mely hivatva volna a mű költői oldalát felfogni, az a formától nem fogja látni a tartalmat«. Kérdi *Tompá*-t, hogy olvasta-e a *Divatcsarnok* cikkét, mire *Tompa* nyomatékosan kijelenti: »A Toldi hang nem megy ki divatból, ha ezer K. Gábor allegál is ellene«.

Megjegyezzük, hogy *Kazinczy* Gábor egyáltalában nem allegált

¹ *Császár* Ferencz a *Divatcsarnok* 26. számában nyomban hivatkozik *Kazinczy*-ra és helyesli megjegyzéseit. — A Hölgyfutár 1853. évf. 131. számában, a Hírharang rovatban pedig ezeket írja: Egy ABC nevű tudós (?) olyanfélét ír, hogy »dicsőség semmit sem írni«. E téren ABC igen sok koszorut aratott. — *Kazinczy* Gábor ABC jel alatt különben a *Szépirodalmi Lapok*-ba is írt hasonló czikket, mire *Pákh* Albert, a szerkesztő válaszolt.

Toldi ellen, észrevételei semmi esetre sem vonatkoztak *Arany* költeményeire, hanem igenis azokra a mindegyre szaporodó versekre, melyek száz és száz számra szeme előtt támadtak s biztosították egyik-másik írónak népszerűséget a közönség előtt. *Kazinczy* Gábor, a nagy *Kazinczy* »Neff«-je, az ötvenes években amolyan *kulturmagyar* szerepet vitt, kinek izlése is, érzéke is megvolt hozzá, hogy egy és más dologról, olyan korban, mikor kontárok és műkedvelők irányították az ízlést, érdemlegesen közbeszóljon. Egyébként átlagos tehetségű és meddő író volt, a ki több kortársával egyetemben sokkal inkább érdekes művelődéstörténeti jelenség, mintsem író vagy alkotó művész. Ámde sokkal jelentéktelenebb cikkek is, melyeknek némi erélyes színezete volt, feltűnést keltettek abban az időben s így semmi csodálni való sincs benne, ha *Arany* egyes vonatkozásait magára vette és bizalmatlansági nyilatkozatnak minősítette a népies költészet ellen, melynek ő volt legilletékesebb képviselője. 1854 tavaszán Pesten jártában végre rászánta magát a kiadásra és átadta a kéziratot *Heckenast*-nak nyolczszáz forintért!¹ Pesti utazása eredményét nemsokára közli *Tompá*-val, a ki kilencz nap mulva, 1854 máj. 1-én válaszol. »Örülök — úgymond — hogy Toldi ismét szerzett és vívott ki

¹ A szerződés egyes kifejezései alkalmat adtak *Heckenast*-nak *Arany* kijátszására. *Csengery* Antalhoz írt levelében — 1858. márcz. 16 — tudatja *Arany*, hogy Toldit 1853 jul. 25-én, Toldi Estéjét 1854 április 14-én adta el. Mindeniket *egy* — de kétféle — dísz és népszerű kiadásra. A német szövegű szerződés eme kifejezését »*ein Abdruck in zweierlei Ausgaben*« *Heckenast* azonban igen szabadon értelmezte s előbb díszkiadást csináltatott Toldi Estéjéből, 1858-ban pedig a második díszkiadást rendezte s csak ezután készült a népszerű kiadásra. A szerződésben még az is ki volt kötve, hogy míg a *Heckenast* példányai tartanak, *Arany*-nak nem áll jogában a költeményeket önállóan megjelentetnie. »Igy eladtam — panasolja — a Toldiakat 600 és 800 forintokért *Heckenast*-nak örök időkre«. *Csengery* ügyvédekkel, sőt magával *Deák* Ferenczcel is megvitatta a dolgot, a kik mindenekelőtt megállapították, hogy *Arany* *Heckenast*-tal szemben nem elég óvatosan járt el, hiszen még a nyomtatandó példányok számát sem kötötte ki. Egyértelműleg azt tanácsolták tehát, hogy fenyegetse meg pörrel *Heckenast*-ot, majd ha pörre kerülne a dolog a pesti ügyvédek iránta való tiszteletből szívesen fogják ingyen vinni az ügyet, a bélyeg költséget pedig *Csengery*-ék adják össze. *Arany* fenyegetésének az lett az eredménye, hogy *Heckenast* a népszerű kiadásokért 200—200 forintot ajánlott fel, a mit *Arany* valószínűleg el is fogadott, mert leveleiben többé semmi nyoma nincs a Toldi Estéjére vonatkozó panaszoknak.

számokra egy pár garast: ez is jó. Mi fogadtatását illeti, *könnyen bekövetkezhetik, a mit sejtessz; olvasók és kritikusok egy huron pendülnek*. Bosszantott, hogy a Nagyidai Czigányokat¹ olyan komoly pofával kezdték olvasni, mintha legendát írtál volna Fáráhó népéről; bosszantott, hogy benne Toldi fenségét és komolyságát várták és persze, hogy megcsalódván nem ők, de te lettél az oka. Azonban én mégis azt hiszem, hogy nem lesz okod panaszra. « 1854 okt. 18-án esik szó *Arany* és *Tompá* között újból Toldi estéjéről. Ekkor jelenti *Arany*, hogy a költemény megjelent s *Tompá*-nak is küldetett egyet belőle. Továbbá, hogy a lapok egy szóval sem emlékeztek meg eddig Toldiról² s el van készülve, hogy csak egyszerűen tudomásul vesszik, mert »most az szokás«. Egyedül a Vasárnapi Ujságban csinált *Pákh* egy viccet róla, azt jelentvén, hogy *Kertbeny* már fordítja németre s nem-sokára megjelenik ily cím alatt: *Soirée beyrn Schedel*.

Levelezésének megfelelő helyei, miket czélzatosan kiválogattunk, legjobban mutatják, hogy *Arany*-nak veleszületett aggályoskodása Toldi Estéje írásakor ép oly kevéssé szűnt meg, mint Toldija és huszonhat év mulva Toldi Szerelme költése idején. A folytonos aggodalom, az állandó kétség, a siker iránt való bizonytalanság olyan vonásai *Arany* jellemének, melyek mindig megvoltak és sohasem multak el tőle. A *Toldy* kritikája (Nagy-

¹ *Lévay* József írja Miskolczról 1852 okt. 13-án *Arany*-hoz: Hát vajon *Toldy* Ferencz véleményét olvastad-e már a Muzeumban (Uj Magyar Múzeum) rólad és rólam. Te elhomályosítád híredet a Nagyidai Czigányokkal s azt csak Toldi második részével ütheted helyre . . . stb.

² Némi túlzás van *Arany* ezen állításában is. A *Vasárnapi Ujság* a költemény megjelenése előtt 1854 jun. 4-iki számában arczképét közli és Toldi Estéjének második énekét az 5-ik versszaktól kezdve végig. A »Toldi« második kiadása alkalmával pedig ugyanezen évfolyam első számában külön cikkben ismerteti a költeményt és így végzi: »Olvasóink sokszor hallhatták emlegettetni a népies költészetet. Olvassák el »Toldi«-t. Itt feltalálják egész fényében, egész dicsőségében. Csak az illy művek olvasása s hű felfogása őrzi meg az izlést azon urficska költők rakoncátlanságaitól, kik a magyar népet csak betyárkodásban szeretik feltüntetni, megtanulnak egy-egy pórias, körmönfont kifejezést vagy tájszót s azt hiszik, hogy már bírják a kulcsot a nép szívéhez.«

De nemcsak a Vasárnapi Ujság, hanem a fiatal írók lapja, a *Hölgyfutár* is napirenden tartotta *Arany*-t, Toldiját és a rávonatkozó híreket. Három hónapon belül, 1853-ban, Toldi Estéje megjelenése előtt egy évvel 9—10-szer

idai cigányokról), a *Kazinczy* Gábor általánosságok között tartott cikke, a megváltozottnak vélt izlés mind olyan epizódok, melyek az ő lelkében hagytak legtöbb kétséget s neki okoztak legnagyobb nyugtalanságot. Elfogultsága a közönséggel, írókkal, hirlapokkal szemben tehát érthető, mert egyéni viszonyaiból igazolva van. Önérzetének passzív sajátsága, és kritikájának önmaga ellen irányuló éle lehetetlenné tették saját alkotásaival szemben azt a hatalmas, ősnai elfogultságot, a mi például *Petőfi*-t teljesen eltöltötte. Képzeli csak el, hogy *Toldy* Ferencz vagy bárki más kritizálni merészelt volna *Petőfi*-t? Hiszen csak homályos czélzásokról értesült egy ízben, miket nem is *Toldy* és nem is *Petőfi*-ről, hanem itt-ott hangoztattak *Arany*-ról, hogy Toldi költeménye hőseül állítólag *Toldy* Ferencz inspirálta volna, — s a másik perczen már a gyehennák minden tűzét, az öldöklő gúny egész záporát zúdította az érdemes *Toldy* Ferencz nyakába. Ilyen önérzet, ilyenfajta önbizalom *Arany*-ban nem volt, — hanem másféle, a mi azért ellentétes voltánál fogva nem kevesebb lebilincselő vonása jellemének.

* * *

Levelezése több helyén, de ezenkívül Önéletrajzában is, melyet 1854-ben írt, Toldi Estéjét *Arany* úgy említi, mint a melyet az első fogalmazás »némi változtatásával« adott közre.

Jön elő *Arany* neve különféle közléseiben s öt esetben Toldira és Toldi Estéjére vonatkozólag külön jelentéseket is ad.

S hogy az *Arany* aggályainak és rémlátásainak túlzott voltát, magyarán szólva, alaptalanságát, kimutassuk, idézzük a *Déliab* 1853 évf. szept. 25-iki számának közlését, melyről *Arany* is megemlékezik *Tompá*-hoz írott levelében, megjegyvezvén, hogy az egészből egy betű sem igaz A Délibáb jelzett közlése ez:

»Koszorus költőnk, *Arany* János, néhány nap óta fővárosunkban mulat, s azon örvendetes hírrel lepett meg bennünket, hogy *miig mi hosszas elnémulásán szomorkodánk*, azalatt ő örökbecsű hőskölteményét *Toldit* (Toldi Estéje és Szerelme) fejezte be, s azonkívül egy a *kun világból* merített hőskölteményén dolgozik. Lapjainkat is gazdagítja három remek balladával, melyekkel a jövő évnegyedben fogjuk tisztelt olvasóinkat megörvendeztetni.« Toldi Estéje iránt való érdeklődés bizonyosága még *Jókai*-nak 1852 decz. 3-án *Arany*-hoz írott levele, melyben tudatja a Délibáb megindítását és kérdi: Ird meg, ha nem lenne-e igen nagy számomra *TOLDI ESTÉJE?* értve az árát és terjedelmét. (A Délibáb közlésének írója valószínűleg *Jókai*, a Hölgyfutáréinak pedig *Tóth* Kálmán, a lap akkori munkatársa.)

Előző közleményünk párhuzamos helyei eléggé bizonyítják, hogy mit kelljen *Arany* eme nyilatkozata alatt érteni. Másfél nyomtatott ívet jóval meghaladja az a sok eltérés, mely az 1848-iki kézirat és az 1854-iki kiadás különbségét alkotja. Hátra van még annak a kimutatása, hogy az énekek beosztásában, a kompozíció megalkotásában, minő különbségek jellemzik az 1848-iki kézirat és az 1854-iki kiadás anyagát. Az első fogalmazásban Toldi estéje négy énekből áll, a Gyulafiak szerelme-féle epizód, a Szent László rege, a Toldit csufoló gúnydal nélkül, hogy csak a főbb részeket említsük. A második kidolgozásban a négy ének már hattá bővült, számos új versszakkal meggazdagodva, melyek nincsenek az 1848-iki kéziratban, míg ennek egyes versszakaszai viszont a második fogalmazásból hiányzanak. Az első ének mindkét fogalmazásban azonos. A mi az 1848-iki kéziratban második ének, az az 1854-ikiben másodiknak és harmadiknak felel meg. Az 1848-iki szövegnél a második ének 16. és 17. versszaka között *kilencz* strófa hiányzik, a mi az 1854-ikiben benne van. (Az 1854-iki kiadás szerint a 17—25. strófák ezek). Az 1848-iki szöveg második éneke 27-ik strófája helyén hiányzik még az a versszak, mely az 1854-ikiben a második ének 36-ik versszakja gyanánt szerepel. Az első kézirat 16. lapján »Ej no pajtás stb.« kezdetű 38-ik strófa hiányzik a második kéziratból, továbbá »Levetem a zubbonyt« kezdetű strófa (1854-iki kiadásban 29-ik strófa) nincs meg a negyvennyolcadiki kézirat megfelelő helyén. Az első fogalmazásban harmadiknak jelzett ének különben a *negyedik* és *ötödik* éneknek felel meg az 1854-iki kiadásban s a 30-ik versszaknál (28. lap) kezdődik az utóbbi ötödik éneke. A nagyobb eltéréseket különben az 1848-iki kézirat III. éneke és az 1854-iki kiadás V-ik éneke tartalmazzák. Az 1848-iki kézirat III. énekének 40—45., 48—50. versszakai, azaz *kilencz* strófa az 1854-iki kiadásból kimaradt, de viszont jött helyébe hat más strófa, egy tizenhét és egy hét szakos vers, vagyis az V-ik ének 12—16. strófái és a középük iktatott két vers, egyik Szent Lászlóról, a másik a Toldiról (gúnydal), melyek már az első fogalmazásban nincsenek benne. Vagyis: az 1848-iki kézirat tíz strófája ellenében, az 1854-iki kézirat negyven új strófával bővült, melyek a költemény más beosztását és kidolgozását vonták magukkal.

A kétféle kidolgozásnak az előző közleményben bemutatott

nagyszámú eltérésein kívül ezek a különbségek adják meg a főbb jellemét, melyek végül mindkét fogalmazást egymással szemben némileg önálló jellegűnek tüntetik föl. Ámde nemcsak az 1848-iki és 1854-iki fogalmazás között vannak eltérések és különbségek, hanem az 1854-iki költeménynek a fogalmazása és a kiadása között is. Jelen közleményünk párhuzamos kimutatásai éppen ezeket az eltéréseket tárják fel. És itt is megnyilvánul az *Arany* alkotó módszerének ama nagyfokú aggodalmassága — és egyúttal ébersége, — mely valamennyi munkája megírásában a döntő szerepet vitte. Nem bizott eléggé magában, sem a művei hatásában, azért folytonosan fűrt, faragott, csiszolt rajtuk s még akkor is, mikor a végső simításokat elvégezte, egyre rettegett a gondolattól, hogy kudarcz éri. A Toldi Estéjéhez függesztett utószava egyenes bizonyossága eme lelki nyugtalanságnak. Ez a módszer vele született *Arany*-nyal már Toldija írásakor és nem hagyta el öreg korában, dicsősége tetőpontján sem, mikor Toldi Szerelmét többszöri próbálkozás, megkezdés, félig való elkészítés után — harmincz év alatt — végre-valahára befejezte. Ezt is kommentárral adta ki kezéből, megmagyarázva aggodalmai okait, utalva a viszonyok és az izlés változására, a mikkel, miután egyebet nem gondolhatunk, alighanem enyhíthetni vélte a kedvezőtlennek vélt kritika szigorát. Ebből az aggodalmaskodó módszerből folyik *Arany* költői tehetségének egyik legerősebb sajátja, a művészi szerkesztésmód s a művészi nyelv iránt való kiváló érzéke. Nemesak arra törekedett, hogy költeményei arányos kompozícióban, az alakokra illő jellemzetes vonások, helyzetek beosztásában, a cselekvény plasztikus odaállításában és legördítésében menjenek végbe, hanem hogy a művészi nyelv is hozzátársuljon a hatás emelésére.

A költői hatás nyelvi feltételeit *Arany*-nál jobban egyetlen költőnk sem ismerte. Művésze volt ő a magyar szónak tehetségénél és mélyreható studiumainál fogva is. Csakhogy a művészi nyelv nála sokkal inkább a tanult poéta megnyilatkozása, mintsem az őseréjű tehetség öntudatlan, őснаiv áradozása. Éppen azok a példák igazolják ezt, melyek az *Arany* alkotási módszerének nevezetes tényei. Toldi Estéje a maga egészében, hét éves íródása viszontagságában és ezernyi vajudásában. Nem az öntudatlanságig naiv tehetség munkája ez, hanem a legraffináltabb költői hatásmódok intimitásainak ismerőjéé, a ki ura volt a nyelvnek és akként

uralkodott felette, mint egy hatalmas zenekarnak a vezetője. S mivel a hatás eszközei ennyire hatalmában állottak, mindig a legjobb és legközvetlenebb hatásokra törekedett, de ebben a törekvésében már jelentkezett egyúttal egyéniségének óvatossága is, mely arra intette, hátha még jobban is lehetne fokozni az eddig alkalmazott hatáseszközöket. Innen van az, hogy *Arany*-nak évek kellenek egy-egy költeménye befejezéséhez, néha évtizedek, sokszor még azok sem elegendők. És innen van az is, hogy folytonosan javít, változtat költeményein, átírja, szűkíti, bővíti őket s bárha a legszigorúbb önkritika eredményei ezek az alkotások még megjelenésük idején is, mikor már nem változtathat többé rajtuk, — aggódik és fél. Költői töredekei pedig azt mutatják, hogy a művészi kéz már megkezdte rajtuk alakító munkáját, de aztán abba hagyta — jobb időre tartva befejezésüket, az ihletett folytatásra vagy lassú befejezésre több lehetőséget adó szerencsés pillanatokig. *Arany* tehát nem a pongyola munka embere. De nem is a fennakadás nélkül, könnyedén, játszva daloló mezei pacsirta típusa. Évekig írta egy-egy költeményét és napokig eltűnődött egy-egy versszak vagy verssor megcsinálásán. *Flaubert*-t szokás általánosan úgy idézni, mint a kit órákig megbénított egy-egy jellemző kifejezés megtalálása. Sokszor álmából felriadt és úgy jegyezte le azt a legjellemzőbb szót vagy mondatot, melyre sok eltűnődés után is hiába várt. Hogy *Arany* szintén így dolgozott volna, senki sem állította s ő maga sem hirdette. Kéziratai tanulmányozása azonban arról győz meg, hogy azok a nehézségek, melyek *Flaubert*-nél megvoltak, nála sem hiányoztak, sőt néha még hatványozottabb erővel jelentkeztek. Neki is órák kellettek egy-egy művészi hatású, hangulatos sor, versszak vagy jellemző kifejezés megtalálására s éjszakáit is elrabolta nem egyszer a gond, hogy miként lehetne a nem elég művészinek vélt költemények egyes helyeit még művésziébbé, jellemzőbbé és erőteljesebbé emelni. Sok példát nyújtanak erre a Toldi Estéje 1854-iki kéziratának és 1854-iki kiadásának eltérő helyei is, melyek bizonyítják, hogy *Arany* nem elégedett meg az egyszeri átdolgozással, hanem még az átdolgozást is javította s ha véletlenül 1854-ben az átdolgozást ki nem adja, az évek folyásával mindegyre változtatott volna rajta, mint a hogy tette az 1848-iki Toldi Estéjével, mely csak véletlenül

múlt, hogy már 1848-ban meg nem jelenhetett. Ezuttal az 1854-iki fogalmazás és az 1854-iki¹ kiadás eltérő helyeit mutatjuk be.

B) Az 1854-iki kézirat.

ELSŐ ÉNEK.

2. VERSSZAK.

8. Láthatá a vén nap önnön ia-fiát. 8. (*Teremté*) a vén nap önnön iafiát.

5. VERSSZAK.

4. Am egy hang, mi nem sok, annyi sincsen rajta. 4. Ám egy hang, mi nem sok, annyi (*sem jön*) rajta.

6. VERSSZAK.

Ez a versszak az 1848-iki kéziratból hiányzott, itt is utólag van betoldva.

7. VERSSZAK.

7. Egyszer majd neki vág a zivatar napja, 7. Egyszer majd neki (*jön*) a zivatar napja,

10. VERSSZAK.

7. Inte a cselédnek s parancsolta neki: 7. Inte a cselédnek s (*parancsolá*) neki:

12. VERSSZAK.

4. Nem nehéz dolog azt ásóval kimérni. 4. (*Nem esett sokáig azt kimérsekelni.*)

Ugyanígy az 1848-iki kéziratban is.

¹ Az összehasonlításnál, mint az előző közleményben, itt sem az első kiadást használtuk, hanem a *Ráth* Mór-félét, miután az első kiadásról a lapok is, *Tompa* is úgy emlékeznek meg, hogy igen sok sajtóhibát tartalmaz. Indokolt volt a *Ráth*-féle kiadás használata azért is, mert ennek a helyesírása azonos azzal, amit *Arany* Toldi Szerelmében s általában 1860 után írott munkáiban követett.

14. VERSSZAK.

8. Lesve, hogy felel majd igen-
nel vagy nemmel.	8. Lesve, hogy (<i>majd felel</i>) igen-
nel vagy nemmel.
	8. (<i>Várva</i>) hogy felel majd igen-
nel vagy nemmel.

18. VERSSZAK.

1. Oh, de hát, menybéli szent-
séges angyalok, | 1. (De) hát <i>menny(ég)béli</i> szent-
séges angyalok! |
|---|--|

19. VERSSZAK.

1. Bencze itt egy kissé elhagyá
beszédét, | 1. Bencze itt egy (<i>kicsit</i>) elhagyá
beszédét, |
|--|--|

20. VERSSZAK.

5. Negyven éve lesz már, hogy
bevésték oda, | 5. (<i>Harmincz</i>) éve (<i>mult</i>) már
(»lesz« <i>kihuzva</i>).
hogy bevésték oda. |
|--|---|

24. VERSSZAK.

4. Ha lapu és burján fel nem
verte volna. | 4. Ha (<i>a medvetövis</i>) fel nem
verte volna. |
|--|---|

25. VERSSZAK.

5. Megszólal még egyszer fagga-
tózásképen: | 5. Megszólal még egyszer (<i>fagga-
tódzó</i>) képen |
|--|--|

26. VERSSZAK.

4. Gonosz végre jutván medve-
vadászaton: | 4. Gonosz végre jutván medve-
vadászaton! |
|--|--|

27. VERSSZAK.

2. Kilátszott belőle ősz haja,
szakállá; | 2. Kilátszott belőle ősz haja (<i>s</i>)
szakállá; |
|---|---|

28. VERSSZAK.

4. Most fejemre várom a kaszást,
a halált. | 4. Most (<i>magamra</i>) várom a ka-
szást, a halált. |
|---|--|

30. VERSSZAK.

1. Nincsen az élethez tovább
a mi kössön. | 1. Nincsen az élethez <i>(a mi
tovább)</i> kössön. |
|--|--|

31. VERSSZAK.

3. Neki már e földön minden
olyan fagyott!	3. Neki már e földön minden
olyan <i>(fagyos!)</i>
8. Csak a mivel ástam, ezt az
ásónyelet.	8. Csak a <i>(kivel)</i> ástam, ezt az
ásónyelet.

33. VERSSZAK.

1. S immár az esthajnal, mintha
város égne,	1. S immár az esthajnal, <i>(mint
egy égő város)</i>
2. Felsütött pirosan, tüzesen az
égre	2. Felsütött pirosan <i>(a nagy ég
boltjához)</i>

37. VERSSZAK.

8. Nem arany, nem ezüst, —
kis vér a váltsága. | 8. Nem arany, ezüst, — <i>(egy)</i>
kis vér a váltsága |
|---|---|

40. VERSSZAK.

2. Étellel, itallal ujíts föl ma-
gamat, | 2. Étellel, itallal ujíts <i>(meg)</i> ma-
gamat. |
|---|--|

41. VERSSZAK.

7. De csak úgy boronga szemein
az álom, | 7. De csak úgy <i>(borongott a sze-
mén)</i> az álom |
|--|--|

MÁSODIK ÉNEK.

6. VERSSZAK.

2. Fekete mén lova nehezen
cipelé.	2. Fekete mén lova nehezen
<i>(emelé).</i>
4. De csontos teste volt a leg-
súlyosb tereh	4. De csontos teste volt <i>(leg-
súlyosabb)</i> tereh.
7. Szive a szerencsén hólyaggá
fuvódott.	7. Szive a szerencsén <i>(nagyon
fuvalkodva)</i>
8. S gyakran éles szókkal igyen
csufolódott	8. <i>A népnek gyakorta éles szó-
kat monda.)</i>

7. VERSSZAK.

1. Nem vagyok én a tenger
idétlen csodája, | 1. Nem vagyok én tenger idét-
len (<i>csudája</i>), |
|---|--|

8. VERSSZAK.

1. De ugyan ki jőne? melyik
merne jöni,	1. De (<i>hiszen</i>) ki jőne? melyik
merne jöni.
3. Ne lopjuk az időt: fel ment
annak ára;	3. Olvashatatlan törlés. ¹
4. Jobb, hogy minden ember haza
megy dolgára; —	4. Jobb, hogy minden ember (<i>el-
megyen</i>) dolgára; —
5. Én is ezt a czimert haza vi-
szem innét,	5. Én (<i>az ország czimert</i>) haza
viszem innét
6. Mivel hogy ez engem örökösen
illet.	6. (<i>Mínthogy az engemet</i>) örö-
kösen illet.

10. VERSSZAK.

3. Homlokán a ránczok sűrűbbre
vonulnak, | 3. Homlokán a ránczok (<i>sü-
rűbb . . .</i>) ² vonulnak. |
|---|--|

12. VERSSZAK.

6. Szeme föl se nyíljék koczka
szerencsével. | 6. Szeme föl (<i>ne</i>) nyíljék koczka-
szerencsével. |
|---|---|

13. VERSSZAK.

7. Szégyen és kacajgúny a bukás
jutalma; | 7. Szégyen és kacaj(<i>hang</i>) a
bukás jutalma, |
|---|--|

15. VERSSZAK.

4. Víni mind a kettő engedelmet
kapott. | 4. (<i>Mind a kettő víni</i>) engedel-
met kapott. |
|--|---|

16. VERSSZAK.

4. Tudta, kinek hiják a két
szép fiataalt. —	4. (<i>Tudva</i>) kinek hiják a két
szép fiataalt. —
7. Kik midőn a korlát közzé
bejövének,	7. Kik midőn a korlát (<i>közé</i>)
bejövének,

¹ Valószínűleg azonos az 1848. kézirat megfelelő sorával.

² A szó vége kivakarva s fölibe írva a *re* rag.

19. VERSSZAK.

8. És a szívben meleg forrást gerjedeztet; 8. És a szívben *melegforrást* gerjedeztet;

22. VERSSZAK.

4. Mert csak hirre-névre, dicsőségre talált. 4. Mert csak (*dicsőségre, hirre-névre*) talált.

28. VERSSZAK.

8. A hánynak egy-egy szál pelyhet győzők adni. 8. A hánynak egy-egy szál (*tolat*) győzők adni

29. VERSSZAK.

3. Nyilat húztak; a nyil esék Bertalanra, 3. (*De nem tanakodtak huzamos ideig,*
4. Megölelte bátyját, és megindult rohanva. 4. *Megindult rohanva a beszédesebbik.)*

30. VERSSZAK.

7. Mig gazdája nagyot billente a dárdán, 7. (*Az alatt gazdája a tündöklő dárdát,*
8. A magyar vitéznek hónaljába mártván. 8. *A magyar vitéznek hóna alá mártá.)*

33. VERSSZAK.

5. Egybe' visszarántá. Dólt a test utána, 5. (*Együtt*) visszarántá. Dólt a test utána,

36. VERSSZAK.¹

2. Vagy tán puha bölcső, vagy himbáló sajka, 2. Vagy (*hullámzó*) bölcső, vagy himbáló sajka,

HARMADIK ÉNEK.

1. VERSSZAK.

3. Hajszála se görbült a nagy viadalban. 3. Hajszála (*sem*) görbült a nagy viadalban.

¹ Utólagos betoldás + jel alatt a kézirat 14^b lapja (29. l.) alján.

18. VERSSZAK.

5. »Üssük, üssük, ott mász a tekenős béka!« 5. »Üssük, üssük, (a hol) a tekenős béka!«

19. VERSSZAK.

2. Szólni ugyan nem szólt, csak kezével intett, 2. Szólni ugyan nem szólt (de nagyot köhintett,)

21. VERSSZAK.

8. Mint ha tüzes üszköt csóvált a gyermek, 8. Mint ha tüzes üszköt csóvált (meg) a gyermek.

22. VERSSZAK.

7. Másik ugysegélylyel állítja, hogy megholt 7. Másik (ugysegével) állítja, hogy megholt . . .

29. VERSSZAK.

2. De vidult azonnal, orczája kiderült; 2. De vidult azonnal, arczája kiderült:

30. VERSSZAK.

1. »Hát én itt magamban körül-körül járnak, 1. »Hát én itt magamban (körül-körül) járnak

32. VERSSZAK.

4. Csak ne szégyellné, hogy anyian rá néznek. 4. Csak ne szégyell(e)né, hogy (rá sokan) néznek

33. VERSSZAK.

1. Azzal egyberoppan a két erős bajnok. 1. (Avval egyberopan) a két erős bajnok.

41. VERSSZAK.

3. A király engedne: »kegyelem, kiáltja, 3. (Nyomban fejét venné, a hogy megharagvék,
4. De elébb járt a vas, Toldi Miklós bárdja. 4. De király parancsol »kegyelem adassék.«)

5. Maga lóra pattan, maga 5. [Toldi] lóra pattan, [a vén]
Benczének int, Benczének int.¹

46. VERSSZAK.

2. Ujjongatva ömlik Toldit föl- 2. Ujjongatva (*széled*) Toldit föl-
keresni, keresni,
7. Nem bizik magához (föl is 7. Nem bizik magához (*és fel*
azért megyen) azért megyen)

NEGYEDIK ÉNEK.

JELIGE :

»Dicsérete, tisztességi lón
barátnak«

(*»Király, ha nem nézném vitézi
voltomat,
Majd fejedhez verném hét tollu
botomat!«*)

1. VERSSZAK.

8. Söpri az éjszaki szélnek föl- 8. Söpri az éjszaki szélnek (*fele-*
zője. zője.)

A kéziratlap alján fél
sornyi szöveg, alatta is-
mét két sornyi — késsel
kivakarva.

3. VERSSZAK.

3. Akkor hol köhentett, nála szo- 3. Akkor hol köhentett, (*ez csu-*
kott próba, pán csak próba),

10. VERSSZAK.

1. Erővel nyomá ki utolsó sza- 1. Erővel (*löké*) ki utolsó sza-
vait; vait;
8. S könyje csordulását a nagy 8. S könyje csordulását (*a ho-*
porra fogá, mokra) fogá.

16. VERSSZAK.

8. Pedig sohse' mondott semmit 8. Pedig sohse' mondott (*meg*
meg előre. semmit) előre.

¹ A [] tett szavak a kéziratban teljesen ki lévén vakarva, azokat az
1848. kézirat alapján vettük fel itt is. Szerk.

18. VERSSZAK.

8. Kifogott az öröm, kifogott az árván.
8. (*Majd kifogott már a nagy öröm az árván.*)

19. VERSSZAK.

2. Még jobban gyülekszik, nem hogy eloszlana;
2. Még jobban (*összegyül.*) nem-hogy eloszlana;

20. VERSSZAK.

1. »Hol az öreg Bencze, Toldi vén dárdása?
1. Hol az öreg Bencze, (*a*) Toldi dárdása?
4. Azzal neki dőlnek a hogy tőlük telik
4. (*Avval*) neki dőlnek, a hogy tőlük telik
7. Fészkelődött elébb egy kissé az állat,
7. (*Fészkelődik elébb*) egy (*kicsit*) az állat,
8. De majd belenyugszik, mivel úgy is fáradt.
8. De (*megnyugszik aztán*) mivel úgy is fáradt.

21. VERSSZAK.

2. Látva, hogy felvitte Isten az ő dolgát;
2. Látva (*mint*) felvitte isten az ő dolgát;
8. Tördelé rebegve »sohase gondolám«.
8. Tördelé rebegve »(*sohasem*) gondolám«.

22. VERSSZAK.

8. De sohasem annyi, mint ma lesz egy végben.
8. De (*sohsem volt*) annyi, mint ma lesz egy végben.

24. VERSSZAK.

5. Némelyik a kémény tetejére mászott
5. Némelyik a kémény (*tetejét foglalá*)
6. És mint szélkatona, kézzel hadaráz ott,
6. *Papoló helyének s onnan ordít alá.*
6. És mint kéményseprő, onnan hadarászott.)

26. VERSSZAK.

1. Akármerre tekint, nem látni egyebet
1. Akármerre tekint, nem (*lát-hat*) egyebet
5. Látni ablakában csaknem minden háznak
5. (*Lát az*) ablakában csaknem minden háznak

27. VERSSZAK.

7. Pesten is, Budán is; míg a várhoz érve,
7. Pesten is, Budán is; míg a (várba) érve

29. VERSSZAK.

1. Levetem e zubbonyt; — pán-
 czélom is rozsdás;
4. Porral fedi arczát az ott
 öklözőknek.
1. Levetem e zubbonyt; [a] pán-
 czélom rozsdás;
4. Porral fedi arczát (az öklelő-
 zőknek,)

ÖTÖDIK ÉNEK.

1. VERSSZAK.

1. Nem palota volt az öreg Toldi háza
2. Nem is kendőzé azt festék szine-máza.
1. Nem palota volt az (cifra sem volt rajta,
2. Festve fehéritve sem volt tiszta arcza.)
2. Nem is (ajánlá) azt festék szine-máza.

3. VERSSZAK.

2. Jól esett a szemét körül-
 hordozni ott,
2. Jól esett a szemét (körülhor-
 dani) ott.

7. VERSSZAK.

8. Mely még mind azon jó, —
 noha kissé pállott.
8. Mely még mind azon jó, —
 (csak egy) kissé pállott.

8. VERSSZAK.

1. Mig porolta Bencze a mentét
 nagyjából,
1. Mig porolta Bencze a mentét
 (nagyjából),

10. VERSSZAK.

3. Sétál a szobában, de csak
 alig-alig
3. Sétál a szobában, de csak
 elíg-elíg

11. VERSSZAK.

6. Kiket Lajos ottan csinoságra
 kapat,
7. Idegen udvartól is jöttek cse-
 rébe,
6. Kiket Lajos ottan (simaságra)
 kapat
7. Idegen udvartól is (ott van)
 cserébe,

8. Hol magyar ifjúság van azok helyébe 8. (*Künn*) magyar ifjúság van azok helyébe'.

12. VERSSZAK.

6. Jót is elég bőven, s ráadásul rosszat; 6. Jót is elég (*nagy* — a többi olvashatatlan.)

13. VERSSZAK.

2. Nem hiányzik nála kész testi gyakorlat 2. Nem hiányzik (*annál*) kész testi gyakorlat,
3. Hogy *karra* se légyen gyöngébb, mint az apja, 3. Hogy *karra* (*ne*) légyen gyöngébb, mint az apja,

15. VERSSZAK.

2. Jobbra balra dőlnek a nevetés miatt. 2. Jobbra balra *dőltek* a nevetés miatt.
3. Ütik a kis piszét: »nem való az, vessz meg!« 3. *Ütötték a piszét*: »nem való az, vessz meg!«

3. VERSSZAK.

(Szent Lászlóról szóló rege.)¹

2. Körösviznek partja mellett; 2. (*Körösviznek*) partja mellett.

17. VERSSZAK.

(Szent Lászlóról szóló rege.)

3. Bizonyítá a templomnak. 3. Bizonyítá a (*templomban*.)

15. VERSSZAK.

(Toldi Estéje.)

2. Jobbra balra dőlnek a nevetés miatt, 2. Jobbra balra (*dőltek*) a nevetés miatt,
3. Ütik a kis piszét: »nem való az, veszsz meg!« 3. A sor első fele olvashatatlan módon kitörölve.

17. VERSSZAK.

1. Felel a harmadik: »e bizony, hé, halász: 1. (*Más így kezdi halkán; közbe-vág a másik*): »e bizony, hé halász;

¹ Toldi Estéjének ez a része először a *Delibáb* 1853 évfolyama október 2-iki számában jelent meg.

17. VERSSZAK.

8. Mert belép Allaghi a test-
őrzők feje. 8. Mert (*a hol toppan be*) a test-
őrzők feje.

20. VERSSZAK.

7. Fut Allaghi Simon a szót je-
lenteni: 7. (*Az őrtszt pedig megy*) a szót
jelenteni:

21. VERSSZAK.

4. Földi bíró többé nem szab 4. Földi bíró többé nem (*von*)
ő rá törvényt.« ő rá törvényt.

22. VERSSZAK.

1. És felkavarintva köpenyét 1. És *felkavaritva* köpenyét nya-
nyakába kába

23. VERSSZAK.

8. Mint tarka szivárvány a 8. Mint tarka szivárvány a
fölleges égen. (*felleges*) égen.

24. VERSSZAK.

5. Felriadt a szóra ismeré azt 5. Felriadt a szóra — ismeré azt
szinte — szinte —

33. VERSSZAK.

8. S erős rázkodással zokog vala 8. S erős (*olva shatatlan*)
szegény. rázkodással zokog
vala szegény.

35. VERSSZAK.

1. És még akkor este, alkonyi 1. És még *akkoreste* alkonyi
homályban, homályban,

• 37. VERSSZAK.

2. Csupán négy világot mintegy 2. Csupán (*négy marad ott*) mint-
kalauznak, egy kalauznak,
2. Csupán négy (*világit*) mintegy
kalauznak,

38. VERSSZAK.

3. A melyet az öskert, bánatja
jelével,	3. A melyet az öskert (<i>fái egy
bús széllel</i>)
4. Behinte lehulló sárga fa-
levéllel.	4. <i>Behintének hulló</i> sárga fa-
levéllel.

A kézirat utolsóelőtti levelén Arany jegyzései az énekek számáról és az énekek versszakaszairól. Ugyanilyen jegyzések vannak Toldi Szerelme hatodik éneke végén, a hol Arany számításokat csinált a készenlevő versekről és tervezeteket arról, hogy mennyit kell még írnia. Ilyen számítási próbákat tüntetnek fel az alábbi jegyzések Toldi Estéjéről. Ime:

Strophák jelenleg:

1. ének 41	(kihúзва) 41
2. ének 26 +	(kihúзва) 36
3. ének 46	(kihúзва) 46
4. ének 29 + 1	(kihúзва) 30 és 17 és 7 rövid (kihúзва)
5. ének 21 +	(kihúзва) 20 és 17 és 7 rövid
6. ének 38	(kihúзва) 38
	2

201 (kihúзва) 211 és 17 + 7 rövid.

Az első Toldi 209 _____

ez több — 2 + 17 + 7

tehát mintegy 232 stropha
terjedelem kettejével 116 lap.
+ Czim, énekek kezdése és vége.

Str.	lap.	Str.	lap.
209;	150:	232;	166 $\frac{1}{2}$

15

11600

232

209 | 3480,0 | 116

209

1390

1254

1360

1254

— 106

VÉGSZÓ.¹

Ugyanis a körülmények nem azok
többé, melyek befolyása alatt
első Toldim született s nap-
fényre került.

Jelen mű lehetne ép oly kielé-
gítő . . .

nem mint a divó izlés igényeinek
megfelelőt;

de mintegy máskor szüleményét,
egy hangot a multból.

De a sir szélén álló Toldi

Ezt én nem annyira Toldiban,
mint környezetében állítám
szem elé:

Sokat mondhatnék még mind az
egészről,

. . . Lajos királyt vénebbnek
mutatni fel mintsem az törté-
netileg áll.

s mentve hiszem e gáncstól,
különben is *népi* költemé-
nyemet.

Ugyanis a körülmények nem azok
többé, melyek befolyása alatt
első Toldim született s nap-
fényre *(jött)*.

Jelen mű lehetne *(ép olly)* ki-
elégítő . . .

nem mint a *(jelen)* izlés igényeinek
megfelelőt;

de mintegy *(hangot)* más kor stb. . .

De a sir szélén álló *(bajnok)*

Ezt én nem annyira Toldiban,
mint környezetében *(tüntetem
elő)*:

Sokat mondhatnék még mind *(a
főcselekményről)*,

. . . Lajos királyt vénebbnek
(tüntetni) fel, mintsem az *(a)*
történetileg áll.

s mentve hiszem *(minden)* gáncs-
tól, különben is népi költe-
ményemet.

¹ Az 1848-iki Toldi Estéje kézirathoz *Arany* nem csatolt semmiféle kommentárt, a második kidolgozáshoz azonban »Végszó«-t függesztett, hogy az esetleges kedvezőtlen kritikákkal szemben igazolja magát. A »Végszó« 1854 telén készült és a rávonatkozó utalások feltalálhatók *Arany* levelezéseiben, továbbá ama ismertető és bírálati czikkeken, miket a Toldi Estéje megjele-
nése alkalmából az 1854-iki szépirodalmi és politikai lapok közöltek.

EGY BUDAI KÖNYVNYOMDA FELÁLLÍTÁSÁNAK TERVE AZ 1689-IK ÉVBEN.

TAKÁTS SÁNDORTÓL.

A Buda visszafoglalását követő években Magyarországot egész Európában sűrűn emlegették. A nagy háború eseményei felénk terelvén az általános érdeklődést, nemcsak a diadalmas harcokról szóló tudósításokat kapkodták, hanem magának az országnak belső viszonyai iránt is mindenfelé nagy volt az érdeklődés. A nálunk harczoló külföldi vitézek, vagy a már letelepedett idegenek, kereskedők és tisztviselők lelkes hangon irogattak volt hazájukba a szép és termékeny Magyarországról, melyben — szerintök — a török kiűzése után új élet, új világ nyílik meg a vállalkozó és tettere kész férfiak számára. Az ilyen csábító hírek és kedvező kilátások aztán sok olyan külföldit is hazánkba csaltak, a kiknek különben Magyarország talán soha eszükbe nem jutott volna.

Az általános érdeklődés hazánk iránt a tollforgató embereket is munkára ösztökélte. A Magyarországról szóló művek ugyanis nagy keresetre számíhattak. Az ilyen fajta munkák közül a legtöbb ismeretes, tehát csak olyanokat említünk e helyütt meg, a mik nyomtatásban meg nem jelentek. Ilyenek a többi között a híres *Tüzes* Gábor (Frater Angelus Gabriel Gautieri de Nizza) Magyarországról szóló munkái.¹ Ezek közül a »*Nova carta geographica totius coronae Hungariae ejusdemque descriptio*« című munka Magyarország földleírását adja a nyugati nemzetek számára. *Tüzes* Gáborral egyidőben *Müller* János Kristóf hadimérnök ugyancsak a fentebb említett hatás alatt Magyar-

¹ E munkák közül több a közös pénzügyi levéltárban, egy meg a bécsi udvari könyvtárban található.

ország földképének elkészítéséhez fogott. Ez a nagy munka csak 1707-ben készült el, amikor is *Müller* a négy nagy földképet magának a királynak is bemutatta. A Magyarországról és kapcsolt részeiről készült ezen földképek igen tetszettek a királynak, s így a magyar kamara 1707. szept. 1-én *Müller* mérnökkel és *Pfeffel* András s *Engelbrecht* Keresztély udvari rézmetszőkkel szerződést kötött a négy nagy földkép kiadása ügyében. A magyar kamara a rézmetszők támogatására 1000 rajnai forintot kötött le.¹

Magyarországnak külföldön való megismertetését tűzte ki célul *Heyll* Quirinus németbirodalmi könyvnyomtató is. Ő kegyelme — mint maga írja — sokat hallott a hatalmas Magyarországról (ueber das grosse und mächtige Königreich Ungarn), sógora, Franz *Bernhardin* von Buching, a ki Budán tüzérhadnagy volt, szintén sok szépet írt neki ez országról. Igen sok világi és egyházi férfiú is melegen ajánlotta neki a török iga alól feshabadult magyar földet, a hová oly sok derék német család vándorolt, és vándorol naponkint. Mindezen körülmények arra ösztökölték őt, hogy nagy és teljesen újonnan berendezett könyvnyomdájával és annak egész személyzetével *Budára* költözzék. A királyhoz intézett folyamodásában elmondja, hogy az ő célja Magyarországnak a tudományoknak és a művészeteknek előmozdítása. A legelső munka, a mit Budán ki akar adni: *Magyarország teljes leírása magyar, német és latin nyelven*. Arra kéri tehát Ő felségét, támogassa e nagy vállalatát évi 200 tallérral, s adjon neki privilegiumot (*»sub titulo Hungarische und Teutsche königliche Hofbuchdruckerei in Ofen«*), hogy ő és utódai békében üzhessék mesteriségüket, a mely valóságos szellemi kincse lesz e szép országnak!²

Heyll Quirinus ezen folyamodásához még egy iratot is csatolt. Ez az irás a következő czímet viseli: »Sonderbahre Motiva des allerunterth. angebetenen Stipendii ad 200 Tall. zu Unterhaltung der neu offerirten Buchdruckerei in Ofen.« *Heyll* e mellékletben elmondja, hogy nyomdájának fönntartása évenkint 3—4000 tallérba kerül, s így méltán számíthat évi 200 tallérnyi támogatásra, annál inkább, mivel a közczélokot fogja szolgálni. A könyvek — írja — Magyarországnak igen drágák, ezért az

¹ Országos levéltár, Kamarához intézett levelek. (Itt van a szerződés is, Volkra átiratával együtt.)

² Közös pénzügyi levele. Hungarica 1689.

ifjuság legnagyobb része (»absonderlich die Teutsche Jugend«) minden tanítás nélkül növekszik fel. A pénzt a könyvekért Magyarországból a külföldre viszik. A Német birodalomban több könyvkötő-család mindenét eladván, Magyarországra akar költözni, ha ott kilátása volna a munkára. Ezek az ő nyomdája mellett elég munkát kapnának. *Van itt — írja Heyll — egy papírmalom-tulajdonos is, a ki hajlandó velem Magyarországra költözni.* Az ő vállalata az egész országnak jelentős hasznára fog válni. Magyarországot leírását (»in folio«) rézmetszetekkel fogom kiadni, s ez a munka egymaga sok ezer tallérba fog kerülni.¹

Heyll Quirinus nagyfontosságú ajánlata az udvarra semmi hatással sem volt. Az 1689. év november 2-án a budai kamarai adminisztrációhoz Augsburgból küldött rendelet világosan hirdeti ezt. A nevezett rendelet azt írja, hogy *Heyll* a könyvnyomtatásnak Budán való meghonosítására, és Magyarország leírásának magyar, német és latin nyelven való kiadására ajánlkozott évi 200 tallér támogatás mellett. »Wie nun zwar — írja a rendelet — in dem Ersten oder Vorhaben dieses Werkes kein sonderliches Bedenken ist: hingegen der gebetene jährliche Beytrag, zumahlen in perpetuum, hibey beschwerlich fallen will, und die Beschreibung, und Druckerey des Königreichs, bey den jetzigen Zeiten noch nit für rathsamb erachtet wird!« Ehhez a bölcs megjegyzéshez semmi kommentár sem szükséges. Azt azonban mégis megemlítjük, hogy az örökös tartományok leírásának kiadását nemcsak meg nem akadályozták, hanem jelentős összegekkel támogatták!

A budai kamarai inspector, *Werlein*, a fentebbi írásra 1689. november 22-én adta meg a kívánt választ. *Werlein* figyelmét az egész dologban csak az ragadta meg, hogy a felállítandó könyvnyomda számára a kamarai adminisztrációnak kellene az évi 200 tallért fizetni! S mivel ez a dolog sehogy sem volt inyére, felterjesztésében azt fejtegette, hogy pénz nincs, nem is lesz, s hogy a könyvnyomda felállítása még nagyon korai.²

Erre aztán Ő felsége 1690. jan. 5-én *Heyll* Quirinusként megadta a várva-várt feleletet. Az Augsburgban kelt császári

¹ Közös pénzügyi levele. Hungarica 1689.

² Ugyanott.

végzés (Kay. Verschaydungsdecret) azt írja, hogy pénz hiányában a kért támogatást meg nem adhatja. A könyvnyomtató műhely felállítása a közjóra nézve ugyan üdvösnek látszik, de a jelen körülmények között kissé mégis korai (»und scheine zwar die Sache dem gemeinen Wesen wohl anständig, jedoch pro moderno derselben Enden in etwas noch zu früe zu seyn«). Mindazonáltal, ha a jelzett nyomdát *Heyll* a saját költségén állítja fel, másféle (!) támogatásra mégis számíthat.¹

A budai könyvnyomtató, meg a papirmalom ügye ezzel eldőlt. A kamarai inspectio országos érdekű vállalatra nem akart 200 tallért adni akkor, amikor tisztviselői, a hivatalos iratok szerint, évenként ezreket és ezreket sikkasztottak és loptak.

1 Közös pénzügyi levele. Hungarica 1689.

TÁRCZA.

ÉVNEGYEDES JELENTÉS A MAGY. NEMZ. MÚZEUM SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁRÁNAK ÁLLAPOTÁRÓL AZ 1905. ÉV III. NEGYEDÉBEN.

I.

A *nyomtatványok osztályának* anyaga a lefolyt évnegyedben köteles példányokban 2926 db, ajándék útján 311 db, vétel útján 216 db, áthelyezés útján 7 db, összesen 3460 db nyomtatvánnyal gyarapodott. Ezenfelül köteles példány czimén beérkezett: gyász-jelentés 1611 db, zárszámadás és üzleti jelentés 485 db, egyházi körlevél 49 db, perirat 11 db, hivatalos irat 139 db, műsor 516 db, alapszabály 204 db, szinlap 2916 db, falragasz 1231 db, vegyes 751 db, összesen 7913 db aprónyomtatvány.

Vételre fordítottatott 1390.38 korona és 48 márka.

Ajándékaikkal a következők gyarapították a könyvtár anyagát: Áldásy Antal, Basset René Alger, Beck Ignác, M. kir. Belügy-miniszterium (2 db), Brust Béla, Budapesti kir. Orvosegyesület, Debreczen város tanácsa, De Coubertin Pierre Auxerre, Diószegi Győző, Dunamelléki ref. egyházkerület, Fejes Áron Nagyenyed, Feldmann Gyula (6 db), Goldziher Károly, Herman Ottó, Hutyra Ferencz (31 db), Institute of arts and sciences Brooklyn, Kais. Akademie der Wissenschaften Wien (2 db), Képviselőházi iroda (40 db), Kereskedelmi és iparkamara, M. kir. Kereskedelemügyi miniszterium, Kir. jogakademia igazgatósága Pozsony (3 db), Kongl. utrikes-departement Stockholm (4 db), Krok F. Kopenhaga, Kvassay István, Magyar Herald. és Genealogiai Társaság, M. kir. közp. statisztikai hivatal, M. kir. orsz. meteorologiai s földmérési intézet (2 db), M. kir. posta és távirtda igazgatóság, M. ornithologiai központ, M. Tud Akadémia (8 db), Morandi Luigi Roma, Piepers M. C. (2 db), Portugalia szerkesztősége Porto, Rendőrfőkapitányság, Rósa Imre, Sepsi-Szent-György város tanácsa, Smithsonian Institution Washington (31 db), Statist. Central-Commission Wien (4 db), Szalay Imre (2 db), Tóth József Szombathely, Turul szerkesztősége,

Vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszterium (174 db), Varjú Elemér, Városey Gyula Székesfejérvár (2 db), Verseczi városi Múzeum, Vutkovich Sándor Pozsony.

A könyvtár helyiségeiben 1920 egyén 4492 kötet nyomtatványt, kölcsönzés útján pedig 498 egyén 809 kötetet használt.

A lefolyt negyedévben 813 munka osztályoztatott, melyekről összesen 1001 czédula készült.

A köteles példányok átvételére berendezett helyiségbe ezen idő alatt 539 csomag érkezett be; ugyaninnen 658 levél expediatatott, amiből 146 reklamálás volt. Az 1897. XLI. t.-czikk intézkedései ellen vétő nyomdatulajdonosok ellen peres eljárás megindítása nem kérétt.

E negyedévben — július 1-étől augusztus 31-éig — hajtattott végre a nyomtatványi osztály anyagának revideálása is, akként, hogy a szakokban elhelyezett összes munkák külön-külön összevettettek az egyes szakkatalógusok adataival. A hiányzóknak mutatózó munkák után való további kutatás, az egyes számbeli adatok egybevetése, részletes feldolgozása azonban még mindig folyamatban lévén, a revízió végleges eredményét még csak ezután lehet megállapítani.

II.

A *kézirattár* vétel útján 16 kézirrattal, 18 irodalmi levéllel és 6 irodalmi analektával gyarapodott.

Vételre összesen 267 korona fordítottott. Szerzeményeink közül kiemelendők Arnold György zenei kéziratai, Maróthy Mátyás török grammatikája, Báró Kempfer Ignác műve a temesi bánóság szervezetről, Szokolay Dániel Somogy-vármegye 1710—1806-iki statutumait tartalmazó gyűjteménye, egy 1773-iki varasdi latin diarium, továbbá Kisfaludy Sándor, Vadnai Károly és E. Kovács Gyula levelei.

A negyedévi szerzemények feldolgozásán kívül czeduláztatott az irodalmi analekták gyűjteménye, megkezdett Pulszky Ferencz levelezésének rendezése s a nyári szünet folyamán revideáltatott az egész kézirrattár.

Az évnegyed folyamán 5. esetben kikölcsönöztetett 8 kézirat, 40 kutató pedig használt 149 kéziratot és 267 irodalmi levelet.

III.

A *hírlap-osztály* gyarapodása, *a)* Köteles példányokból; kimutatással csomagokban 289 évf. 12,117 szám; számonként 6,175 szám. *b)* Áthelyezés útján 3 évf. 11 szám. *c)* Vásárlás útján Breier Mirkótól (80 kor.) 7 évf. 1350 szám. Összesen 299 évf. 19,653 szám.

Az évnegyed folyamán a könyvtárban 414 olvasó 1147 kötetet, házon kívül 22 egyén, 41 kötetet, összesen 436 egyén 1188 kötetet használt.

Czéduláztatott 6 hirlap és 90 évfolyam, átnézetett 299 hirlap, 13,478 szám. Kötés alá adatott 241 darab hirlap; a könyvkötőtől visszaérkezett 632 kötet hirlap; ezért fizettetett 2,109.72 kor.

Ama köteles példányok, melyek nyomdai kimutatással (csomagokban) érkeztek be, a gyarapodási könyvbe irattak és a nyilván tartó lapokra vezettettek; a számonként beérkezett hirlapok pedig hetenként számbavéve, betürendjük szerint elhelyeztettek. A csomagküldeményekben hiányzó hirlapszámok azonnal feljegyeztetvén, reklamáltattak.

IV.

A *levéltári osztály* a lefolyt évnegyedben ajándék utján 17, vétel utján 65, köteles példányokból 1960, más osztályból való áttétel utján 135 darabbal és örök letétemény utján 1223 darabbal, összesen 3400 darabbal gyarapodott.

Vételre fordított 457 kor. és 20.50 márka.

Ajándékaikkal: Fejérpataky László egy. tanár, a könyvtár igazgatója, Gohl Ödön nemz. múz. ör, Hajnal Ignác Torzsáról, Laendler Pál, Richter Ferencz és Varjú Elemér nemz. múzeumi segédör; letéteményeikkel Antos Károly nyug. táblai bíró, Luka László főhadnagy és Szmracsányi Miklós nyug. min. tanácsos gyarapították a levéltár anyagát.

A törzsanyag-gyarapodásból 5 db esik a középkori oklevelek, 52 db az újabkori iratok, 24 db az 1848/49-es gyűjtemény, 2 db a címeres levelek, 3 db a czéh iratok, 2080 db a gyászjelentések és 11 db a hasonmások csoportjára. A letéteményezett iratok közül 1 db az Antos, 222 db a Luka családok és 1000 db a Berzeviczy család kihalt bárói ága levéltárának kiegészítéseül szolgál.

A gyarapodásból említésre méltók Nagy Sándor József 19 levele 1849-ből és Klauzál Gábor 4 levele az 1858., 1861. és 1862. évekből, továbbá Erkel Ferencz kitüntetési oklevelei, összesen 14 db melyek a nagy zeneköltő kéziratgyűjteményével együtt a múlt év folyamán vétel utján jutottak a Magy. Nemz. Múzeum birtokába.

Nemesi irataink csoportja Varju Péter 1645. december 10-ikén III. Ferdinándtól kapott címeres levele fényképmásolatával és egy ismeretlen XVIII. századi címeres levélből kivágott czimerképpel gyarapodott.

A lefolyt évnegyedben 44 kutató 12,702 db iratot és 9 pecsétlenyomatot használt; külső használatra kikölesönöztetett 5 térítvényre 824 db irat.

A törzsanyag új szaporulatának feldolgozásán kívül tovább folytattatott a Zerdahelyi család vétel útján megszerzett iratainak rendezése; a könyvtári osztálytól átvett gyászjelentések lajstromozása és a Kossuth iratokról készült lajstrom revideálása.

Ezenkívül megkezdjük a fényképgyűjtemény rendezését. A családi levéltárak közül a Berzeviczy család bárói ágának levéltára teljesen rendeztetett, a levéltár 1 db eredeti középkori oklevelet 26 db XVI., 326 db XVII., 2003 db XVIII., 2406 db XIX. századi iratot, 28 genealogiai táblát, 13 db rajzot és 55 db levéltári lajstromot foglal magában. Rendeztetett továbbá a Luka család levéltárához kiegészítésül érkezett újabb küldemény, melynek állaga 5 db középkori oklevél másolata, 7 db XVII., 141 db XVIII., 54 db XIX. századi irat, 16 db genealogiai feljegyzés és 2 db levéltári lajstrom, összesen 222 darab. Folyamatban van végül a Kende, Kruplanicz és Zathureczky családok levéltárainak rendezése.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYLET KÖNYVTÁRA AZ 1904-IK ÉVBEN.

Dr. *Erdélyi* Pál igazgatónak az Erdélyi Múzeum-Egylet 1905. évi közgyűlése elé terjesztett könyvtári jelentéséből közöljük a következőket:

Tisztelt közgyűlés! Az 1904-ik évi jelentés végén álló kimutatások közül különösen kettőre hívom föl a t. közgyűlés figyelmét. Az egyikben az elmúlt év jövedelmeinek fölhasználásáról számolok be, a másikban az évi gyarapodásról. Emez különösen érdekes abból a szempontból, hogy a könyvtári élet milyen szervezetté fejlődött néhány év alatt; a másik meg azért, mert igazolja azt a régi panaszomat, hogy a könyvtár működésének mai keretében a rendelkezésre álló anyagi eszközök igazán csekélyek.

Ha eddig arról panaszkodtam, hogy nem bírunk lépést tartani a felmerülő tudományos igények kielégítésének szükségével, ma már arról is panaszkodnom kell, hogy nem bírjuk kielégíteni a mindennapi életnek elemi szükségleteit. Csak egy pontra utalok, a könyvköttetés összegére. Ez a legnagyobb tétel kimutatásomban, két és félszer haladja meg a beszerzések összegét; a többi czim alatt föl-sorolt tételek jóval alatta maradnak. A könyvtár kötési szükségleteit két körülmény magyarázza. Az egyik, hogy évek hosszú során rendszeres köttetés nem volt, mert a közmondásos szegénység miatt a csekély javadalom a tárgyi beszerzésekre fordított, talán mert nem is volt meg a könyvköttetés s az anyag konzerválása iránt szükséges érzék. A másik, hogy az évről-évre rohamosan gyarapodó anyag újabb és újabb szükségleteket halmozott föl. Bárhogyan történt is, előttem itt van a fenyegető jelenség, hogy a könyvtár használhatósága és a kilátásba helyezett költözködés kárai elkerülésére, a régi fogyatkozás pótlására minden lehetőet elkövessek. Megpróbáltam, hogy az állam segítségét kérjem e célra; sajnos, a legjobb akarat mellett is, melyet e kéresemmel szemben úgy az Egyetem, mint a Minisztérium részéről

tapasztaltam, eredményt nem érhettem el. A választmányhoz fordultam s itt egy 2000 koronás kölcsönrel a legégetőbb szükségletet kielégíthettem ugyan, de csak a könyvtár évi javadalmának megterhelése árán. Alig törlesztettem le az 1901-iki nagy kölcsönt, már itt van az 1904-iki köttetési kölcsön, mely a kamatokon kívül 800 korona évi törlesztés összegével nyomja agyon redukált javadalmamat.

Könyvtári életünk fejlettsége következtében, ezeken túl egyéb igényeink is vannak és azok sem odázhatók el. A szállítás és útszámlák költségei évről-évre nőnek, pedig ezek a legolcsóbb beszerzési forrásaink. Mert, hogy egyebet ne mondjak, a köteles nyomtatványok szállításáért fizetett összegek igen jól vannak elhelyezve. Az ajándékok beszállítása szintén költségeinket növeli, pedig azokat elhanyagolni nem szabad. Így állván a dolog, komolyan föl kell vetni a kérdést, hogy gyűjteményeink létbeli érdekeiről gondoskodjunk és hogy arról miképpen gondoskodjunk. Ez a közel jövőnek olyan föladata, mely soká nem halasztható. Különösen nem, ha az új könyvtári épület fokozottabb igényeit kell szem előtt tartanunk.

A másik kimutatásnak beszélő adatai arról tanuskodnak, hogy ez évi gyarapodásunk is jóval felülmulja az előző éveket, az egy tavalyit kivéve. De tanuskodnak másról is, arról, hogy az anyagnak szétválasztása, a gyűjtemény egyes alkotó részeinek önállósítása, a mire annak idején ígéretet tettem, az elmúlt esztendő alatt megtörtént és a könyvtár körébe tartozó egyes kisebb, de nem csekélyebb jelentőségű gyűjtemények a maguk keretében helyeződtek el; továbbá, hogy ennek következtében az egész anyag és az egész gyarapodás nyilvántartása új alapokra helyeződött és szervesen rendeztetett. E célra a régi gyarapodási naplókat kellett megszüntetnem és új berendezésű könyvelést készítenem. Az egész művelet 1903-ban történt meg és úgy, hogy 1904 januáriusával már megkezdhettem az új rendszerű könyvelést.

A könyvtár keretében önállósuló egyes osztályok külön *gyarapodási naplókba* vezetik évi gazdagodásukat, míg az egész gyarapodásnak összefoglaló vezetése a *főnaplóban* tartatik nyilván és ugyanott alkalom van az ellenőrzésre is. Az egyes osztályok részletezik a főnaplónak egy tétel alatt fölvetett gyarapodását s a maguk tudományos szempontjai szerint önállóan és szabadon rendezik el anyagukat, a végleges elrendezésről szóló kimutatásukat azután a főnapló számára szolgáltatják be. Ilyen módon az igazgató kezébe fut össze, mint a hogyan onnan is indul ki, minden adat és eredmény, mely az egyes osztályok, tehát az egész könyvtár gyarapodására vonatkozik. Ilyen módon az igazgató minden percben és minden egyes tételre hű képet rajzolhat a maga főnaplójában. Ezzel pedig meg van oldva az a gyakorlati nehézség, hogy a gyarapodásnak központilag való vezetését az egyes nagyobb vásárlások, vagy ajándékok nem hátráltatják; hogy az egyes, külön elbánásban részesülő, tárgyak

az illetékes osztályokban szakszerű meghatározásra számíthatnak s a nélkül, hogy ezzel a sokszor nagyon is késleltető munkával a gyarapodási naplót nyitva tartanák. A tudományegyetem tanácsa jóváhagyása után sikerült elérnem azt, hogy a két könyvtár gyarapodása egyöntetűen és teljes nyilvántartással, az osztályok szakszerű kezelése, de az igazgató személyes felügyelete alatt és vezetésével nyer elintézését.

Mind a két intézkedés, a melyről itt megemlékeztem, egy-egy szem abban a lánczban, melyet immár ötödik esztendeje kovácsolok. De ez évben még más szemeket is kovácsoltam.

Befejeztem a négy éve tartó reklamálást. A mit lehetett, behajtottam; a mit nem lehetett, a veszteségek rovására írtam. A minek fölhajtására még reménységem volt, mindazt további, esetleg törvényes eljárásra az egyetemi tanácshoz tejesztettem föl. Négy éves munka nyert ezzel bejezést. Fölzabadult két munkás kéz, mely csak a háromtizedes emlékek és tartozások kiásásával foglalkozott, és ma már eredményeket is mutathatok föl. A legcsökönyösebb hátralékosok ügye is tisztulni, derülni kezd. De ennél lényegesebbnek és fontosabbnak tartom, hogy a könyvtár közönsége annak a tudatára kezd ébredni, hogy nyilvános könyvtárak kötelessége a kiszolgálás, de a közönség kötelessége a rend fölött való őrködés. A minisztériumtól nyert erővel elkészült a *kettős példányok* jegyzéke és már is képessé tett arra, hogy csere útján, gyümölcsözően használjam föl a duplumokat. A »Múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége« lépéseket tett, hogy az egyes könyvtárakban fölgyülő duplumokat hogyan lehessen értékesíteni. Mire az erre vonatkozó fölszólítás hozzánk eljutott, nekem már kész javaslatom fölött határozott a választmány, s e javaslatot illetékes helyére is juttattam. Azóta a kérdés érik, de mi duplumainkat már is értékesítjük. Az idei alkalmi cserék igazolják ezt a tényt.

A Múzeum-Egylet részéről föntartott könyvtári segédőr javadalmazása, hosszú idő után az igények és méltányosság szempontjai szerint, rendezésben részesült.

A levéltár és kéziratár anyagának végleges kialakulása is ez év eredményei közé tartozik. Lelkiismeretes munka után helyreállítottuk a két gyűjteménynek a történeti alakulás szerint megtartandó kereteit. A gr. Kemény József nagybecsű gyűjteményét, mely kéziratárunknak alapját és egyik büszkeségét teszi, eredeti állapotába állítottuk vissza; a gr. Kemény Sámuel-félet kibontogattuk a törzs- és egyéb gyűjtemények anyagából, úgy, hogy most az is együtt van, a mennyire persze ma, ilyen későn, s minden igazoló irat vagy jegyzék híján, meg lehetett állapítani. A Mike- és másféle gyűjteménybe eltévedt anyagot is kiválasztottuk és a Kemény-féle levéltári anyaghoz csatoltuk, a mi onnan az idők folyamán elkerült, sőt a gr. Kemény József rendezetlen anyagát is beosztottuk rendezett

anyagába. Ily munka után már most az egyes külön álló gyűjteményeket a maguk eredeti mivoltjukban bírjuk és szemlélhetjük. Ehhez hasonló határigazítást nem egyet végeztünk, mert a különféle eredetű kéziratok és levéltári anyagban számos oda nem tartozó darabot ismertünk fel, ezeket mind reponálni kellett, ha az egyes gyűjteményeket a maguk eredetiségében akartuk fölállítani. Ugyanez a munka ment végbe természetesen a levéltári gyűjtemények körében is. Meghúztuk a törvényes barázdát, határköveket raktunk le, hogy e jövőben önkényes határigazítások, vagy véletlen elszántások ne történhessenek. S annál nehezebben ment e munka, mert a korábbi időből alig maradt reánk valami jegyzék, vagy katalógus, mely az egyes gyűjtemények eredetéről és anyagáról kellően tájékoztathatott volna. S ez a tény magyarázza meg, ha még most is fordulhat elő eset, a mely a későbbi, kedvező körülmények szerint ily értelemben megigazításra fog szorulni.

A *kézirattár* jelenlegi csoportjai a következők: gr. Kemény József kézirati gyűjteménye. gr. Kemény Sámuel kéziratai, Mike Sándor gyűjteménye, Országgyűlési irományok, az Erdélyi Múzeum Könyvtárának Kéziratai (Törzsgyűjtemény), Codexek.

A *levéltár* jelenlegi csoportjai a következők: az »Oklevelek törzsgyűjteménye« eredeti és egykorú másolatú oklevelek; »Oklevélmásolatok és kivonatok« és »Nyomatott oklevelek«; 1711-től. Czi-meres levelek. Családi Levéltárak: egyes családok levéltárai, nagyobb, önálló és lezárt, valamint kisebb és egyesített levéltárak. Czéhiratok.

Az elmúlt év, mint már ez adatokból is látható, a csendes és czélt tudó munka éve volt. Rendes teendőinket végeztük a rendkívüli munkálatok mellett és megindítottuk egyben a közeli jövő előkészítését is.

A mi még fölemlítésre méltó: a nyomdai sajtótermékek ügye. A múlt évben esedékessé vált anyagot, mind Marosvásárhelyről és Kolozsvárról, mind pedig Budapestről, annak rendje és módja szerint átvettük és beszállítottuk. De csak az erdélyi főügyészségek területén gyűjtött anyagot dolgoztuk föl, mert a budapestire nézve a kívánatos megegyezés az 1904-ik év folyamán még nem jött létre köztünk és a részesező Budai Könyvtár-Egyesület között. A továbbiaknak szigorúan kötöm magamat a választmány adta utasításokhoz, melyeket a budai testvér-intézménnyel annak idején közöltem. Az az egy eredmény azonban már is mutatkozik, hogy e forrásból a könyvtárnak olyan gyarapodása várható, melylyel igen rövid időn belül biztosítani tudjuk könyvtárunk számára a vidéki központok elsőségét.

Vásárlásaink valamivel kedvezőbben alakultak az idén, mint tavaly, minek oka főként az, hogy a várt állami segély utalványoztatván, anyagi eszközeink kedvezőbb helyzetbe juttattak. Az adományok és letétek forrása is csordult és csöppent. Különösen ki kell emelni Stripszky Hiador és Kolozsmegye ajándékát, de még inkább

gr. Kuun Géza ajándékát, mely a Gyulai és Kuun grófi családok egyesített levéltárát foglalja magában. Erről részletesen még nem emlékeztem meg, mert a levéltár földolgozása a végső eredményeket nem tüntethette ki. A csere-anyag az idén is tiszteletreméltó gyarapodást mutat. Különösen föltűnő a bölcséleti stb. szakosztály kiadványaiért cserében bejött anyag statisztikájában mutatkozó örvendetes emelkedés, a mit alig tulajdoníthatok másnak, mint annak, hogy a csereviszony rendezését és a csereanyag kezelését sürgetősemre a választmány a múlt évben a könyvtár körébe utasította.

Régi törekvésem volt a nemzeti színházi könyvtár megmentése. Az erre indított eljárás során a belügyi miniszter úr a színházi levéltárát át- és ki is adatta, de azzal a föltétellel, hogy az anyagnak pontos lajstromát a könyvtár készítesse el. Mivel erre nem vállalkozhattunk, a kérdés még eldőntve nincs. A kiindulásul szolgáló könyvtár azonban még mindig a bizonytalanság örvényén lebeg.

Az így gyűlő anyag és az így folyó rendezés előre vetette árnyékát. Helyiségeink újra szűkeknek bizonyultak s újra bérletre kell gondolnunk. Az ezzel járó kellemetlenségek és nehézségek súlyát azonban könnyen viseljük. A végleges megoldás nem késik immár soká. A miniszter úr a múlt év folyamán nyilvános tervpályázatot hirdetett az egyesített könyvtárak elhelyezésére szolgáló könyvtári épület biztosítására s a pályázat eredményeként az építkezés megkezdése az idei év nyarán megtörténik.

Az esztendő eredményeiről a következő kimutatások nyujtanak képet.

Összefoglaló kimutatás az Erdélyi Múzeum-Egylet könyvtárának gyarapodásáról az 1904. évben.

A) Nyomtatványok :

Vétel	702	mű	1285	köt.
Ajándék	591	»	2388	»
Csere a) az orvos-term.-tud. szakosztálytól	6	»	74	»
b) a böles-, nyelv- és tört.-tud. szakosztálytól	11	»	70	»
c) alkalmi csere	268	»	289	»
Köteles példány	282	»	2050	»
Összes gyarapodás	1860	mű	6156	köt.

B) Kéziratok :

Vétel	6	mű	6	köt.
Ajándék	34	»	38	»
Összes gyarapodás	40	mű	44	köt.

C) Oklevelek :

Vétel	7	köt.
Ajándék	2834	»
Letét	20	»
Csere	42	»
Összesen	2903	köt.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtára 1904-iki jövedelmei és azok fölhasználása.

A) Bevételek.

1. Készpénz 1903. decz. 31-ikén	25 kor. 25 fill.
2. Rendes javadalom	4000 » — »
3. Rendkívüli (1904.) kölcsön	2000 » — »
4. Rendkívüli bevételek	11 » 16 »
5. Állami segély	4500 » — »
Összesen	10536 kor. 41 fill.

B) Kiadások.

1. Gyűjtemények gyarapításáért	2422 kor. 97 fill.
2. Könyvkötő munkákért	5940 » 12 »
3. Szállítás és úti számlákért	518 » 86 »
4. Rendkívüli munkáért	380 » — »
5. Az 1901. és 1904. évi kölcsönök törlesztése és kamataiért	672 » 79 »
7. Vegyes kiadásokért	400 » 83 »
6. Készpénz 1904. decz. 31-én	191 » 84 »
Összesen:	10536 kor. 41 fill.

A kolozsvári m. kir. Tudomány-Egyetem és Erdélyi Múzeum-Egylet könyvtárának használata 1904-ben.

H ó n a p	Házi használatra kivett művek		Az olvasóteremben használt művek	
	Hány mű	Hány darab	Hány mű	Hány darab
Január	624	755	2379	2967
Február	501	598	3423	3994
Márczius	567	676	3363	3885
Április	321	443	2230	2872
Május	305	456	1846	2414
Június	298	408	1291	1986
Szeptember	370	450	2106	2940
Október	451	523	3823	4094
November	377	412	3829	4547
Deczember	356	397	2362	3734
Összesen	4170	5118	26652	33433

SZAKIRODALOM.

Konrad Haebler: *Typenrepertorium der Wiegendrucke. Abt. I. Deutschland und seine Nachbarländer. (Sammlung Bibliothekwissenschaftlicher Arbeiten Heft 19. u. 20. [II. Serie Heft 2. u. 3.])* Halle a. S. 1905. Rudolf Haupt. 8-r. XXXVII, 1, 293 l. Ára 25 M.

Konrad *Haebler*, kinek a német naptár incunabulumokról szóló munkáját a múlt alkalommal ismertettük, ismét nagyszabású könyvészeti munka első kötetével lép a nyilvánosság elé, melynek a hely és év nélküli ősnymtatványok meghatározásánál korszakalkotó fontossága lesz. Eddig az ilyen kelet nélküli sajtótermékeket jobbra csupán általános kritériumok, összevetések alapján határozták meg a bibliografusok s ennek folytán teljesen megbízható eredményekre nem is juthattak. Robert *Proctor*-é azon újítás érdeme, hogy a *British Museum* év nélküli nyomtatványainak közelebbi meghatározása alkalmából, a többé-kevésbé valószínű feltevések helyett a betűtypusok összevetése útján igyekezett a tényeket megállapítani. *Proctor* eljárását azóta az összes szakférfiak utánózták, de persze nem mindig ugyanolyan sikeresen: hiszen nem mindenkinek áll akkora — közel 10.000 kötetre rugó — anyaggyűjtemény korlátlan rendelkezésére, mint a *British Museum* néhai tisztviselőjének. A faksimilek pedig ily összehasonlító munkáságnál az eredeti anyag fogyatékoságáért csak kevésbé kárpótolnak, mert — mint *Haebler* is megjegyzi — a fotocinkográfiai eljárás nem elég tökéletes ahhoz, hogy az olyan hajszálfinom különbségeket, melyekre itt különös súly fektetendő, megbízható módon visszaadja. De ezenkívül még az is roppant megnehezítette *Proctor* módszerének alkalmazását, hogy a hasonlóság vagy a meg egyezés megállapítása céljából minden egyes esetben külön-külön utána kellett járni a rendelkezésre álló összes anyagban.

Haebler typusjegyzékét abból a célból készítette, hogy *Proctor* módszerét egyszerűsített, de rendszerezett alakban bármely kutató számára könnyen hozzáférhetővé tegye. Ennélfogva az ABC betűiből kiválasztott egyetlen egy betűt, a legjellegzetesebbet,

mert változataiban legkönnyebben fölismerhető s annak főbb variánsai szerint csoportosította a nyomdászokat. Ez a betű a frakturra nézve az M majuszkula, a latin típusra nézve a Qu diftongus. Minthogy szerzőnk művének most megjelent első kötetében Németország, Ausztria, Skandinávia, Svájc és Csehország, továbbá Kelet-Európa országainak (köztük hazánknak) könyvnyomtatóit repertorizálja, a fősúlyt e kötetben a gótikus betűkre helyezi. Nem kevesebbet mint 101 M formát különböztet meg ez országok nyomdászainak betűanyagában, melyeket külön táblázaton hasonmásban is bemutat.

Természetes, hogy ezen egyetlen betű alapján aligha lehetne megbízható eredményekre jutni: ehhez még számos más mellékkörülmény gondos összevetése is szükséges, melyeket *Haebler* valóban lelkiismeretes pontossággal sorol fel táblázatainak megfelelő rovataiban. Így első sorban tudnunk kell a betűtípusok nagyságát, a miről szerzőink oly módon tájékoztat, hogy minden egyes könyvnyomtatónál feltünteti 20—20, illetve ha misszale típusokról van szó, 10—10, kánonbetűknél pedig 5—5 teljes sor mértékét. Az ekként nyert számadatok persze szintén csak hozzávetőlegesek s csupán papírra nyomtatott könyvekről vétettek, mert a hártanyomatok, a használt anyag nagymérvű összehúzóda folytán, eféle mérésekre teljesen alkalmatlanok.

Ugyancsak a meghatározás előmozdítására szolgálnak az egyes könyvnyomtató műhelyekben használatos kezdőbetűkre és tipográfiai ékitményekre vonatkozó adatok. Azonban megjegyzendő, hogy tekintettel arra a gyakori esetre, miszerint több nyomdász teljesen megegyező diszító anyag felett rendelkezik, ezek az adatok korántsem nyújtanak a meghatározásokhoz oly biztos támpontokat, mint a szövegbetűk, melyek csak a legritkább esetben vándoroltak egyik kézből a másikba. Viszont igazat kell adnunk *Haebler*-nek abban, hogy nagy óvatossággal felhasználva, az ilyen eredeti és könnyen felismerhető iniczialék sokszor igen jó tájékoztatást nyújtanak, sőt hogy műtörténeti jelentőségük is bőven indokolja azok felvételét.

A czimlapokat diszító fametszetek közül csak azokat sorolja fel s írja le röviden *Haebler*, melyek az egyes művek belső tartalmához nem állanak vonatkozásban, s inkább a később kifejlődő nyomdászjelvények előfutárjainak, semmint valódi illusztrációknak tekinthetők.

Végül a mi a papiros vízjegyeit illeti, *Haebler* ezeket teljesen mellőzni volt kénytelen, mert ismeretük a tudomány mai állása szerint az egyes nyomtatványok közelebbi meghatározását épen-séggel nem mozdítja elő. Különbösen is köztudomású, hogy az első könyvnyomtatók oly csekély papirkészlettel rendelkeztek, miszerint gyakran megesett, hogy rendszeren kis példányszámban előállított

kiadványaik iver egy és ugyanazon könyvben is a legkülönbélebb minőségű és eredetű anyagból valók.

Ellenben a rovat- és elválasztójegyek, melyek az ösnyomtatványoknál oly nagy szerepet játszanak. *Haebler* művében kiváló gondoskodás tárgyát képezik s méltán, mert főleg a kevésbé produktív műhelyek termékeire nézve ezek nyújtják a legbiztosabb felvilágosítást.

E karakterisztikumokhoz a latin jellegű típusoknál, a hol a Qu betű alapján csupán három csoport különböztethető meg, becses kiegészítésül *Haebler* a gyakrabban előforduló rövidítések (-rum, -que, -us,) formáit is fölvette s jellegzetes alakjait ábrákban mutatva be, az apróbb eltéréseket pontos leírások útján igyekezett pótolni.

E leírásokat említve, lehetetlen ki nem fejeznünk igaz elismerésünket *Haebler*-nek ép oly világos, mint következetes terminológiája iránt, melynek kitételeit szabatos körülíráson kívül, sikerült illusztrációk segítségével tette érthetővé s a mely nagyban elősegíti munkájának használhatóságát. *Dr. Gulyás Pál.*

Wózner Ignác, Durmits Imre és Pavlovszky J. Alajos.
A betűszedés elméleti és gyakorlati kézikönyve. Budapest, 1905.
Athenaeum irodalmi és nyomdai r.-t. 8° XIV, 228 l. Ára ?

Ez a könyv, mely az Athenaeum r.-t. nyomdájának vezető-munkásai által a szedőtanoncok részére rendezett szaktanfolyam előadásait tartalmazza, első sorban pedagogia-czélokat szolgál s mint ilyen túlnyomóan gyakorlati jellegű; de azért kiváló szolgálatokat tehet azoknak is, a kiknek nem kenyerők ugyan a könyvnyomtatás, de hivatásuknál fogva többé-kevésbé szoros kapcsolatban állanak vele. Világos, bár itt-ott kissé magyartalan, előadás, sok évi tapasztalat gondos felhasználása s lelkes tárgy szeretet jellemzik e munkát, melynek beosztását a következőkben ismertetjük olvasóinkkal.

Rövid bevezetés után, melyben a könyvnyomtatás feltalálásáról s az azt megelőző tapogatózó kísérletekről van szó, a dolgozat első harmadában (1—96. ll.) a szedőmesterség elemi ismeretei tárgyalvák. E rész szől, többek közt, a czímek és jegyzetek szedéséről, a sima és táblázatos szedésről, a tördelesről, a gyakoribb és ritkább kilövési módokról, a hangjegyszedésről s a matematikai, meg csillagászati jegyek alkalmazásáról. Feltűnt, hogy szerzők, a kik pedig, mint a mesterszedésről szóló második fejezet több passzusából kitetszik, a modern, négyszögösítő elveknek hódolnak, a kezdőbetűk használatáról szólva (54—55. ll.) azok elhelyezésénél irányadóul az inicziálé felső szélét tekintik, melyet még akkor is egy vonalba kívánnak hozni a szöveg első

sorával, a midőn ez által a kezdőbetű keretének kitolása válik szükségessé s a zárt négyszög megbomlik.

A munka második főrésze (97—192. ll.) — mint említettük — a művészi könyvnyomtatás legfőbb tényezőjéről, a mester-szedésről értekezik. Először a betűk faj, jelleg és nem szerint való ismertetését kapjuk, melynek folyamán szerzők főleg az egymásba fonódó ikerbetűk használata ellen kelnek ki, holott azok okkalmóddal, kivált borítékcziméken, igen jól alkalmazhatók. Azután az ékitmények jelentőségéről, összeállításuk módjáról, a hirdetések és falragaszok szedéséről, a dombornyomáshoz szükséges negatív lemezek készítéséről, a színes festékek keveréséről s a nyomtatás elemeiről esik szó, míg végül a magyar stílus megteremtéséről olvashatunk megszívlelendő dolgokat. Szerzőink, a kik *Huszkó J.*, *Hollós Károly* és *Benczur Béla* tipográfiai alkotásaiból gazdag sorozatot bocsátanak az olvasó rendelkezésére, a nyomdászat díszítő anyagának nemzeties továbbfejlesztése céljából a következő teendőket tartják szükségeseeknek: »1. Alakíttassék tervező-művészeink köréből egy, a könyvnyomdai ornamentek, inicziálék és betűk rajzainak előállításához értő szakcsoport, mely a magyar motívumok felhasználát tűzi ki célul . . . 2. Meghatározott időközben, nyilvános kiállításon mutassák be egy-egy sorozatnak elkészültét, melyre az összes érdekelt nyomdafőnökök meghívásának, kik kötelezzék magukat ezt (közösen) megvenni és megcsináltatni . . . 3. Minden újabb sorozatra pályázat nyitassék, de olyformán, hogy a díjak a sorozatban levő legszebb darabok tervezőit illessék meg. Pályázatra csak azok engedtessenek, kiket a fönt megemlített intézők erre képesítetteknek elismernek.« Kétségtelen, hogy az eféle bizottság működése járhat idővel némi eredménnyel s pályázatai révén talán föl is bukkan egy-egy kiválóbb tehetség, de nagy tévedés azt hinni, hogy az ankézés — bár erősen magyaros szokás — már magában véve elegendő volna a magyaros nyomdászati ornamentika megteremtésére és, mint szerzők hiszik, fölősslegessé tennék a *Walter Crane*-féle tehetségre való várakozást. Ahhoz, hogy a könyvnyomtatásban tősgyökeres magyar stílus kifejlődhessék, bizony első sorban genialis művészemberre volna szükség, a ki a népies motívumoknak a maga nagy és eredeti művészi tehetségének megfelelő koncepcziókban adna kifejezést.

A kézikönyv befejező s aránylag legrövidebb része (193—228. ll.) »általános ismeretek« czíme alatt a magyar nyelvről és helyesírásról, a szokottabb rövidítésekről, korrektruráról, a papirosalakokról, a duczokról (*cliché*), a betűöntésről, a betűnemek nagyságáról, a tömöntésről s az újabban egyre jobban elterjedő szedőgépekről nyújt általános tájékoztatást. A dolgozat végén rövid mesterszótár áll, mely a műszavakat a ma is használt idegen kifejezésekkel szembesíti.

G. P.

Dr. Michael Holzmann und Dr. Hans Bohatta. *Deutsches Anonymen-Lexikon 1501—1850. Aus den Quellen bearbeitet von —. III. kötet L—R.* Weimar 1905. Gesellschaft der Bibliophilen. 8-r. 400 l.

Ujból megjelent egy kötete ennek a bibliografia terén majdnem egyedül álló vállalatnak, a harmadik, a mely az L—R betűket foglalja magában. Az első kötet (A—D) 1902-ben jelent meg és a számos toldalékot hozzászámítva, 14.000 számnál többet tartalmaz.¹ Már a következő évben, 1903-ban követte az elsőt a második kötet (E—K), mely 12.734 címet ölel föl,² míg a most megjelent harmadik kötet 12.822 számával valószínűleg utolsó-előtti kötete a műnek. A negyedik kötet kiadásával tehát, a mely valószínűleg ugyanolyan terjedelmű lesz, körülbelül 60.000 anonyma lesz a műben megfejtésével együtt, a mi a könyvtárosnak, és mivel minden tudomány szak képviselve van a műben, egyszersmind minden szaktudósnak nagy megkönnyebbitésül fog szolgálni, mert eddig minden művet külön kellett keresni minden lehető forrásban, és gyakran éppen arra a forrásra nem akadt az ember, a mely a keresve keresett megfejtést meghozta volna.

Ha a szerzők valamennyi általuk felhasznált könyvet felvették volna a forrásjegyzékbe, az kétségtelenül háromszor akkora volna, mint a milyen. Másrészt, minthogy a forrásművek közt monografiák vannak, a melyek csak egyes szerzővel, vagy egyetlen könyvvel foglalkoznak és ritkán említettnek a szerzők, minden ilyen esetben nem alkalmaztak rövidítést, hanem az egész forráscímet adták vissza. Ezért külön köszönet illeti őket. A források megnevezése különben is egyik első jó tulajdonsága a műnek, mivel az utólagos ellenőrzés és vizsgálat, különösen ha több szerzőnek tulajdonítatik a könyv, éppen ez által lehetséges. Ez a tulajdonsága a műnek annyival inkább elismerésre méltó, mivel vele a szerzők feladatukat megnehezítették és a legnagyobb pontosság kényszere alatt dolgoztak, minthogy e révén minden hiba nagyon könnyen felfedezhető.

Már eddig sem hiányzott e mű semmiféle nagyobb könyvtárban és a bibliofilek társaságának (melynek kiadásában e mű megjelenik) rendkívül megszorodott tagjai legvilágosabban bizonyítják, hogy e munka igazi szükségletet fedez.

A feldolgozott anyag gazdagságáról a terjedelmes czimszók tanuskodnak, melyek közül csak egyeseket említek: »Leben« (425-ször); ehhez még 8 oldal »Lebensbeschreibung«, »Lebensgeschichte«, »Lebensnachrichten« stb. járul. Továbbá: »Lehrbuch«, »Lehre«, »Leiden«, »Leitfaden«, »Lesebuch«, »Lettre«, »Lexikon«,

¹ V. ö. Magyar Könyvszemle 1903. évf. 81. l.

² V. ö. U. o. 426. l.

»Liebe«, a nagyon fontos czímszavak: »Lied« és »Lieder« (424-szer), »Liederbuch«, »Luther«, »Magazin« (115-ször), »Materialien«, »Memoiren«, »Memoria«, »Merkwürdigkeiten«, »Miscellanea«, »Miscellaneen«, »Miscellen«, »Mittel«, »Mitteilungen«, »Monatsschrift«, »Museum«, »Nachricht« és »Nachrichten« (598-szor), »Nachtrag«, »Noch«, »Notitia«, »Notiz«, »Notizen«, »Ob«, »Observationes«, »Ode« és »Oden« (130-szor), »Oratio«, »Ordnung«, »Patriot«, »Pharmakopoea«, »Philosophie«, »Plan«, »Praxis«, »Predigt« és »Predigten« (163-szor), »Probe«, »Process«, »Programm« és »Programme«, »Prüfung«, »Psalm« és »Psalmen«. »Quaestio« és »Questiones«, »Recht« és »Rechte«, »Rechtfertigung«, »Recueil«, »Rede« és »Reden« (156-szor), »Reflexions«, »Regeln«, »Register«, »Reise« (200-szor), »Reisebeschreibung«, »Reisen« (100-szor), »Relation«, »Religion«, »Replik«, »Responsio«, »Robinson« és sok más.

Mivel a szerzők művekben nemcsak az összes tudomány-szakokra vannak tekintettel, hanem, a mennyiben a szerző neve kitudódott, egyszersmind az 1501—1850 korbéli német és latin névtelen könyvekre is, és ezek között Magyarországeira is, elvárhatják, hogy e munkát Magyarország nagy, nyilvános és magánkönyvtárai is kivétel nélkül megszerzik, és pedig minél előbb, mivel, ha ugyan ódonkönyvkereskedésbe kerül e könyv, ára akkor is nagyobb lesz mint új korában (a munka két első kötete már most sem kapható 20 márkán alul); és mivel a Deutsches Anonymen-Lexikont, mint segédkönyvet, sem a könyvtártiszt, sem a tudós nem nélkülözheti.

Stockinger.

Thurzó Ferencz: *A nagybányai ev. ref. főiskola (Schola Rivulina) története 1547—1755* (Függelék: *Matrix illustris scholae Rivulinae.*) Nagybánya, 1905. VI, 286. l. Ára 4 korona.

Az 1901-ben megindult »Művelődéstörténeti Értekezések« 13-ik számát alkotja *Thurzó Ferencz* jelen munkája. Az értekezések a hazai művelődéstörténelem legifjabb munkásainak tollából kerülnek ki dr. *Békefi Remig* egyetemi tanár szakavatott vezetése mellett; nem a mai értelemben vett egyes vállalat ez, hanem azok munkáinak együttes kiadása, kik az egyetemen a magyar művelődéstörténelemből készítik el bölcsészdoctori értekezéseiket. Maga nemében úttörő és hazai művelődésünk megismerésére eddig egyedül álló értekezések sorozata.

Thurzó Ferencz művének nagy érdeme a szétszórt adatok összegyűjtése az 1755-ben megszűnt főiskola történetére. Az iskola belső életének leírása mellett elég helyet szentel a könyvtár ügyének is. Alapját a reformált katolikus plébánia könyveivel rakják le, mely részint adakozás, részint beszerzés útján gyarapodik, s 1669-ben rendezik a meglévő könyveket. Ekkor volt

benne 213 mű 248 darabban, 1723-ig öt rendezésen ment át, de az ekkor készült katalogusa már a hanyatlás jellegét tünteti fel, 91 munka van benne 107 darabban. Legtöbb volt 1699-ben, 354 mű 376 darabban. A katalogusok az elhelyezés szerint készültek, thékákra, ezek sedes-ekre osztva. Felügyelt rá s kezelte a senior.

A magyar írók művei elég szép számmal voltak képviselve (25 db az 1711 előtti időből); legrégebbek *Honter* János Rudimenta Cosmographiae-jának 1541., 1542. és 1570-ik évi kiadásai, Szenczi *Molnár* Albert szótára 1604., 1611. és 1621-ik évből. A szakok közül természetesen a theologia van legnagyobb számmal képviselve (777), továbbá a bölcészet (109) és történelem (33); nagyon kevés a paedagogiai (4), mennyiségtani (1) és jogi munka (1). A művek közül 186 latinul, 54 angolul, 44 görögül, 26 héberül volt írva, s csak 2 német nyelven. Mindössze volt benne 1267 mű 1385 darabban.

A könyvtár szükségszerűen megérezte a főiskola viszonzásos életét. A nagyobb eszközökkel bíró jezsuiták betelepítésével veszt anyagi eszközeiből s régi fényéből, a támogatás is elmarad; a többszörös költözködésben a könyvtár anyaga lassanként elkalodott. Ma csak 13 darab van meg belőle.

Thurzó ügyesen dolgozta fel az anyagot, az anyakönyv szövegének teljes kiadásával pedig valóban jó szolgálatot tett a tudománynak. Kár, hogy a »Kaposos könyvet« nem ismerteti meg velünk bővebben, valamint a könyvtár megmaradt töredékeit sem. Megérdemelték volna kissé közvetlenebb bibliográfiai ismertetést, terjedelmükről éppen nem, állapotuk-, kötésük- s tartalmukról is hiányos képet nyújt, — noha ezek figyelembe vételével az anyag befejezettebb egészet képezett volna. Mindamellet *Thurzó* Ferencz hasznos munkát végzett értekezése kiadásával s a szakember érdekes anyagot talál benne más irányú feldolgozásra is.

B. Sz. L.

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

Deutsche Litteraturzeitung. XXVI. évfolyam 27. szám (1905. július 5.): A. *Frey*, Die Eilschrift. Ein neus System deutscher Stenographie. — *28. szám* (július 15.): R. *Focke*, Festschrift zur Begrüssung der 6. Versammlung Deutscher Bibliothekare in Posen. — *29. szám* (július 22.): Die Sonntags-Beilage der Vossischen Zeitung. 1858—1903. Das Neueste aus dem Reiche des Witzes 1754. (Ernst Cosentius). — *32. szám* (augusztus 12.): I. *Hilgers* S. J., Der Index der verbotenen Bücher (Joseph Freisen). — *34. szám*

(augusztus 26.): Ed. *Gollob*, Verzeichnis der griechischen Handschriften in Oesterreich ausserhalb Wiens (Oskar v. Gebhardt). — G. *Scherer*, Die Codices Bonifantini in der Landesbibliothek zu Fulda. — 35. szám (szeptember 2.): *Hoffmann*, Dr. Georg Agricola. Ein Gelehrtenleben. (E. Gerland.) — 36. szám (szeptember 9.): H. A. L. *Degener*, Wer ist's? Unsere Zeitgenossen: Zeitgenossenlexicon. — Who's Who? (Theodor Lorenz.) — 37. szám (szeptember 16.): I. *Collijn*, Katalog öfver Västerås läroverks-biblioteks inkunabler. — 38. szám (szeptember 23.): G. I. *Boekenvogen*. De Nederlandsche Volksboeken. — 39. szám (szeptember 30.); V. *Schultze*, Codex Waldeccensis. (Dw. Paul) (Oskar v. Gebhardt). — L. *Bethléem*. Romans à lire et romans à proscrire.

La Bibliofília. VII. évfolyan 3—4. szám (1905. június—július): H. *Vaganay*, Amadis en Français. Essai de bibliographie (IX. közlemény). — E. *Spadolini*, L'arte della Stampa in Ancona dal 1574 al 1660. — E. *Celani*, Dedicche. Postille, dichiarazioni di proprietà ecc. nei libri a stampa della R. Biblioteca Angelica di Roma (Első közlemény). — A. *Anselmi*, Il costo di stampa di uno Statuto municipale nel cinquecento. — 5—6—7. szám (1905. augusztus—szeptember—október): Leo. S. *Olschki*, La persecuzione doganale dei libri in Italia. — Enrico *Celani*, Dedicche, postille, dichiarazione di proprietà ecc. nei libri a stampa della R. Biblioteca Anglica di Roma. — G. *Boffitto*, Il »De eccentricis et epicyclis« dilecco d'Ascoli novamente scoperto e illustrato. — Luigi *Ferrari*, Gli Incunaboli della R. Biblioteca Universitaria di Pisa (Befejező közlemény). — G. *Castellani*, Un opuscolo sconosciuto di Giambattista Dragonico da Fano. — Leo S. *Olschki*, Quanto costi in Italia la spedizione all' estero di un libro del valore di cinquanta centesimi. — Állandó rovatok: Vendite pubbliche. — Notizie. — Necrologio.

Le Bibliographe moderne. IX. évfolyam 1—2. szám (1905. január—április): M. C. M. *Briquet*, Notions pratiques sur le papier. — Alph. *Roserot*, Catalogue des actes royaux conservés dans les archives de la Haute-Marne (Befejező közlemény). — H. *Jadart*, Peinture murale du XIIIe siècle dans l'ancien chartrier du Chapitre de Reims. — Henri *Stein*, La collection Duviert à la Bibliothèque nationale. — Chronique des Archives: Allemagne. Autriche-Hongrie. Belgique. Espagne. France. Grande-Bretagne. Italie. Monaco. Turquie. — Chronique des Bibliothèques: Allemagne. Autriche-Hongrie. Belgique. Danemark. Espagne. États-Unis. France. Grande-Bretagne. Indo-Chine. Italie. Russie. Suisse. — Chronique Bibliographique: Origines urbaines du moyen-âge. Histoire d'Espagne. Le congrès de Liège pour la reproduction des manuscrits. Liturgie provinciale. Bibliographie félibréenne. Anciens catalogues de bibliothèques. Un recueil bibliographique polonais. En honneur de Pétrarque. — Comptes rendus & livres nou-

veaux. Revues spéciales. R. Wackernagel, Repertorium des Staats-Archivs zu Basel. (H. S.) A. Lesort, Les chartes du Clermontois conservées au Musée Condé à Chantilly. (H. S.) H. Macqueron, Bibliographie du département de la Somme. Tome I. (H. S.) Ax. Almquist, Svensk Genealogisk Litteratur (H. S.) S. Bédier et M. Roques, Bibliographie des travaux de Gaston Paris (H. S.) K. Hautzch, Die Landkartenbestände der königlichen öffentlichen Bibliothek zu Dresden (H. S.). Le prince d'Essling, Le premier livre xylographique italien imprimé à Venise vers 1450. (H. S.) J. Wegener, Die Zainer in Ulm; ein Beitrag zur Geschichte des Buchdrucks im XV. Jahrhundert. (H. S.) Livres Nouveaux. — 3—4. szám (1905. május—augusztus): *Association* amicale professionnelle des archivistes français. Deuxième assemblée générale. (15 juin 1905.). — Paul Chevreux, Le traitement des archivistes parlementaux. — F. A. Brutails, De l'insuffisance des règlements sur le service des archives. — Henri de Curzon, Une bibliographie de l'alpinisme pyrénéen. (Befejező közlemény). — Henri Stein, Nouveaux documents sur Wolfgang Hopyl, imprimeur à Paris. — *Proposition* de loi sur le dépôt des minutes notariales antérieures à 1790 dans les archives départementales. — *Chronique des Archives*: Allemagne. Autriche-Hongrie. Espagne. France. Grande-Bretagne. — *Chronique des Bibliothèques*: Allemagne. Danemark. Espagne. France. Italie. Russie. Turquie. — *Chronique bibliographique*. Un article de bibliographie générale. Bibliographie de patois créoles. Bibliographie des chansons populaires. Bibliographie de l'art musulman. Publications de la »Library of Congress«. Un grand ouvrage sur les filigranes. Bibliographies personnelles. Un bureau bibliographique à Rome. Société des bibliophiles dauphinois. Expositions bibliographiques. — *Comptes rendus & livres nouveaux*. A remangeon, Les sources de la géographie de la France aux Archives nationales. (H. S.) I. de Hullu en S. A. Waller Zeper, Rijks-Archieven in de Provincie Utrecht: Catalogus van de Archieven van de kleine Kapittelen en Kloosters. (H. S.) H. Omont, Concordances des numéros anciens et des numéros actuels des manuscrits latins de la Bibliothèque nationale. (H. S.) G. L. Passerini e C. Mazzi, Un decennio di Bibliografia Dantesca. (L. Auvray). Fr. Lachèvre, Bibliographie des recueils collectifs de poésies publiés de 1597 à 1700. (H. S.) G. Brière, P. Carron, H. Maïstre, Répertoire méthodique de l'histoire moderne et contemporaine de la France. (H. S.). Le livre d'or de Sainte-Beuve (L. Auvray). W. Nijhoff, L'art typographique dans les Pays-Bas (H. S.). Livres nouveaux.

Mitteilungen des Oesterr. Vereins für Bibliothekswesen.

IX. évfolyam 3. szám (1905. július 15.): G. A. Crüwell, Der Bücherfluch. Seine Geschichte, Seine Bedeutung. Seine Ausläufer. (Befejező közlemény). — R. Cotula, Die Universitätsbibliothek in

Lemberg I. — O. Schissel von *Fleschenberg*, Zu einer Bretschneider-Bibliographie. — Bücherhygiene III. — Literarische Besprechungen: V. Récey, *Incunabula et Hungarica antiqua in Bibliotheca s. Montis Pannoniae* (Hübl). A. Hortzschansky. Bibliographie des Bibliotheks- und Buchwesens I. Jhg. (—o—). H. G. Aldis, A list of Books printed in Scotland before 1700. (C—II). — 4. szám (szeptember 30.): F. Hrozný, Der Inschriftenfund von Tannek. — R. Wolkan, Der Handschriftenkatalog der Prager Universitäts-Bibliothek II. — R. Kotula, Die Lemberger Universitäts-Bibliothek II. — O. Elster, Bibliothek und Archiv auf Schloss Nachod. — Literarische Besprechungen: W. P. Courtney, A register of national bibliography (M. Grolig). E. Reyer, Kritische Studien zum volkstümlichen Bibliothekswesen der Gegenwart (Himmelbaur). R. Focke, Festschrift zur Begrüssung der sechsten Versammlung deutscher Bibliothekare in Posen (C—II). I. Franke, Der Leihbetrieb der öffentlichen Bibliotheken und das geltende Recht (—o—). — Állandó rovatok: Aus österreichischen Bibliotheken. — Vereins-Nachrichten. — Personal-Nachrichten. — Vermischte Nachrichten.

Revue des Bibliothèques. XV. évfolyam 5—6—7. szám (1905. május—június—július): P.-A. Lemoisne, Notes sur l'Exposition des Primitifs français. — H. Omont, Mémoire de La Porte du Theil pour la continuation des Notices et Extraits des manuscrits en 1790. — L. Thuasne, *Rabelaesiana*. La lettre de Rabelais à Érasme. — É. Chatelain, Catalogue des incunables de la bibliothèque de l'université de Paris. Supplément. — Chronique des Bibliothèques: Allemagne. — Belgique. — États-Unis d'Amérique. — France. — Italie.

Rivista delle Biblioteche e degli Archivi. XVI. évfolyam 6—7. szám (1905. június—július): I. Masetti-Bencini, Neri Capponi. Note biografiche tratte de documenti. — A. Bonaventura, La Musica nelle Biblioteche. — E. R.: La Storia di Venezia nella vita privata. — Il trasferimento della Marciana al Palazzo della Zecca. — G. Biagi, Nel mondo dei Libri. — Desiderio Chilovi. — 8—9. szám. (1905. augusztus—szeptember): Ernesto Lasinio, Due leggi suntuarie di Castiglione fiorentino. — Lodovico Frati, Lettere inedite di Annibal Caro. — J. Masetti-Bencini, Neri Capponi. Note biografiche tratte de documenti (folytatás). — Állandó rovatok: Libri nuovi. Notizie.

Zeitschrift für Bücherfreunde. IX. évfolyam 4. füzet (1905. július): K. Schorbach, Eine Buchanzeige des Antverpener Druckers Geraert Leeu in niederländischer Sprache. (1491.) — F. Hober, Das Raumproblem der Japaner. Ein stilkritischer Essai über den japanischen Farbenholzschnitt. — G. Gugitz, Joachim Perinets Broschüren und Gedichte, nebst dem Versuche einer ersten vollständigen Bibliographie und Chronologie seiner sämtlichen Werke. —

T. *Volbehr*, Paul Brücks »Symphonie«. — Chronik. — 5. füzet (augusztus): W. *Kothe*, Die Druckerfamilie der Estienne (Stephanus). — R. *Pissin*, Vierundvierzig ungedruckte Jugendgedichte der Brüder Eichendorff. — L. *Hirschberg*, Aus dem Archiv der Familie Brentano (Első közlemény). — I. *Loubier*, Die Drucke der Doves Press von T. J. Cobden-Sanderson und Emery Walkers. — Chronik. — 6. füzet (szeptember): M. *Bach*, Paul Jenisch und seine Stammbücher. — H. *Landsberg*, Vom deutschen Theaterzettel. — E. *Eckertz*, Nachtwachen von Bonaventura. Ein Spiel mit Schelling und Goethe gegen die Schlegels von Caroline. — R. *Kukula*, Wie sichern wir unsere Bibliotheken vor Feuersgefahr? — H. G., Das Breviarium Grimani. — Chronik.

Zentralblatt für Bibliothekswesen. XXII, évfolyam 7. füzet (1905. július): G. *Steinhausen*, Der Neubau der Murhardschen Bibliothek der Stadt Cassel. — R. *Kukula*, Die österreichischen Studienbibliotheken. — P. *Trommsdorff*, Zettelstützen für Giessener Katalogkapseln. — E. *Voulliéme*, Noch vier unbeschriebene niederländische Inkunabeln. — A. *Hortzschansky*, 6. Versammlung deutscher Bibliothekare. — Neuordnung der Zulassung zur Bibliothekslaufbahn in Bayern. — Rezensionen und Anzeigen: O. Canstatt, Kritisches Repertorium der Deutsch-Brasilianischen Literatur (C. Haebelin). Catalogus codicum astrologorum Graecorum IV—VI. kötet (C. Haebelin). E. Martini, Catalogo di manoscritti greci esistenti nelle biblioteche italiane, Vol. II. (C. Haebelin). K. Schottenloher, Die Bedeutung der Bibliotheken für das geistigen Leben (Hy.). R. Ullrich, Benutzung und Einrichtung der Lehrerbibliotheken an höheren Schulen (R. Ehwald). Die Rechts handschriften der Universitätsbibliothek in Innsbruck (K. Schulz). — 8. füzet (augusztus): J. *Luther*, Die Preise der Lutherdrucke im deutschen Antiquariatsbuchhandel. — P. *Schwenke*, Die neuen Räume der Markusbibliothek in Venedig. — Rezensionen und Anzeigen: K. Haebelin, Zehnjähriges Register und 29 Beiheft zum Zentralblatt für Bibliothekswesen. O. Handwerker, Geschichte der Würzburger Universitäts-Bibliothek bis zur Säkularisation. (W. Sch.) A. Graesel, Führer für Bibliotheksbenutzer (A. Hortzschansky). 9—10. füzet (szeptember—október): Sechste Versammlung deutscher Bibliothekare zu Posen am 14. und 15. Juni 1905. (R. Focke, Die Kaiser-Wilhelm-Bibliothek. — H. Paalzow és W. Erman, Einheitliche Katalogisierung und Zetteldruck. — P. Schwenke, Die Rabattfrage. — A. Wolfstieg, Di Organisation des Bibliothekwesens in den Vereinigten Staaten von Nordamerika. — K. Geiger, Jer. Dav. Reuss und seine Bibliothek. — Mitgliederversammlung des V. D. B.) — Rezensionen und Anzeigen: Die Sonntagsbeilage der Vossischen Zeitung 1858—1903. Das neueste aus dem Reiche des Witzes 1751. (Ch. W. Berghoffer). — Állandó rovatok:

Kleine Mitteilungen, Umschau und neue Nachrichten. Neue Bücher und Aufsätze zum Bibliotheks- und Buchwesen (A. Hortzschansky) Antiquarskataloge. Personalnachrichten.

A MAGYAR BIBLIOGRAFIAI IRODALOM AZ 1905. ÉV HARMADIK NEGYEDÉBEN.

Összeállítja: H. I.

CZÍMJEGYZÉKE, A nyitrai róm. kath. főgimnázium tanári kézikönyvtárának —. Nyitra, 1905. Huszár István kny. 8-r. 72 l. (A sz. László királyról címzett nyitrai r. k. főgymnasium értesítője az 1904/5. tanévről.)

CZÍMJEGYZÉKE, A budapesti VIII. ker. munkásotthon népkönyvtárának —. A szerzők betűsoros rendje szerint. Összeállították: *Perényi Lajos* és *Andor Károly*. Budapest, 1905. Székesfővárosi házinymomda. 8-r. 86 l.

CLAIR VILMOS, A F. M. K. E. Nyitra városi közkönyvtárának jegyzéke. (Mellékelve a könyvtár kezelési és használati szabályzata.) Nyitra, 1905. Kapsz és Kramár kny. Kis 8-r. 102 l.

(CZÖVEK L.) Könyvjegyzék. Catalogus librorum. Budapest, 1905. Neuwald Illés kny. 8-r. 34 l.

DUBLETTENVERZEICHNIS zum Katalog der Bibliothek des evang. Gymnasiums A. B. in Szászrégen (Sächsisch-Reen). II. Teil. Zusammengestellt vom Rektor Wilhelm *Hellwig*. Beilage zum Gymnasial-Programm 1904/1905. Nagyszében, 1905. Krafft V. kny. 8-r. 16 l.

HELLEBRANT ÁRPÁD, Irodalomtörténeti repertorium. (Irodalomtörténeti Közlemények. XV. 383—384 l.)

JEGYZÉKE, A makói kath. kör. könyvtárának —. Makó, 1905. Kovács Antal kny. 8-r. 31 l.

JEGYZÉKE, A bajai polgári olvasó-egyesület könyvtárának szakcsoportok szerint összeállított teljes — az 1905. évről. Baja, 1905. Nánay Lajos gyors-sajtója. 8-r. 51 l. Ára 40 f.

JEGYZÉKE, A dunántúli közművelődési egyesület muraszombati népkönyvtárának —. Budapest. (1905.) Franklin-társulat. 8-r. 20 l.

JEGYZÉKE, A petrozsényi casino könyvtárának szabályzata és betűsoros —. Petrozsény, 1905. Figuli Antal kny. 8-r. 32 l.

JEGYZÉKE, A magyar waggon- és gépgyár »Egyetértés« dal- és társasköre könyvtári —, 1905. Győr, 1905. Gross Gusztáv kny. 8-r. 15 l. Ára 10 fill.

JEGYZÉKE, A dunántúli közművelődési egyesület tatabányai népkönyvtárának —. Budapest. (1905.) Franklin-társulat. 8-r. 20 l.

JEGYZÉKE, A dunántúli közművelődési egyesület X. számú vándorkönyvtárának —. Budapest. (1905.) Franklin-társulat. 8-r. 11 l.

JEGYZÉKE, A dunántúli közművelődési egyesület XI. számú vándorkönyvtárának —. Budapest. (1905.) Franklin-társulat. 8-r. 12 l.

JEGYZÉKE, A dunántúli közművelődési egyesület XII. számú vándorkönyvtárának — Budapest. (1905.) Franklin-társulat. 8-r. 13 l.

JEGYZÉKE, A dunántúli közművelődési egyesület XIII. számú vándorkönyvtárának —. Budapest. (1905.) Franklin-társulat. 8-r. 11 l.

JEGYZÉKE, A nagybányai m. kir. áll. főgymnasium ifjusági könyvtárának — az 1905—6. tanévben. Nagybánya, 1905. Morvay Gyula kny. Kis 8-r. 111 l.

JEGYZÉKE, A piskii polgári olvasókör könyvtári —. Déva, 1905. Kroll Gyula kny. 8-r. 100 l.

JEGYZÉKE, Népkönyvtárak és kisebb könyvtárak számára általában ajánlható művek —. (Második sorozat.) Kiadja a muzeumok és könyvtárak országos

tanácsa. Budapest, 1905. július havában. Budapest, 1905. Athenaeum irodalmi és nyomdai r.-t. nyomása. 8-r. 50 l.

JEGYZÉKE, Az I. cs. kir. szab. dunagőzhajózási társaság óbudai hajógyára tisztviselőinek köre könyvtári — Budapest, 1905. Wimmer Márton kny. 8-r. 27 l. Ára 20 fill.

JEGYZÉKE, A miskolczi magy. kir. állami felső kereskedelmi iskola ifjúsági könyvtárának — Összeállította *Kalás Tamás* ifj. könyvtárnok. Miskolcz, 1905. Szelényi és Társa kny. 8-r. 27 l.

KATALOG (IV. Teil) der Lehrer-Bibliothek des evang. Gymnasiums A. B. Medgyes (Mediasch). Herausgegeben von Herman *Roth*. Beilage zum Gymnasial-Programm 1904—05. Medgyes, 1905. Reisenberger G. A. 8-r. 311—351 l.

KATALOG der Bibliothek des evang. Gymnasiums A. B. in Szászrégen (Sächsisch-Reen). II. Teil. Zusammengestellt vom Rektor Wilhelm *Hellwig*. Beilage zum Gymnasial-Programm 1904—1905. Nagyszeben, 1905. Krafft V. kny. 8-r. 78 l.

KATALOGUSA, A m. kir. állatorvosi főiskola könyvtárának — IV. pótlék: 1904/1905. évi gyarapodás. Budapest, 1905. Franklin-társulat. 8-r. 11 l. (Állatorvosi főiskola Évkönyve. 1904—1905.)

KATALOGUSA, A budapesti kir. magyar tud.-egyetemi könyvtár segéd-könyvtárának — Budapest, 1905. M. kir. tudmányaegyetemi nyomda. 8-r. 39 l.

KÖNYVJEGYZÉK a dunaföldvári egyenlőségi kör könyvtárából. Összeállította *Rafaél Leó*. Dunaföldvár, 1905. Somló Manó kny. 8-r. 29 l. Ára 20 fill.

KÖNYVJEGYZÉKE, A győri kereskedelmi társaskör könyvtárának — Összeállította: *Vértés Mór*. Somorja, 1905. Goldstein József kny. 8-r. 24 l. Ára 10 fill.

KÖNYVTÁRJEGYZÉKE, A szegedi ipartársulat — Szeged 1905. Engel Lajos kny. 8-r. 27 l.

KÖNYVTÁRJEGYZÉKE, A pásztói olvasó egyesület — 1905. (Pásztó, 1905.)

»Első pásztói könyvnyomda, Sima Dávid«. 8-r. 43 l.

KÖNYVTÁRJEGYZÉKE, A székelyudvarhelyi polgári önképző és segélyző egyesület — Székelyudvarhely, 1905. Becsek D. fia kny. 8-r. 39. l. Ára 24 fill.

KÖNYVTÁRJEGYZÉKE, A szekszárdi kereskedelmi kaszinó — Szekszárd, 1905. Molnár Mór kny. 8-r. 15 l.

PÓTJEGYZÉKE, A mohácsi népkönyvtár 1-ső — Múzeumok és könyvtárak orsz. tanácsának ajándéka, Mohács, 1905. Blandl János kny. 8-r. 4 l.

RÉMI KÁROLY. I. Magyar Könyvészet 1904. II. Könyvkereskedelmi üzletczimtár. III. Közhasznú üzleti tudnivalók. A »Magyar Könyvkereskedők Egyesülete« megbízásából szerkesztette — Budapest, 1905. Pallas részvény-társaság könyvnyomdája. 8-r. XLI, 314. l. (Magyar Könyvkereskedők Évkönyve. Tizenötödik évfolyam.)

SZABÁLYZATA ÉS KÖNYVTÁRI JEGYZÉKE, A tordai iparosok önképző-egylete »Báró Jósika Miklós emlékkönyvtárának« — A múzeumok és könyvtárak országos tanácsának támogatása, a vallás- és közoktatásügyi, a kereskedelemügyi ministerium és az E. M. K. E. segélyezése mellett újjászerveztetett 1905-ben. Budapest. (1905.) Franklin-társulat. 8-r. 44 l. Ára 20 fill.

WÓZNER IGNÁCZ, DURMITS IMRE, PAVLOVSKY J. ALAJOS. A betűszedés elméleti és gyakorlati kézikönyve. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. XIV, 227 l. Számos képpel.

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

Új Korvin-kézirat a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtárában. A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Orsz. Könyvtára vétel útján kiválóan fontos darabokkal gyarapodott a lefolyt negyedévben. *Emich* Gusztáv udvari tanácsos ugyanis országos hírvé gyűjteményéből hét becses középkori kéziratot ajánlott fel vételre a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatóságának s a minisztertanács, méltányolva azon kulturális és hazafias érdekek fontosságát, melyek e kéziratokhoz fűződnek, elhatározta, hogy a kódexeknek 20.000 koronában megállapított vételára a jövő 1906. évtől kezdődőleg két egyenlő évi részletben folyósíttassék.

A nagyjelentőségű szerzemény legbecsesebb darabja a »*Commentum Rhetoricorum Victorini*« czimű folió hártya-kódex, mely eredetileg *Vitéz* János tulajdonában volt s általa 1467-ben Nagy-Szebenben emendálva, később a Korvinába került. A pompás karban fennmaradt kéziratot, melynek eredeti vörös szattyánbőr kötése ritka jó állapotban jutott a késői utódokra, tüzetesen leírta *Fraknoi* Vilmos folyóiratunk hasábjain megjelent becses tanulmányában.¹ E szerzeménnyel kétségtelen Korvin-kódexeink száma tizenegyre,² *Vitéz*-kéziratainké pedig kettőre emelkedett.

A másik, irodalmilag ugyancsak *Fraknoi* Vilmosnak egy újabb tanulmányából³ ismeretes kézirat, *Surriano* velencei követ

¹ *Vitéz* János által emendált Korvin-kódexsz. Magyar Könyvszemle. 1886. évf. 1—7 ll. két melléklettel és két szövegeközi hasonmással.

² Természetszerűleg nem számítjuk ide azokat, melyek valódisága ellen a legcsekélyebb kétségek merülhetnének fel.

³ A Korvina-könyvtárban másolt kéziratok *Emich* Gusztáv gyűjteményében. Magyar Könyvszemle. 1901. évf. 337—348 ll. Egy melléklettel és három szövegeközi hasonmással.

papirkódexe a XVI. század első negyedéből. E kézirat összesen öt latinnyelvű munka másolatait tartalmazza, a melyek *Surriano* sajátkezű bejegyzései szerint Budán a királyi könyvtár példányai nyomán irattak le. Érdekes, hogy ez öt munkából kettőnek, sorrendben a második- és harmadiknak, eredetije ma is megvan a a bécsi udvari könyvtár Korvina-kéziratai között Pal. 831. és 4087. sz. alatt.

A többi öt kéziratnak, melyek az irodalomban mindeddig még nem szerepeltek, rövid leírása a következők:

1. *Breviarium hungaricum*. 16-rétű, finom és vékony hártýára vörös és fekete tintával írt gót betűs kézirat a XV. sz. első feléből, sárga és vörös inicziálékkal, XVI. századi vörös bőrkötésben. 218 ll., melyek közül öt üres. A csinos kézirat kétségtelenül hazánkban készült, de még a XV. sz.-ban olasz apácza-kolostorba került, a mint a bejegyzések igazolják.

2. *Capistrano, Joh. de, Tractatus de Matrimonio*. A végén: *Lectura super arbore Consanguinitatis et affinitatis*. 4-r. vörös és fekete tintával írott kéthasábos hártýakézirat a XV. századból. 84. ll. Előzőleg az angol Drury és Phillips könyvtárak tulajdona volt.

3. *Capistrano, Joh. de, Liber de Cupiditate*. 4-r. két kéz által írott gót betűs papirkézirat a XV. századból. 132. ll.

4. *Libro della beata Margarita figliola de re de Ongaria Chiamato specchio de le anime semplice*. 4-r. olasz folyóírással írt papir-kódex a XV. század végéről. 7 ív, valamennyi kvaternio, a—g jelzettel ellátva.

5. Vegyes tartalmú 2-r. papir-kézirat a XV. századból, szép gót írással és kalligrafált kezdőbetűkkel, 162. ll. Aranyozott barna bőrkötésben. Összesen 11 munkát tartalmaz; köztük hazai vonatkozású a 4-ik: *Responsio data legatis hungarorum ab Imperatore per Eneam epis. Sen. 1455*. A hét első értekezés után a másoló megnevezi magát: *Georg Hüek de Heisterbach 1461. Coloniae ex aratum*.

Ágoston József gyűjteménye. A fentebbiekkel kapcsolatban meg kell emlékeznünk egy több száz hungarikumból álló nagybecsű gyűjteménynek a könyvpiaçzra való jutásáról is, és még inkább azokról a körülményekről, a melyek közt ez történt. *Ágoston József*, volt országgyűlési képviselő úr, mint hivatásos magyar könyvgyűjtő, egy emberöltőn át nagy ügyszere-ttel gyűjtött első sorban régi magyar nyomtatványokat; úgy hogy gyűjte-

ménye körülbelül 600 darab ritka beces, nagy irodalmi és bibliográfia érdekű nyomtatványra szaporodott. A közeli napokban egyik fővárosi antikváriusunk azzal az indokolással ajánlotta fel vételre elfogadhatatlanul magas áron az egész gyűjteményt a M. N. Múzeum igazgatóságának, hogy »a nemzeti kultúra szempontjából igen fontos dolognak tartaná, hogy e gyűjteményt a Magyar Nemzeti Múzeum szerezzze meg«. Valóban, őszintén fájjaljuk, hogy maga a gyűjtő kevesebb súlyt fektetett a magyar kultúra érdekeire, és nem igyekezett gyűjteményét mindenkor hozzáférhető nemzeti közkinccsé tenni, anélkül természetesen, hogy ez által saját érdekei a legcsekélyebb mértékben is szenvedtek volna. Mulasztást követnénk el, ha hallgatással mellőznők, hogy a M. N. Múzeum igazgatósága a gyűjtőhöz intézett levelében sajnálatának adott kifejezést a felett, hogy nem kísérlette meg gyűjteményét a nemzet kincses házába elhelyezni, mert a Magyar Nemzeti Múzeum — dacára a kedvezőtlen pénzügyi helyzetnek — minden lehető megtehetné, hogy ezt méltányos áron a maga egészében megszerezze, arra azonban nem vállalkozhatik, hogy ezért indokolatlanul magas árt fizessen.

Előléptetések a M. N. Múzeum Könyvtárában. A nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1905. évi október hó 20-án kelt elhatározásával dr. *Melich* János I. oszt. segédőrt a IX. fizetési osztály harmadik fokozatából ugyanazon osztály második fokozatába, dr. *Vértesy* Jenő II. oszt. segédőrt pedig a X. fizetési osztály harmadik fokozatából ugyanazon osztály második fokozatába léptette elő.

A Velencei szent Márk könyvtár új helyiségei. A híres *Biblioteca Marciana* új helyiségeinek f. é. április hó 27-én volt az ünnepélyes megnyitása a Genovai herceg, mint az olasz király képviselője és számos más előkelőség jelenlétében. Nem egészen száz éven belül ez a harmadik helyiségváltoztatása a nevezetes gyűjteménynek. 1812-ig a Piazzetta nyugati oldalán emelkedő fényes *Libreria vecchia* termeiben volt föllállítva, de ez évben Napoleon megalapítván az olasz királyságot, egyszerűen kilakoltatta a könyvgyűjteményt fényes otthonából, melyet az uralkodói lak céljaira foglalt le s a Piazzetta másik oldalán lévő Doge-palotát jelölte ki számára. Itt a könyvtár állománya a lefolyt század alatt 50,000 kötetről 200,000-re emelkedvén, szinte végpusztulással fenyegette a tulsúfolt épületet, mely ekkora teher viselésére épen nem volt számítva. Évek óta foglalkoztatta a szakköröket a nagybecsű gyűjtemény megfelelő elhelyezésének kérdése, míg végre 1900-ban abban állapotok meg, hogy a molón fekvő s a Libreria vecchiaival szomszédos Palazzo della Zecca-t foglalják le a könyvtár céljaira. A törvényhozó testület 300,000 Lirát szavazott meg az átalakítási és berendezési költségekre, mely összeget a tényleges kiadások csupán 5,000 lírával haladták meg; megjegyzendő azonban, hogy 100,000 líra kárpótlás gyanánt a velencei kereskedelmi kamarának utalványoztatott ki, mely a Palazzót eddig saját céljaira használta. A régi XVI. századi épület átalakításánál lehetőleg szemmel tartották az összes mai követelményeket és *Schwenke*vel elmondhatjuk, hogy a Marciana jelenleg Olaszország legmodernebb könyvtára. Olvasótermül a kb. 12×24 m. nagyságú, remek arkádós udvart használják, melyet 144 üveg lemezből álló felső fedéllel,

különleges fűtő berendezéssel és szellőztető készülékkel szereltek föl. Az olvasóterembe hosszúkas folyószerű előcsarnok vezet, a melyben a közhasználatra szánt katalogus is föl van állítva. Az igazgató és tisztviselők dolgozó szobái, valamint a 11,000 kéziratot és a czimeliotékát magában foglaló nagy terem az épület első emeletének déli (29 méteres) oldalán vannak elhelyezve, míg az első emelet 52 méteres hosszanti része, valamint az egész második és harmadik emelet a raktárrendszerre emlékeztető könyvrepozitoriumokat foglalja magában. A költségek jelentékeny részét (53,000 L.) a Lipman-rendszerű vas-állványok emésztették fel, melyek normális magassága 2-40 méterben szabott meg, hét vagy nyolcz, a rovarok ellen szublimátoldattal impregnált s 1-10, 1-00 vagy 0-90 méter hosszú fapolczczal. A hely ügyes kihasználásáról tanuskodik, hogy 3000 m² területen összesen 8500 m hosszú polcz áll rendelkezésre, melyet a legfelső polcz felhasználásával még 1300 méterrel meg lehet toldani. Ezenkívül a régi polczok segítségével is mintegy 1000 méternyi területet állítottak elő, úgy hogy mintegy 10,800 m. polcz állt rendelkezésre. Ebből már eddigelé 7500 méter el van foglalva, a mi bőven indokolja *Morpurgo* főkönyvtárnoknak felavató beszédében hangoztatott amaz óhaját, hogy a szaporulatra való tekintettel az új könyvtárépület a szomszédos Libreria vecchiával egyesíttessék. A könyvek átszállítása, a minek következtében az egész használat július hó közepe óta szünetelt, 1904 augusztus 12-én vette kezdetét s november első hetében ért véget. Az anyag egy részét különben még a restaurálási munkálatok alatt, 1902-ben és 1903-ban átszállították, a midőn a régi épület szilárdsága felől különösen riasztó hírek kerültek forgalomba. Az átszállításhoz 90 cm. hosszú és 52 cm. széles targonczaak szolgáltak, melyek befogadó képessége kb. 180 nyolczad- vagy kis negyedréfű kötetre tehető (bővebb leírásukat lásd *Revista delle biblioteche e degli archivi* XVI. évf. 67. sz.). Összesen 24 ily targoncza alkalmaztak, melyek közül nyolczat megtöltöttek, mialatt a másik nyolczat szállították és az utolsó nyolczat kirakták. Óránkint átlag két fordulót tettek az alkalmazottak s az egész könyvanyag átszállítása napi 10 órai munkaidővel mintegy 500 napszámot emésztett fel. A könyvanyag nagy része természetesen megtartotta régi beosztását és signaturáját; az 1880 óta megjelent könyvek azonban kivétettek a törzanyagból s a régiekhez hasonló beosztással, de azoktól elkülönítve állították fel. Szintúgy újra rendezettek az akadémiai kiadványok, folyóiratok és folytatásos művek. Végül külön 6—7 ezer kötetes kézi könyvtárat is alakítottak, melynek állománya 19 osztályba soroztatott.

— sp —

A zenei gyűjtemények kérdése czim alatt *d'Isoz* Kálmán m. n. múz. tisztviselő a *Zeneközlöny* folyó évi folyamában (24. szám) figyelemre méltó elmefuttatást közöl ezen, a szorosabb értelemben vett bibliográfusokat csak elvétve foglalkoztató problémáról. *D'Isoz* dolgozata két részre oszlik, az elsőben a zenei gyűjtemények válfajait határozza meg, a második kezelési módjukról ad, részben külföldi tapasztalatok nyomán, némi felvilágosításokat. Szerző háromféle zenei gyűjteményt óhajtana szervezni u. m. a) egy *muzeálisat*, mely a fősúlyt magyar vonatkozású hangjegy-kéziratok és nyomtatványok összegyűjtésére fektetné s a M. N. Múz. Orsz. Széchényi-Könyvtárával kapoco-

latban volna felállítandó, melynek már is van ehhez tekintélyes és becses anyaga; *b*) több népszerűsítőt, melyek a nagyobb vidéki közkönyvtárakban volnának létesítendők s főként a legfontosabb zenetörténeti és esztétikai lexikonokat s folyóiratokat, továbbá a helyi zeneköltők szerzeményeit akár nyomtatásban, akár kéziratban tartalmazzák; végül *c*) több iskolait, melyek főleg a drága, nehezen hozzáférhető vezérkönyveket, kivonatokat, egyes szólamokat stb. tartalmazzák. A zenekönyvtárak berendezését és kezelését illetőleg *d'Isos* megjegyzései inkább általánosságokban mozognak, vagy elemi kérdéseket érintenek, melyek csakis a *Zeneközlöny* olvasóközönségére hathatnak az újság ingerével. E részből azért csakis a nyomtatott és írott hangjegyek megőrzési módjáról szóló fejtegetéseit ragadjuk ki. Szerzőnk, ki a zenei könyvek felállításánál az u. n. raktárrendszer híve, a hangjegyeket már szoros betűrendben kívánja álló alakban elhelyezni, még pedig a vékonyabbakat többedmagukkal lemezpapírból készült és szalaggal egybetartott védőlapok közé iktatva, a vastagabbakat meg rendes kötéssel ellátva. Dobozok, szerinte, nem czélszerűek a hangjegyek megőrzésére, »mert: *a*) ha könyvalakban állítjuk fel őket, a hangjegyek elgörbülnek, a sarkak felé elhajlanak; *b*) ha lefektetjük őket, e bajt ugyan elkerültük, de nem ama másikat, hogy a doboz irtartalmát nem tudjuk kellően felhasználni.« Mi részünkről e kifogásokat nem találjuk olyan súlyosnak, hogy a hangjegyek megőrzésénél a dobozok használatát mellőzendőnek véljük. *D'Isos* első kifogása ellen nem kell felhoznunk érveket: ő maga megdönti a másikkal. Azon pedig, hogy a lefektetett dobozok irtartalma kihasználatlan ne maradjon, könnyen segíthetünk: csak le kell mondanunk a betűrendről, a melyet szerző is fölöslegesnek tart a könyveknél s a mely a zeneműveknél sem indokoltabb mint amazoknál. Hiszen a kutató a neki szükséges hangjegyet könnyen megtalálhatja a czédula katalogus jelzetei alapján, melyek nem csak a megfelelő folyószámot, hanem az illető doboz sorszámát is feltüntetnék. *D'Isos* cikkét szinte természetszerűen kiegészíti *Bonaventura* Arnold tanárnak, a firenzei *Biblioteca nazionale centrale* alkönyvtárosának a *Rivista delle Biblioteche e degli Archivi* legújabb (f. évi 6-ik) számában megjelent dolgozata, mely főleg a zeneművekről készített könyvtári czédulákkal foglalkozik. A hangjegyeknek a többi nyomtatványoktól eltérő jellege szükségessé teszi, hogy könyvtári czédulájukon több olyan adatot is feltüntessünk, a melyek a könyveknél elő sem fordulhatnak. Így mindenekelőtt megjelölendő a hangjegytípusok neve (neuma v. modern hangjegy), a zeneművek válfaja (vokális vagy instrumentális) és műfaja (pl. kamarazene, opera, egyházi zene, átirat, iskolai darab stb.); ez adatokat kiegészítik az énekes műveknél a szólamokra és kíséző hangszere, az instrumentális daraboknál pedig a hangszerekre és azok számára vonatkozó adatok. A könyvtári fölap természetesen mindig a zeneköltőt illeti meg, a szövegíró, vagy az eredeti kompozíció átiróját, illetve átdolgozóját pedig az utaló lapok. Ha azonban pl. az átiratban az átiró munkája a fontosabbik, úgy a fölap élére az ő neve kerül.

G—l.

A folyóiratok hirdetésményeinek bekötetése. Arthur R. *Kimball*, a washingtoni *Library of congress* assistense, a könyvtár 1903-ik évi jelentésében

lenyomatott értekezésében érdekesen tárgyalja azt a fontos kérdést, vajjon az időszaki sajtótermékek füzeteihez mellékelt hirdetések bekötendők-e vagy sem. E tárgyban mindenképp előttről kikérte több amerikai könyvtárnok véleményét s a beérkezett válaszok alapján a következő négy tételt állítja fel: 1. A hirdetések a maguk teljességében kötendők be; vagy úgy a mint megjelentek, vagy a kötetek végén összegyűjtve; 2. a hirdetések megőrzendők, de külön kötetekbe kötve, vagy dobozokban elhelyezve; 3. egyetlen szám hirdetései s fődelei kötendők minden kötet végére s a többi, mint haszontalan ismétlés eldobható; végül 4. bizonyos előre kijelölt folyóiratok, melyek valamely tárgykörre nézve jellegző hirdetéseket tartalmaznak, a maguk teljességében elteendőek. *Kimball* szerint ez általános elvek közül minden esetre az első közelíti meg legjobban a könyvtárnok ideálját, mert a könyvet a maga teljességében megőrzi; de nem szabad felednünk, hogy nagy előnyei mellett nagy hátrányai is vannak. Így sok esetben (pl. némely technikai folyóiratnál) a hirdetések a szövegnek felét képezik s így bekötésükkel kétszer annyi helyet kötünk le számára a polczokon, mint ha mellőzzük őket. Ezenkívül a hirdetések selejtesebb papirosa a kötést gyöngíti, nagy számuk pedig a kötetek tanulmányozásánál okozhatnak jelentős hátrányokat. A második mód ez utóbbi hátrányokat megsemmisíti ugyan, de az a baja, hogy az oly folyóiratoknál, melyek számonkint csak 1—2 oldal hirdetést tartalmaznak, néha évekig kell gyűjteni azokat, míg elég testes kötetet alkothatunk belőlük. A harmadik mód rendkívül praktikus és azért Amerikában igen elterjedt. Végül a negyedik, mint elméleti kijelentés nagyon szépen hangzik, de megvalósítása roppant nehéz. *Kimball* ez eltérő véleményeket egy kompromisszumban akarva egymással összeegyeztetni, kijelenti, hogy minden egyes folyóirat ügye külön megfontolás tárgyává teendő s a következő szabályokat csak mint általános szempontokat ajánlja a könyvtárnokok figyelmébe: 1. Kötessük az összes hirdetményeket a könyvhöz abban az esetben, ha az illető folyóiratban csak kevés van belőlük, ha a szöveg és a hirdetmények lapjai folytonosan vannak számozva, vagy ha különösen tekintélyes szemlékről van szó. 2. Ha a hirdetések fontosak, de a szöveggel nem függenek össze, vagy a papír minőségében illetve nagyságában attól jelentékenyen eltérnek, úgy megőrzendők, de külön kötendők. 3. Minden más esetben csupán egyetlen szám hirdetéseit és fődeleit kötessük az egyes kötetek végére.

7.

Ráth György régi magyar könyvtára a M. Tudományos Akadémiában. Magyarországon igen sok a könyvedvelő ember; régi időkben is fölös számmal akadtak, a kik módjukhoz mérten többé-kevésbbé gazdag könyvtárt gyűjtöttek, igazi könyvbarát, *amateur*, azonban néhai Hunyadi Mátyás királyunk óta minél kevesebb találkozott. Nem annyira a hajlandóság hiányzott, mint inkább a gyűjtéshez való anyag, és újabb időben a leg-hivatottabb középosztálynál — az anyagi eszközök. Finom ízlésű, művészi érzékű könyvedvelőnek való darab, irodalmunk régibb termékei közt vajmi kevés van; a könyv nálunk egészen a legutolsó évtizedekig nem volt fényűzési cikk; legkivált nem a XVI.—XVII. században, a mikor a sajtót úgyszólván kizárólag az egyház és az iskola vették igénybe. Külföldi nyomda-termékeket

gyűjteni pedig magyar embernek nem egész élvezet, eltekintve attól, hogy — legkivált manapság — módfelett költséges is. Innen van, hogy kiválóbb amatőrjeinket talán a tiz újjunkon elszámálhatjuk. S e kevesek is egyre fogynak. Legutóbb is eltávozott körünkből a jelenkori gárda nesztora s minden tekintetben egyik legkiválóbb képviselője, *Ráth György*, a kit főleg kettő emelt ki hasonló irányban működő társai sorából: ritka *szerecséje*, a mely lehetővé tette, hogy olyan hungaricum-gyűjteményt hordjon össze, a minőt sem előtte nem szerzett, sem utána nem fog összeállítani senki és páratlan *önzetlensége*. A gyűjtésben — hiába is szépítgetnök — mindenkor megnyilatkozik valamelyes önzés, sőt néha — kapzsiság. Mert mi egyéb a vágy: birni olyat s annyit, a minőt s a mennyit más nem szerez, nem tud szerezni? Ezzel együtt jár a féltékenység, a gyűjtemény elrejtése s végül — a féltett műtárgyaknak minél drágább áron való eladása. Ezért a valódi amatőr gyűjteménye ritkán marad a közre; a legtöbbnek sorsa az elárvereztetés. *Ráth György*ben a gyűjtőknek ebből az eredendő hibájából vajmi kevés volt. Könyveit a kutatóknak vagy a kiállításoknak mindenkor rendelkezésére bocsátotta; ha szükség volt rájuk, sohasem aggódott tiszta példányai épségeért, vagy drága költségei sorsa miatt. S mikor érezte, hogy magyar sorozatai elérték a lehető tökéletességet, akkor az amatőr szokástól eltérően, nagylelkűen odaadta a fél élet munkájával, s az ő csodás buzgalomával gyűjtött kincseket a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának.

Az ajándékozó elhunytával az öröklő intézett átvette a nagybecsű gyűjteményt s a minő gyorsan csak lehetett, kiadta annak csupán rövid czimeket tartalmazó, de minden egyes darabot felsoroló jegyzékét.¹ Már előbb is tudtuk, hogy a gyűjtemény rendkívül gazdag volt, de csupán e jegyzékből láthatjuk, minő megfizethetetlen s még egyszer semminő áldozattal össze nem gyűjthető régi magyar könyvtárt kapott az Akadémia a nagynevű műbaráttól. Ivetek tölthetnénk meg a nevezetes darabok, vagy akár csak az unikumok elsorolásával. Sem helyünk, sem alkalmunk nincs most rá; ezúttal csupán rövid statisztikát óhajtunk nyújtani a jegyzékben foglalt anyagról: a számok mindennél ékesenszólóbban beszélnek a gyűjtemény páratlan gazdagságáról.

Az egész könyvtár, nem tekintve a hozzá csatlakozó kis könyvészeti gyűjteményt, összesen 2363 munkát tartalmaz. Ezek négy csoportra oszlanak; és pedig:

- I. *Magyar nyelvű nyomtatványok*, 526 mű.
- II. *Nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok*, 514 mű.
- III. *Magyar szerzők idegen nyelvű külföldön nyomott munkái*, 367 mű.
- IV. *Magyar vonatkozású külföldi munkák*, 957 mű.

Hogy napjainkban majdnem minden régi magyar könyv ritkaság számba megy, azt mondani is felesleges. Jellemző erre nézve, hogy sehol a világon annyi unikum, a pusztulást csupán egyetlen példányban kikerült

¹ *Ráth György* régi magyar könyvtára. Az 1895 december 16-án kelt körjegyzői okirat értelmében a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának 1905 október 16-án átadta özv. *Ráth Györgyné*. Budapest, *Hornyánszky Viktor* könyvnyomdája, 1905. 8-r. 79. oldal.

nyomtatvány nem található, mint nálunk, magyaroknál. Ilyen elsőrendű ritkaságokban fölülte gazdag a *Ráth-féle* gyűjtemény. Az első csoportban 33 olyan darab van, a melyeket *Szabó Károly* könyvésze szerint csak ezen egy példányban ismerünk. Ezek közt nem egy irodalomtörténeti szempontból nevezetes darab; így mindjárt az első, *Sztárai Mihály* drámája: *Az Igaz Papsagnac Tikore* (Magyar-Óvár 1559.), vagy a *csepregi kánonok* (1630.), *Poncianus historiajá-nak* 1633-iki, löcsei kiadása, az *Egy Posonból repült huholo Bagolynak megmellyesztése* (1462.) és sok más. A második részbe tartozók közt tizenkilenc ilyen páratlan ritkaság van; közöttük tatán a legtöbbet érő *Bullinger Libellus Epistolaris*-ának 1559-iki kolozsvári kiadása.

A harmadik csoportnál az egyes munkák ritka voltának illetén elbírálása már igen nehéz, miután az ezeket tartalmazó könyvészei munka a példányok számának lehetőleg teljes felsorolását nem tekintette feladatának. Az ide tartozó művek mind külföldi nyomtatványok s belőlük éppen ezért több van a külföldi, mint a hazai könyvtárakban; a létező példányok számának konstatálása tehát merő lehetetlenség. Ám enélkül is tudjuk, hogy, például a magyarországi korai *szerkönyvek* egytől-egyig nagybecsű ritkaságok. Ezekből 1526-ig kilencz válogatott darab, köztük a legelső hazai misekönyv (1480.), az igen ritka 1484-ben Nürnbergben készült esztergomi breviarium, az 1496-iki esztergomi *Obsequiale* egyetlen ismert példánya s az 1519-ben Velenczében nyomott pannonhalmi breviarium található a gyűjteményben. *Turóczy* krónikájának mindkét kiadása két-két páratlan szépségű példánnyal van képviselve; gazdag sorozat van Temesvári Pelbárt és Magyarországi Mihály kiadásaiból s a XVI. századi késői magyar humanista írók, főleg *Zsámboki* műveiből.

Általános könyvészei szempontból nézve a legértékesebb kétségtelenül az utolsó csoport, a *magyar vonatkozású* idegen művek tekintélyes gyűjteménye. A megholdogultnak kiváló szakértelmére vall, hogy e részben főleg a korábbi darabokra fektette a fősúlyt. Nem kevesebb mint *százhuszonnégy 1500 előtti ősnomtatványt*, csupa Magyarországról emlékező vagy magyaroknak ajánlott munkát sikerült összegyűjtenie. Ezekhez járúl még száztizenhárom, a XVI. század első negyedéből való ritkaság; együtt valóban páratlan, szinte megfizethetetlen sorozat, a melyre közkönyvtárainknak elsősorban volt szüksége. Ezekből a munkákból a hazai könyvtárakban alig maradt valami; a legtöbb csak külföldről s nagy pénzáldozat árán volna megszerezhető, a mire könyvtárainknak bizony ezidőszert még nincs módjuk. Már a későbbi, XVI.—XVIII. századi, magyar vonatkozású jórészt röpiratokból, ujságlapokból álló irodalom gazdagabban van képviselve a nyilvános gyűjteményekben; ám a *Ráth-féle* sorozat e tekintetben is igen sok hiányt fog kipótolni.

Ráth György könyvtárát a benne foglalt művek ritka és értékes voltán felül még különösen becsessé az teszi, hogy példányai egytől-egyig válogatott szépségűek. A néhai tulajdonos, mint kiváló műizlésű férfiú, nem tűrt meg polczain piszkos, rongyos fedelű könyveket. Köteteit nagy gonddal tisztított, javíttatta s a mennyiben szükséges volt, fényesen köttette be. Kötései között kiváló, műipari szempontból igen figyelemreméltó példányok vannak, egytől-egyig magyar könyvkötők, főleg Gottermayer munkái.

Az ajándékozási okirat szerint a könyvtárnak azon darabjait, a melyek a Magyar Tudományos Akadémiára nézve duplumot képeznek, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának fogják átadni. Már a jegyzék futólagos átnézése után is megállapíthatjuk, hogy ilyenképen a Széchényi Országos Könyvtár is kiváló darabokkal fog gyarapodni. Örvendetes, hogy első sorban a magyar nyelvű nyomtatványok között vannak az Akadémia könyvtárára nézve fölös, a Múzeumban pedig szükséges példányok, a melyekkel együtt ezen sorozat ezután is a létező leggazdagabb marad.

Sok ilyen gyűjtőt s nagylelkű ajándékozót kívánunk a hazának!

Bibliophil.

VÁLTOZÁSOK

a magyarországi nyomdáknál 1905. szeptember 16-tól december 31-ig.

(Az egy csillaggal jelölt nyomdák hatóságilag nincsenek bejelentve. A két csillaggal jelöltek megszűntek.)

Budapest:

Berger Gyula és társai V., Honvéd-
utca 10.
Breuer Ármán VI., Új-utca 33.
Gottlieb Izidor VI., Új-u. 39.
**Kápolnai Adolfiné szül. Seidner
Ilona VI., Gyár-u. 23.
Kellner Gerzsonné és Weisz Ármán
VII., Rombach-u. 3.
**Lengyel Lipót IV., Régiposta-u. 4.
Lipinszki Lipót IX., Kinizsy-u. 25.
Löbl Dávid és fia. Tul.: Löbl Dá-
vidné sz. Messinger Jeanette. Löbl
Mór és Löbl Ödön. VI., Nagy-
mező-utca 26., főközlet VI.,
Andrássy-ut 19.
**Özv. Singer Lipótné VI., Ó-u. 18.
Singer Lipót Ó-u. 15.
**Székely Viktor VI., Ó-u. 15.
**Wagner Ferenc VIII., Kőfaragó-
utca 10.
Wald Jakab VII., Károly-körút 7.
**Weisz Ármán és Kohn Ágoston
(»Guttenberg« kny.) VI., Király-
utca 10.
Wellesz Béla és Várai Kálmán VI.,
Új-utca 37.

Bihardíószér:

Kertész Márton.

Ditró:

**Létz János.

Gyergyószentmiklós:

*Létz János.

Gyulafehérvár:

*Pap György.

Hódász:

**Raab János.

Raab Jánosné sz. Speizer Teréz.

Károlyfalva:

**Kehrer A. és Viktor.

Lippa:

Zeitler Lajos (Zách Teréz utóda).

Mándok:

Silberstein Bernát.

Nagybeskerek:

**Jokly-réle kny.

Nagyvárad:

**Schönfeld Sámuel.

Vidor Manó.

Székesfehérvár:

Dr. Lurja Aladár (üzletvezető): Gróf
Gyula).

Temesvár:

*Csendes Lipót.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Rövidítések: áll. = állami; cs. = család; czl. = czimerlevél; egy. = egyetemi; kir. = király, királyi; kny. ny. = könyvnyomda, nyomda; ktár. = könyvtár; ltár. = levéltár; m. = magyar; min. = minisztérium; pk. = püspök; r. t. = részvény társulat; szerk. = szerkesztőség; vár. = városi; vm. = vármegye.

- Abauj vm. 84, 246.
 Abbázia 185.
 Abel Fr. Wilhelm 165.
 Abraham a Sancta Clara, Grammatica religiosa 254.
 Adam 59.
 Adi Árpád 103.
 Adrichomius Delphus Keresztély, Theatrum terrae sanctae (Köln, 1590.) 23.
 Aelianus Sophista 252.
 Aeneas Sylvius I. II. Pius.
 Aeschines 251.
 Agenda (Német-Keresztúr, 1598.) 154.
 »Agramer Zeitung« 135.
 Ahn Frigyes 134, 238.
 Ajala Balthazar, Jurium militarium libri 249.
 Ajándékozások a M. Nemz. Múzeum ktára számára 52—55, 100—102, 106, 107, 158—160, 259—262, 354—356.
 Akadémia, M. T. — 53, 92, 101, 158, 164, 259, 265, 281, 284, 354. — ktára 117, 118, 132, 133, 139, 143, 153, 157, 243, 244, 263, 264, 267, 381—384.
 Albanus Jeromos, De potestate Papae (Leyden, 1558.) 15.
 Albert (VI.) osztrák hg. 309.
 Albert Ferencz 84.
 Alberti Sebestyén 85.
 Alciatus Andreas, Opera omnia 247.
 Aldobrandinus Tamás 11.
 Aldus Manutius-féle nyomtatványok 280, 284, 302.
 »Alfabeti de la Sancta Croce« 5.
 Alger 354.
 »Alkotmány« 165.
 »Allgemeine Deutsche Biographie« 134, 245.
 Almásy-ktár 98.
 Alsófehér vmegyei tört., rég. és természettud. egylet múzeuma 32.
 Alsó-Kubin 47 —i Csaplovits ktár 32, 35, 36, 48, 49.
 Alvinczi G., Itinerarium catholicum (Debreczen, 1616.) 102.
 Amadaeus, Questiones Landemiales 250.
 Ammianus Marcellinus 15.
 Amsterdam 165, 260.
 »Analysis iuris feudalis« 250.
 Andrassy Dénes gr. 52, 100. — György 54, 105. — Gyula gr. 107, 161.
 Andrelinus Faustus, Epistolae Adagialium 256.
 Angelius Péter, Syriadis liber 13.
 Angol kormány 164. — könyvárverések 86.
 Annaeus Florus 252.
 Annatus Petrus, De ecclesiae conciliis 253.

- »Annuae literae Societatis Jesu« 5.
 »Annus sacer poëticus« 257.
 Antal (Szent), Somme di confessione 5.
 »Antiquitates et Annales Trevirenses.« 250.
 »Antiquitates totius mundi« 252.
 Antos cs. ltára a M. Nemz. Múzeum ktárában 162, 263, 356.
 Antos Károly 356.
 Antwerpen 121, 298.
 Apafi Mihály erdélyi fejedelem 6, 262.
 »Apophthegmata selecta sapientum« 253.
 Apor Péter br. 130.
 »Apotelezmata rerum politicarum thesauri« 253.
 Appianus 252.
 Apponyi Balázs, In Davidis psalterium interpretatio 256. — Sándor gr. 82, 83, 121; lengyelí ktára 82, 83.
 Apró nyomtatványok a M. Nemz. Múzeum ktárában, 52, 100, 158, 259, 262, 354.
 Apuleius 250.
 Aradi Kölcsey-egyesület 32, 34, 36, 265.
 »Aradi Közlöny« 165.
 Arany János 193—237, 325—349. — László 194, 325. — Lászlóné 325.
 Aranyos-Marót 32.
 Arcadet zeneköltő 118, 121.
 »Archiv des Vereins für Siebenbürg. Landeskunde« 20.
 »Archiv für Geschichte des deutschen Buchhandels« 134.
 »Archiv für Literatur und Kirchengeschichte des Mittelalters« 282, 283.
 »Arena Martis continens articulos bellicos« 248, 251.
 Arezzi 175.
 Angelati, Bibliotheca Scriptorum (1745.) 130.
 Arias Montanus Hispalensis 10.
 Aristoteles 9—11, 20, 22, 24, 255.
 Arko, Tristoletnica tiskarstva v Ljubljani 135.
 Armisaeus Henningus 247.
 Armstrong l. Fairbanks.
 Arnald Antal 14.
 Arnold György 355.
 »Ars heraldica« 253.
 Artarus Lőrincz, Coena Lutheranorum et Calvinistarum oppugnatio 14.
 »Artificio, De — universorum metallorum« 258.
 Arumaeus Dominicus, Discursuum academicorum de iure publico volumen 248.
 Ascher Kálmán 163.
 »Assertiones de disputationibus lucrativis« 249.
 Aszaiai István 248.
 Athanasius (Szent) 320.
 Athen 365. — i egyetem 165.
 Athenaeum r. t. 57, 64, 365.
 Atzél ktár 36.
 »Auctarium chartulani universitatis Parisiensis.« 282.
 Augsburg 118, 269, 270, 324, 352.
 »Auctoritate, De iusta Reipublicae Christianae in reges impios et haereticos —« 15.
 »Authumnus philosophicus« 256.
 Auxerre 354.
 Avenarius János 147.
 Aversa 4.
 Avetaranian J. Choumen 259.
 »Avvisi de curati« 4.
 Ábel Jenő 89, 135.
 Ágoston (Szent) 10, 254, 255, 310, 318.
 Ágoston József 377, 378.
 Áldásy Antal 52, 99, 100, 112, 153, 354.
 Államnyomda, Cs. és kir. udv. — 164. M. kir. — 164.
 Állatorvos-egyesület, M. orsz. — 272.
 Állatorvosi főiskola, M. kir. — 165.
 »Állatorvosi Kézíkönyvtár« 272.
 Állatvédő-egyesület. Orsz. — 164, 259.
 Árva vm. 32, 36.
Bachovius Reinhardus, Animadversiones 248.
 Baco. Verulami — 258.
 Badilaus. Antonius de —, Menses 249, 252.

- Bajnai Gáspár 123.
 Bakfark Bálint, *Harmoniae musicae* 120, 121, 130; *Premier livre de tabulature de luth* (Páris, 1564.) 118—120; *Thesaurus musicus* (Löven) 122. — János 127, 130.
 Balassa Bálint 64, 65, 78, 125, 189. — Pál 159.
 Balch Thomas Willing 165.
 Balde Jacobus, *Sylvarum libri* 258.
 Ballagi Aladár, *A magyar nyomdászat* (Bpest, 1878.) 135.
 Ballard Róbert párisi könyvnyomtató 118.
 Balogh Jenő 158, 165, 259.
 Baltimorei John Hopkins' Hospital 164. — University 263.
 Bambergi karmelita kolostor 190. — kir. ktár 190.
 Baranyai Béla 52, 100.
 Barbaro Marc-Antonio 67.
 Barbul Jenő 163.
 Barclajus Joannes, *Paraenesis* 256.
 Barnay Lajos 159.
 Baro Eguinarius 247.
 Baronius Caesar, *Annales ecclesiastici* (Róma) 13.
 Baróti Lajos 46, 171.
 Bars vmegyei múzeum 32.
 Bartalus István 116, 118, 120, 121, 123, 127, 133.
 Bartay Edéné 261.
 Bartha Tamás 175.
 Basel 9, 11, 52, 100, 271—273, 285. — i áll. ktár 285, 286. — i egyetem.
 Basilius (Szent) 5, 17.
 Basset René 354.
 Bathizi András 123, 124.
 Batthány Boldizsár 139. — Ferencz gr. 135.
 Batthány ktár I. Gyulafehérvár.
 Baumgarten Ferencz 259.
 »Bába-Kalauz« 158.
 Bács-Bodrog vmegyei tört. társulat 34, 100.
 Bácsi ág. ev. egyházmegye 100.
 Bánffy cs. ltára a M. Nemz. Múzeum ktárában 109, 110.
 Bánffy Ferencz br. 109.
 Bánfi Gyula 130, 131; *Il Maestro di Chitarra* (Milano, 1653.) 130, 131. — Károly Ferencz 131.
 Bánó Jenő 259.
 Bánóczy József 236.
 Bányai Amanda 52, 100. — Elemér 115, 193, 259, 325.
 Bárány Gerő 165.
 Bárdos György 100.
 Bártfa 187—189, 306.
 Báthory András biboros 1—26. — Boldizsár 1, 4. — Erzsébet 244. — Gábor 1, 24, 55. — Grizeldisz I. — István lengyel király 1—9, 16, 18, 22, 23. — Kristóf erdélyi fejedelem 1, 3, 4. — Zsigmond erdélyi fejedelem 7, 19, 24.
 Bämmler augsburgi nyomtató 270.
 Bär danckzkae ltári igazgató 19.
 Bebio Lajos, *Erotemata in institutiones imperiales* 16.
 Becamus Martinus, *Compendium manualis controversiarum* 250.
 Beck Ede 95. — Ferencz 163. — Frigyes 52, 100. — Ignác 354.
 Beck-Widmanstetter Lipót 108.
 Beckius Joannes, *Gratia iuris universi praecognita* 248.
 Becmannus Christophorus, *Lineae doctrinae moralis* 248.
 Beda, *Opera* (Basel, 1563.) 13.
 Begius, *Sanguinis clamor ad coelum* 251.
 Bejerus Georgius, *De utili iuris notitia* 250.
 Bejthe András, *Fives könnűv* (Németújvár, 1595) 152, 153. — István 125, 150; *Az evangeliumok magyarázati* (Németújvár, 1584.) 139; *Az zentők fő innepeiről való evangeliumok* (Németújvár, 1584.) 140, 141; *Főinnep napocra való epistolak* (Németújvár 1584.) 141, 142; *Köröztyeni tudomannak reuid Summaya* (Német-

- újvár, 1582.) 137, 138; Miképpen az
 koroztyéni gyeulekőzetben az kőrőzt-
 ségődet etc. zolgáltassanak (Német-
 újvár, 1582.) 136, 137.; Vasarnapi
 epistolak (Németújvár, 1584.) 138. 139.
- Beke Manó 165.
- Bekény (Mikófalvi) család 79.
- Belardus zeneköltő 126.
- Bellai József, A Temesvár vár. ktár szak-
 címjegyzéke (Temesvár, 1904.) 171—
 173.
- Bellarmino Róbert 8, 20.
- »Bellum Scythico-Cosacicum« 251.
- Belnizo, Jacobus de —, De feudis 250.
- Belügyminisztérium. M. kir. — 101,
 259, 354, 361.
- Bem József 107.
- Bembo Pietro 16.
- Bencius Ferencz, Orationes et carmina
 15, 256.
- Benczur János, Szabadság és társadalmi
 rend 92. — Béla 366.
- Bengáli Asiatic Society 164.
- Benedictus Arias, De varia republica 14.
- Benkő Imre 165.
- Beöthy Zsolt 173.
- Berényi Kálmán 101.
- Beringus Vitus, Florus Danicus 252.
- Berkeszi István 46, 171.
- Berkovics Miklós 101.
- Berlem zeneköltő 123.
- Berlin 58, 165, 166, 166, 265. —i egye-
 tem 165. —i kir. ktár 166.
- Berlichius Matthias, Decisiones aureae
 248.
- Berling K. 59.
- Berlioz 54, 105.
- Bernát, Clairveauxi Szent — 316.
- Bernhard Zsigmond 265.
- Berni egyetem 165.
- Berta Lotti 259.
- Bertalanffy József 103.
- Bervaldus Philippus, Commentarii 250.
- Berzeviczy cs. ltára a M. Nemz. Múzeum
 ktárában 36, 190, 110, 162, 263, 356,
 357.
- Berzeviczy Albert 82. — Dorottyá 24. —
 Gyula 109. — Márton 3, 4, 23, 24.
- Besard Joannes, Thesaurus Harmonicus
 Laurencini Romani (Köln, 1603.) 126,
 127, 130.
- Bessarionus 177.
- Besztercebánya 37. —i tört. társulat 37.
 —i vár. múzeum és ktár 32, 34, 37, 49.
- Bécs 28, 30, 31, 52, 53, 84, 117, 158,
 161, 165, 187, 242, 259—263, 274,
 290, 308, 310, 323, 324. —i cs. és kir.
 állami ltár 100, 158, 166, 350. —i cs.
 tud. akadémia 52, 101, 164, 354. —i
 egyetem 165; i csillagvizsgáló 165;
 ktár 166. —i Institut für österr. Ge-
 schichtsforschung 52, 101. —i köz-
 ponti stat. bizottság 53, 101, 159, 164,
 260, 354. —i udv. ktár 82, 98, 118,
 127, 166, 184, 289—324; könyvkötés
 kiállítása 289—324.
- Békefi Antal 265. — Remig 368.
- Békés vm. 92. —i közműv. egyesület
 múzeuma 32.
- Békés Gáspár 3.
- Békéscsabai múzeum-egyesület múzeuma
 32, 34, 37.
- Bél Mátyás 90.
- Bibliai Énekeskönyv 123—126.
- Bibliofil társaság 367.
- Bibliografiai, Magyar — irodalom 75—77,
 181—183, 278, 279, 374, 375.
- »Bibliotheca Carpsoviana« 249.
- Bibliotheca homiliarum et sermonum
 priscorum ecclesiae patrum (Leyden
 1588.) 9.
- Bidermann Rezső br. 165.
- Biedermann, Deutsche Monatschrift 92.
- Bihar megyei rég. és tört. egyet. múzeu-
 ma 33.
- Bikell 59.
- Bläen Guilielmus, Institutio astronomica
 255.
- Blossius Ludovicus, Opera (Lovanium,
 1568.) 12.
- Blount Thomas Pope, Censura celebri-
 orum auctorum 251.

- Bocerus Henricus 248.
 Bock Mihály, Beteg lelkeknek való füves kertecske (Sicz, 1593.) 146.
 Bocquet Carolus 126.
 Bocksay István 31, 262.
 Bodinus Joannes, De republica libri 251.
 Bodleian ktár 164, 190.
 Bodonyi István 16.
 Boëtius grethuysei kézírata 68.
 Bogyay cs. ltára a M. Nemz. Múzeum ktárában 161.
 Bogyay Elemér 160.
 Bohatta Hans l. Holzmann.
 Bohos Ferdinánd 262.
 »Bolond Istók« 165.
 Bombay J. Crerar ktár 101.
 Bonaventura (Szent) 12, 17.
 Bonaventura Arnold 380.
 Bonfini Antonio 9, 17, 22.
 Bonifác (VIII.) pápa 282.
 Bonn 165. —i egyetem 165.
 Borboni Nicolo római nyomtató 127.
 Borsiczky István 159.
 Borsod-miskolci közművelődési és múzeum-egyesület 33, 265.
 »Borsszem Jankó« 165.
 Bosius Joannes Andreas, Historia 251.
 Bosnyák-hercegovinai orsz. kormány 101, 164.
 Bossányi Lajos 261.
 Boston 166.
 Boulaeus 282.
 Boulanger Émile 165.
 Bourbon Anna-Lujza 303.
 Boxhornius Marcus Zuerius 251, 254.
 Bozérián le Jeune 304.
 Brandis Markus lipcei nyomtató 271.
 Brassai Sámuel 54.
 Brassicanus 316.
 Brassington 59.
 Brassó 164. —i főgymnasium 20. —i múzeum ktára 133.
 Brassói Lapok kny. 103.
 Braun Adolf 103.
 Braunsberg 25.
 Breier Mirkó 355.
 Bresiewicz Thaddäus 165.
 Breslau 187. —i egyetem 165. — vár. ktár. 166.
 Breuer Lőrincz 323.
 »Breviarium Hungaricum«, XV. sz. kézirat 377. »-- Romanum« 4.
 Breznay Béla 101.
 Bronchorst Everardus 258.
 Brooklyni institute of arts and sciences 354.
 Broskovszky Joannes Henricus, Resolutio obiectorum 250.
 Brózsa Ottó 103.
 Brust Béla 354.
 Brutus János Mihály 2—4.
 Bruxelles-i belga kir. akadémia 164. —i bibliografiai kongresszus (1897.) 185.
 Bubics Zsigmond 259.
 Buching, Franz Bernharden von — 351.
 Buchlerus Joannes, Thesaurus 257.
 Bucholtz, Geschichte der Regierung Ferdinand I. 134.
 Buda 88, 89, 244, 287, 296, 305, 306, 312, 350—352, 377. —i dalárda 101. —i ktár-egyesület 32, 34, 35, 37, 48, 360. —i török könyvek Mainzban 88, 89. — visszafoglalása (1686.) 88.
 Budaes Joannes, Selecta iuris naturae et gentium 249.
 Budapest 54, 55, 57, 61, 62, 64, 135, 144, 164—166, 239, 243, 244, 265, 272, 274, 275, 312, 360, 365, 382. —i Cercle français 363. —i ev. ref. egyházkerület 49.; kollégium ktára 144. —i főügyés-ség 38. — főv. polgármesteri hivatal 52, 101. —i főv. statisztikai hivatal 101, 158, 265. —i főv. tanács 101, 158. —i kir. orvosegyesület 101, 354. —i ktáregyesület 32, 35, 37, 48. —i m. kir. orvosegyesület 164. —i rendőr-főkapitányság 102, 164, 354.; i tud.-egyetem 101, 163, 165, 250.; i kli-nika 164.; i ktár 124, 139, 142, 144, 153, 162—170, 175, 178, 239, 267.; i nyomda 287.
 »Budapester Tagblatt« 165.

- »Budapesti Hírlap 127.
 »Budapesti Közlöny« 165.
 »Budapesti Szemle« 101, 123.
 Buday Aladár 165. — Sándorné 101.
 Buffalói Douglas Publishing Company 166.
 Bukarest 101, 165.
 Bullinger, Libellus episcolaris (Kolozs-vár, 1559.) 383.
 Burius János 90.
 Busbak-ktár 41.
 Busbequus Angerius Giislenius 256.
 Buschmann Herman knyomtató 85.
 Busius Paulus 247.
 Bussy J. H. 165.
- Caepolla Bartholomaeus, Tractatus cantelarum 248.
 Caesar, Julius — 9, 18, 253.
 »Calender of State Papers« 263.
 Calepinus Ambrosius, Dictionarium 257.
 Caligari András pk. 4, 5.
 Callimachi A. 101.
 Callimachus 105.
 Camers Joannes, Historia 251.
 Canisius Péter, Opus catechisticum (Köln, 1586.) 12.
 Cantius A., Vandalia 250.
 Capistrano, Johannes de — Liber de cupiditate 377. — Tractatus de matrimonio 377.
 Caputius, Oratio metria (1488.) 270.
 Capytius Antonius, Decisiones novae neapolitanae 246.
 Cardanus Hieronymus 252, 254.
 »Cardinali, De perfecto —« 17.
 Carocius Vincentius, De excussione bonorum 249.
 Carpsovius Benedictus 246.
 Carta torinói könyvtárnok 284.
 Carvajal János bibornok 161.
 Casi János, Politica 9, 18.
 Cassai Mihály 90.
 Cassander György 242.
 Cassiodorus Magnus Aurelius 14.
 Caubertin Pierre 101.
- Cellarius Balthasar, Succincti libri 253.
 »Centuria una magiae naturalis miscellaneae« 255.
 »Centuriae florilegi in universo iure« 249.
 Cervantes 175, 189.
 Champion Honoré 176. — Pierre, Les plus anciens monuments de la typographie Parisienne (Páris, 1904.) 176, 177.
 »Chartularium universitatis Parisiensis« 282.
 Chasseneux Bertalan, Catalogus gloriae mundi (Velence, 1571.) 10, 13.
 Chateaubriand 175.
 Chatelaine Emil 282.
 Cheffontaines Kristóf, Defensio fidei 12.
 Chevillier András 176.
 Chicagoi egyetemi kny. 164, 260.
 Chilesotti zenebúvár 127—130.
 »Chirilurgia« 258.
 Chironi torinói egyetemi rektor 284.
 Chrisostomus Joannes és Basilius, Orationi greche 5.
 Christophorsonus János 11.
 »Chronica Germanica idiomate« 251.
 »Chronica, Hollsteinische —« 250.
 »Chronica, Nova — Turcica« 250.
 Ciampoli 191.
 Cicero 13, 18, 22, 177, 190, 256.
 Cicogna doge 67.
 Cillei Erzsébet 261. — Frigyes gr. 261. — Ulrik gr. 261.
 Citta di Castello 166.
 Claudianus 257.
 Claudin zeneköltő 123.
 »Clavis ianuae linguarum« 257.
 Clemens non Papa zeneköltő 121, 123. — Titus Flavius 12.
 Clemm Walther Nicolaus 165.
 Clingus Konrád, Clathechismus (1562.) 8.
 Clusius Károly Nomenclaturája 16, 24, 138.
 Coimbrai egyetem 165.
 Colbert 303.
 Colerius Mathias 247.
 Coletus János 9.

- »Collectiones mathematicae de architectura militari« 255.
- »Collegium iuridicum Argentoranense« 247.
- Combes Edgar 186.
- Commelino 12.
- »Commentaria in Psalmos Davidicos« 11.
- »Commentarius novus de Mysnia« 251.
- Concilium Tridentinum (Leyden 1569.) 8.
- »Conciones Hungaricae« 254.
- »Concordantiae Bibliorum« 254.
- Condit Reinhardus, Speculum fidei politicae 253.
- Conduratu Gregor 101.
- »Confusiones iuridicae de iudiciis« 250.
- Consentinus Philippus, Tractatus de viribus patriae potestatis 247.
- »Consilia Salamonis« 255.
- »Conspectus historiae universitatis Viennensis« 255.
- Contareni Gáspár, Opera (Páris, 1571.)
- Conwanus Franciscus 247.
- Copinger 270.
- Corasius Joannes 247.
- Cornides Dániel 117.
- »Corvina« 63.
- Cotman Ernestus 247.
- Courtens Ferencz 159.
- Cragius Miklós, De republica Lacedaemoniorum (Genf, 1593.) 14.
- Crane Walter 366.
- Cravetta Aymo, Tractatus de antiquitatibus temporum 252.
- Crequillon Thomas 118, 123.
- Crescentius Desiderius 250.
- Creussner Friedrich nürnbergi nyomtató 269.
- Crispoldo Tullio 5.
- Cromer Martinus, Polonia 250.
- Cruserius Hermann 22.
- Crusius Márton, Aetiopicae historiae epitome (Frankfurt, 1584.) 16.
- Cuiacius Jacobus 247.
- Curtius Franciscus, Consilia 247. — junior 250.
- Custad J. 101.
- Cvetajev 259.
- Cypreus Paulus, De iure connubiorum 247.
- Cyprianus karthagói pk. 257.
- Cyrrill (Szent) 11.
- Családi Itárak a M. Nemz. Múzeum ktárában 56, 99, 107—110, 160—162, 261—263, 356, 357.
- Csanády Sándor 262.
- Csábrág 244.
- Csáky Albin gr. 107.
- Csányi László 107.
- Császár Ferencz 328.
- Cseh tart. kormány 164.
- Csendes Jakab 171.
- Csengery Antal 329.
- Csere János, Apáczaí — 191.
- Csikei István 123.
- Csiki Ernő 260.
- »Csikmegyei Füzetek« 101.
- Csikvár 244.
- Csiky János 116.
- Csippék Sándor 52, 101.
- Csongrád vmegyei múzeum 33.
- Czartoryski ktár 16.
- Czégény 108.
- Czéh Antal 165.
- Czéhíratok a M. Nemz. Múzeum ktárában 55, 56, 356.
- Czímeres levelek és nemesi iratok a M. Nemz. Múzeum ktárában 55, 108, 109, 160—162, 261, 262, 356. — katalogusa 99, 109.
- Czipnik Tamás 148.
- Czobel István 101.
- D**almát tart. kormány 164.
- Dambergis A. R. 165.
- Dancs zólyomi ispán 161.
- Danczka 19, 24.
- Danesi-féle műintézet 191.
- Dante 173, 174.
- Danzigi porosz tart. múzeum 159.
- Darmstadt 166.
- David 68.
- Davis R. 190.
- Dayka Gábor 175.

- Dávid zsoldtárai, XV. sz.-i festett kézirat 260.
- Deák Ferencz 329.
- Debreczen 102, 159, 166, 237, 259, 265, 306, 322. —i ev. ref. főiskola 32, 34, 35, 38, 48, 49, 146, 165, 243. —i kir. főügyészség 39. —i vár. tanács 354.
- Decimator Henricus 257.
- Decius Jodok, Contenta de vetustatibus Polonorum (Krakó, 1521.) 14.
- De Coubertin Pierre 354.
- Decsi Gáspár, Historia a Dávid királynak Uriasnak feleségével való vétkeiről (Sicz, 1592.) 145.
- Dedek Crescens Lajos 162, 165.
- Deés 32.
- Deésy Károly 165.
- Delisle Léopold 165, 186. —né 168.
- Del Prato A. 101.
- Demkó György 52, 101, 259.
- Demosthenes 251, 256.
- Denifle Henrik 281—283.
- Dentici Fabricius 126.
- Deprez 282.
- »Deputazione di Storia Patria« 263.
- Des Cartes Renatus 255.
- »Descriptio Brandenburgi« 252.
- »Descriptio, Brevis Japoniae insulae« 252.
- »Deutsche Literaturzeitung« 71, 179, 275, 369.
- Devecseri takácszéh szabályai 56.
- »Déliabac« 326, 331, 345.
- Délmagyarországi Múzeumpalota 81. —i természettudományi társulat 33, 171. —i tört. és rég. társulat 33, 164, 171.
- Délutáni nyitás a M. Nemz. Múzeum ktárában 97, 99, 159.
- Dési András 123.
- Déva 32.
- Dézy Lajos 162, 165. — Balassa és Rimay Istenes énekeinek bibliographiája (Bpest, 1905.) 64, 65.
- Dézy Dénes 158.
- »Dialogus linguae gallicae et germanicae« 257.
- Dickens 86.
- »Dictamina seu scita varia doctrinae politicae« 254.
- »Dictionarium Gallico-Germanicum et Latinum« 257.
- Didacus I. Luis Fray de Granada.
- »Differentiae aliquot iuris civilis« 249.
- »Differentiarum iuris civilis et saxonici libri« 250.
- Dimitz, Geschichte Krains 134.
- Dinothus Richardus 251.
- Dio Cassius 11.
- Diodorus 251.
- Diogenes Laertius 11, 256.
- Dionysius Alexander, Originum (Reggio, 1498.) 11. — Carthusianus 13, 17. — Halicarnesseus 250.
- Dioscorides orvos 152.
- Diószegi Győző 354.
- »Directorium aulicum de ratione status« 254.
- »Directorium Polonicum« 5.
- »Disputatio inauguralis de origine successionis testamentariae« 248.
- »Dissertatio iuris publici de regis Romanorum electione« 248.
- »Divatcsarnok« 328.
- Doby Antal 54, 101, 107, 261.
- Dollinger Gyula 158.
- Donatus, Aelius — 5, 15, 95.
- Donáth Imre 259.
- Donebauer Frigyes 54, 107.
- Dooland Joannes 127.
- Dorpáti egyetem I. Jurjev.
- Dowson Walter 165.
- Dőry Pál 82.
- Dreschius Gerardus Cornelius, Exercitationes 256, 257.
- Dresserus Matthias, Isagoges historicae 252.
- Drezdai (44.) filológiai kongresszus 58.
- Drury ktár 377.
- Duarenus Franciscus 247.
- Dubarry asszony 59.
- Dubniczi Krónika 313.
- Dubois Nicolaus, Regularium utriusque iuris explicatio 249.

- Dugonics társaság 265.
 Dujchemus Viglius, Institutiones iuris civilis 250.
 Duna 187.
 Dunamelléki ev. ref. egyházkerület 52, 101, 259.
 Dunántúli ág. ev. püspökség 101, 165. — ev. ref. egyházkerület 50, 354. — Közművelődési Egylet 260.
 Durhami zárda 299.
 Durmits Imre l. Wözner Ignác.
 Durrien Bening Sándor 68.
- Ebersdorf** 161, 262.
 Eberus Paulus, Calendarium historicum 251.
 Echhold Amadaeus, Tractatus Pandectarum 248.
 Edinburgi egyetem 165.
 Edinthonius Joannes 126.
 Eger 166, 323. —i egyházmegyei hivatal 101, 158. —i ér. joglyceum 165.
 Egressy Gábor 260.
 »Egyetemes Philologiai Közlöny« 62, 133.
 Ehrle Ferencz 282.
 Eisler Mátyás 191, 259.
 »Eludatio in omnes Psalmos« 12.
 Elze Theodor 134, 139.
 Emich Gusztáv 376.
 »Enarrata, Regni Sinensis a Tartaris devastati —« 253.
 »Enchiridion controversiarum de religione« 15.
 Engel Lajos 103.
 Engelbrecht Keresztély rézmetsző 351.
 Engels János 265.
 Ens Caspar, Vitae humanae proscenium 255.
 Eucleatus Donellus, Opera 248.
 Enyedi György, Jeles szép Historia Gismundáról és Gisquardusról (Monyorókerék, 1592.) 145.
 Eötvös József br. 91, 105.
 Eperjes 166. —i ág. ev. kollégium ktára 49.
 Epiphanius (Szent), Contra LXXX. haereses (Basel, 1544.) 11.
- »Epitome Bibliorum sex idiomatum« 254.
 »Epitome historiarum totius mundi« 251.
 Erasmus Rotterdamus 18, 254.
 Erdélyi Gyula 101. — János 327. — Pál 82, 101, 116, 125, 357.
 Erdélyi Múzeum-egylet és ktára 24, 35, 101, 118, 151, 164, 177, 241, 243, 259, 265, 357—362.
 »Erdélyi Protestáns Lap« 174.
 Erdélyrészi Kárpát-egyesület múzeuma 32.
 Erdész-egyesület, Orsz. — 164.
 Erdődy Péter gr. 135.
 Erkel Ferencz 53, 54, 104, 105, 159, 260, 356.
 Erlangen 166. —i biblia 310.
 Erzsébet m. királyné, Miksa felesége 297. — m. királyné, Róbert Károly felesége 161.
 Estouteville, Robert d' — párisi főbíró 177.
 Esztegár László 98, 112, 184, 185, 193, 194, 325.
 Esztergom 32, 244, 260, 313. —i brevium (Nürnberg, 1484.) 383. —i érsekiség 29, 101, 158, 165. —i főegyházmegyei ktár 164. —i főkáptalan 98 101, —i obsequiale (1496) 383.
 Esztergomvidéki rég. és tört. társulat múzeuma 32.
 Eszterházy Pál nádor 132. — Sándor 165. — Tamás 157.
 Eugén, Savoyai — 161.
 Eusebius Joannes 11, 255.
 Evangéliumoc es az epistolak (Monyorókerék, 1589.) 143, 144.
 »Exceptiones dilatoriae et peremptoriae« »249.
 Eyck testvérek 69.
- Éber** László 82.
 »Életképek« 237.
 Ève Clovis 306. — Nicolas 303.
- Fabó** Bertalan 132.

- Fabricius Endre 52, 101. — Georgicus, De re poetica libri 256.
- Fachinaeus Andreas, Controversiarum iuris libri 148.
- »Facies rerum farmaticarum« 251.
- Fairbanks és Armstrong londoni könyv-kötő cég 301.
- Falkenstein, Geschichte der Buchdruckerkunst 134.
- Farkas András 123. — ; Cronica (Krakó) 117. — Balázs 107.
- Farkasfalvi Imre 158.
- »Fasti et Triumpho Romanorum« 17.
- Favellus Chrisostomus 13.
- Fárbás József 265.
- Fehér vm. alispáni hivatala 52, 101.
- Fehér Ipoly 165.
- Fejes Áron 354.
- Fejér György Codex diplomatica 91.
- Fejérpataky László 38, 40, 41, 44, 49, 98, 110, 138, 185, 267, 356.
- Fejérváry Gábor 104, 260. — Károly 54, 104, 260.
- Fekete cs. nemesi iratai 262.
- Fekete János 92. — Mihály 103.
- Fekonja, O početkih slov. knižern 135.
- Feldmann Gyula 354.
- Felkai Tatra-múzeum egylet múzeuma 32.
- Felsőmagyarországi múzeum-egylet 70.
- Ferdinánd (I.) m. kir. 161, 242. — (II.) m. kir. 161. — (III.) m. kir. 84, 262, 356. — (II.) toscanai nagyhg. 130.
- Ferencz (I.) m. kir. 323.
- Ferencz József m. kir. 262.
- Ferenzi Sarolta 165. — Zoltán 162, 163, 165.
- Ferrabosco, Alphonsus de — 126.
- Ferus (Wild Johannes) 10.
- Fest János 83.
- Festetics Tasziló gr. 140—142, 156, 157, 239, 243.
- Fetis, Biographies des musiciens 120, 121, 127—130.
- Feuer Illés 103.
- Fényképmások a M. Nemz. Múzeum ktárában 53, 104, 260, 357.
- Fialla Lajos 165.
- Fichet Vilmos 177.
- Finály Gábor 101.
- Finna I. Simon.
- Fiók Károly 165.
- Firenzei nemzeti ktár 98, 184, 380.
- Fischer Adolf 163. — Győző 165. — János 83. — Jánosné 83.
- Fitos Vilmos 101, 115.
- Fiume 134, 259.
- Flatt Károly (Alföldi) 165.
- Flaubert 334.
- »Flores Bibliorum« 16.
- »Flosculi historiarum ab urbe condita« 253.
- Fodor József 162.
- Fogarasz 262.
- Fogarassy cs. nemesi iratai 262.
- Folz Hans nürnbergi nyomtató 272.
- Folyóiratok hirdetményeinek bekötése 380, 381.
- Fonseca Damian, Institutiones dialecticae (Köln, 1586.) 15. — Péter, Commentaria in libros Aristotelis (Leyden, 1597.) 14.
- Formica bécsi nyomtató 29.
- Forster Gyula 165.
- Forster, Klein és Ludwig kny. cég 103.
- Főfelügyelősége, Múzeumok és ktarak orsz. — 32—51, 53, 57, 58, 70, 81, 98, 101, 159, 164, 265, 267, 359.
- Földművelésügyi minisztérium, M. kir. — 101, 158, 259, 265.
- Földtani intézet, M. kir. — 101, 158, 164, 259, 265.
- Földy Zsigmond 262.
- Förendiház, Magyar — irodája 101, 158.
- Försterus Valentinus, De dominio 248.
- »Fővárosi Lapok« 62.
- Fraknoi Vilmos 52—54, 101, 104, 125, 158, 165, 259, 267, 376.
- Francke I. List.
- Franzia kormány 164.
- Frankfurt 11. —i Rothschild-ktár 159. —i vár. ktár 164.
- Franklin r. t. 164, 193.

- Frankovics Gergely, Hasznos és fölötte szikseges könyv (Monyorókerék, 1588.) 142, 143.
- Frantz Josephus, Iurisprudentia elementaris 248.
- Frantzkus Georgius 248.
- Freiburgi egyetem 165.
- Frescobaldi Girolamo, Toccate (Róma) 122, 127-130.
- Frémont dr. 165.
- Frigyes (III.) német császár 307, 377. — Vilmos brandenburgi választófejedelem 263.
- Frisch A. 70.
- Fronto palimpsestusai 190.
- Frossardus, Historiarum opus omne 233.
- Frohlich Dávid 84, 254.
- Fuchs Friedrich 165.
- Fulgentius pk., Opera (Basel, 1587.) 15.
- Fullerton Georgina 175.
- Funck-Brentano 282.
- Functius, Quadripartitum historico-politicum 253.
- »Fundamenta punctationis linguae sanctae« 249.
- Fülöp (Jó) burgundi hg. 66. — Lajos pfalzgróf 187. — Vilmos auraniai hg. 126.
- Gaal Endre 265. — György 260. — Jenő 107.
- Gagny Jean, In sacra Evangelia et actus apostolicos scholia (Velencez 1556.) 13.
- Gagyhy Dénes 101.
- Galga-Györk 53.
- Galgóc 240, 241.
- Gallen János 20.
- Gallovich Jenő 101.
- Galvanus Alexander 248.
- Gambara Lőrincz, Poemata sacra 16.
- Gammingi karthausi kolostor 307.
- Gasparini Epistolae-ja 177.
- Gaudentius Jocosus, Nugae 258.
- Gautieri, Frater Angelus Gabriel — de Nizza 1. Gábor.
- Gazdasági egyesület, Orsz. magyar — 102.
- Gábor, Tüzes — ferenczrendi barát 350.
- Gálszécsi István 117, 124.
- Gámán János 177.
- Gárdonyi Albert 52, 57, 89, 101, 275.
- Gelius Bernardinus 256.
- Gelléri és Székely nyomdája 62.
- Gellius, Aulus — 252.
- »Genealogiai Füzetek« 177.
- Genf 14.
- Genias Cornelius, De naturae divinis characterismis 252.
- Gent 68.
- Gentilis Valentinus, Brevis historia 251.
- Gerber »Musiklexiconja« 118, 121, 127, 130, 131.
- Gergely, Niceai Szent — 12. — (Nagy) pápa, Liber magnus moralium B. Job 10. — (XIII.) pápa 6.
- Gevers Bálint kassai nyomtató 85.
- Ghyeczy cs. ltára a M. Nemz. Múzeum ktárában 109.
- Gilhofer és Ranschburg bécsi czég 108.
- Gillming Ferencz 261. — Hermina 261.
- Glandorpius János, Onomasticon historiae Romanae (Frankfurt, 1589.) 11.
- Glaser, Zgodoviva slov. slovstva 135.
- Glatz Károly 101, 104.
- Godard zeneköltő 123.
- Goedeke 65.
- Goepner Johannes, Carmen de salutifera Christi (Német-Keresztúr, 1605.) 136.
- Gohl Ödön 356.
- Goldbeccius, De successione 248.
- Goldmark 54, 105.
- Goldziher Károly 354.
- Gombert Nicolaus 118, 121.
- Goovaerts, Histoire de la typographie musicale 122.
- Gorscius Jakab 15.
- Gosárvári Mátvás, Az régi Magyaroknak első Be-jövésekről való Historia (Sicz, 1592.) 145.
- Goszthony cs. ltára a M. Nemz. Múzeum ktárában 108, 162, 263.
- Gothefridus Dionysius, Praxis civilis 247.

- Gothenburgi société royale des sciences 101.
 Gotius Theophilus, Grammatica graeca 257.
 Gottermayer Nándor 383.
 Gottlieb Rudolf 82, 324.
 Gourreus Jacobus, Opera 249.
 Gömör-Kis-Hont vm. gazdasági egylete 259.
 Gönczi J. József 103.
 Görgey Arthur 107.
 Göttingeni egyetem 165, 178. —i ktár 164.
 Graesel Arnim, Führer für Bibliotheksbenutzer (Leipzig, 1905.) 178.
 »Grafikai Szemle« 101, 186.
 Gramondus Bartholomaeus, Historiae Galliae libri 252.
 Granata, Guida de peccatori 4.
 Gratanensis Lajos 14, 16.
 Grauen, Christoff Ladislaus — zu Nellenburg 123.
 Grác 308. —i egyetemi ktár 166. —i stájer tart. Itár 136. —i Verein für Steiermark 158.
 Grässe, Das XVI. Jahrhundert 134.
 Greifswaldi egyetem 165.
 Grenoblei egyetem 165.
 Greuenbuch Gerardus 126.
 Grill Károly 274.
 Grimani Antonio doge 67. — Domenico bíboros 67. — Giovanni aquileiai patriarcha 67. — Marino aquileiai patriarcha 67.
 Grimani Breviarium 65—70.
 Grolier 301—303.
 Gross és Grünhut kny. cég 103.
 Grosse E. 86, 88.
 Grotius Hugó 246, 249.
 Grünfeld Vilmos 103.
 Guicciardini Franciscus, Historiae sui temporis 252.
 Guilimanus Franciscus, Domus Habspurgica 251.
 Guillardus Claudius, In evangelium Matthaei commentarii (Páris, 1562.) 12.
 Gulyás Pál 61, 65, 114, 173, 174, 272, 280, 365.
 Gurányi László 158.
 Gutenberg 95, 135, 268, 269. — múzeum 95. — társaság 95.
 Gutgesell Dávid 187.
 Gyalui Farkas 82, 165, 265.
 Gyászjelentés-gyűjtemény M. Nemz. Múzeum ktárában 55, 56, 107, 110, 161, 261, 262, 356.
 »Gyógyászat« 165.
 »Gyógyszerészeti Hetilap« 165.
 »Gyógyszerészeti Közlöny« 165.
 Győr 19. —i antifonálé 60. —i káptalan 161. —i kir. főügyészség 39. —i püsp. seminarium 19. —i vargacéh szabályai 56. —i vár. ktár 32, 34, 39, 48, 49.
 Györffy cs. nemesi iratai 262.
 Györgyfi cs. nemesi iratai 262.
 »Győri Tört. és Rég. Füzetek« 19.
 Győry Árpád 101. — Tibor 52, 101, 165.
 Gyula 32.
 Gyulafehérvár 56, 161, 322. — Batthány ktár 148.
 Gyulai és Kuun cs. egyesített ltára 361.
 Gyulai Pál 327.
Habanai nemz. ktár 101.
 Haber Ambrosius nürnbergi nyomtató 270.
 Habermann János, Hetetszaka mindennapra megirattatott Imadsagok (Sicz, 1593.) 147.
 »Hadsereg« 285.
 »Hadtörténeti Közlemények« 78.
 Haebler Konrád 268—271, 363—365.
 »Haeres legitimus civilis« 246.
 Hagenau 102.
 Hajnal Ignác 356.
 Hajnik-ktár 98, 100.
 Hajnóczy Iván 189.
 Halasi ev. ref. főgymnasium ktára 32, 34, 40, 48, 49.
 Halas Sándor, Universae theologiae summa (Velence, 1575.) 17.

- Halle 89, 90, 363. — i egyetem 165. — i magyar könyvtár 89, 90.
- Hallock-Greenwelt M. 101.
- Hampelné Pulszky Polyxena 53, 54, 104.
- Handler Rudolf 52, 101.
- Harderoyck 191.
- Hartmannus, *Tractatus iuridicus* 248.
- Hartwich Orbán 18.
- Harzen 68.
- Hatvan 244.
- Haupt Rudolf 363.
- Havass Rezső 165.
- Haymo albertstadti pk., *Homiliarum liber* (Köln, 1536.) 12.
- Haynald 54.
- Hazai Hugó 101.
- »Hazánk« (bpesti lap) 101. — (győri lap) 237.
- Háromszék vm. 33.
- Heckenast Gusztáv 327, 329.
- Hegedüs I. Nagy.
- Heidelbergi egyetemi ktár 166.
- Heidenreich Tobias, *Flores et axiomata iuridica* 250.
- Heilsberg 7, 22, 24.
- Heinzen, *Die Opposition* 92.
- Heitz Pál 268.
- Hejderus Volfgangus, *Philosophiae politicae systema* 253.
- Heliodorus 16.
- Helsingforsi egyetem 165.
- Heltai Gáspár *Cancionaléja*. [117, 124, 125. — *Száz Fabula* (Németújvár 1596.) 153, 154. — *Vigasztalo Könyvetske* (Sicz, 1593.) 148, 149.
- »*Helvetia antiqua et nova*« 552.
- Henckel János 323. — Miklós 223.
- Henricus Stephanus 10.
- Henrik braunschweigi hg. 9. — (III.) francia király 303. — (IV.) francia király 118.
- Henszlmann Inre 70.
- Hentaller Lajos 56.
- Heraldikai és genealogiai társaság, Magyar — 79, 101, 164, 354.
- Herman Ottó 101, 166, 259, 354.
- Herodotos 18, 251.
- Hertelendy cs. ltára a M. Nemz. Múzeum ktárában 108.
- Hertelendy Ferencz 108.
- Hesiodus Ascræus, *Opera Graeco-latina* 252.
- Hettyey Bálint I. Török Bálint.
- Heyll Quirinus 351—353.
- Heynlin János 177.
- Hiersemann Karl W. 65.
- Hiesippus, *De bello Judaico* (Basel, 1509.) 15.
- Hilarius (Szent), *Lucubrationes* (Basel, 1535.) 12.
- Hind L. 69.
- Hinrich's *Halbjahr-Katalog der im deutschen Buchhandel erschienenen Bücher usw.* (Lipsee, 1904—5.) 273—275.
- Hinz Emil 101.
- Hirlaposztály a M. Nemz. Múzeum ktárában 54, 106, 160, 261, 355, 356.
- Hirsch Adolf 103.
- Hirzel 178.
- »*Historia anatomiae Pragensis*« 252.
- »*Historia archiepiscoporum et episcoporum Galliae*« 251.
- »*Historia Brandenburgica*« 251, 252.
- »*Historia Joannis Friderici*« 251.
- »*Historia Moguntiarum rerum* —« 251.
- »*Histora Moscoviae*« 251.
- »*Historia Principum Anhaltinorum*« 251.
- »*Historia regni Prussiae*« 253.
- »*Historia rerum vaticianii accommodata*« 252.
- »*Historia Turcica Constantinopolitana*« 252
- »*Historicus Germanicus*« 252.
- Hodinka Antal 101, 104.
- Hoepli Ulrico 173, 190.
- Hoffer Ferdinánd 310.
- Hoffmann Tivadar 52, 101.
- Hoffmannus Christophorus, *Historia iuris Romano-Justinianei* 248.
- Hofgref György 124.

- Holkoth Róbert, In librum sapientiae Salomonis praelectiones 13.
- Hollós Károly 366.
- Hollósi Gottfried, Az keresztiegre valo megteresről (Német-Keresztúr, 1603.) 239—241.
- Holzmann Michael und Bohatta Hans, Deutsches Anouymen-Lexikon (Weimar, 1905.) 367, 368.
- Homerós 256, 257.
- Homonna 54, 261.
- Hompesch br. 92.
- Hont vmegyeyi múzeum-társulat múzeuma 32, 40.
- Honter János 369.
- Honvédkönyvtár, Központi — 284, 285.
- Horatius 256, 257.
- Horenbout Gerhard 68.
- Homus Georgius, Orbis politicus 252, 254.
- Hornyánszky Viktor 61, 382.
- »Hortus iucundus et utilis matheseos« 255.
- Horvát András (Szkárosi) 123. — István 89.
- Horvát tart. kormány 164.
- Horváth Ádám (P.) énekeskönyve. 131 — 133. — Béla 166. — Dezső 160. — Géza 101. — Ignác 99, 111, 181, 246, 278. — János I. Tergosith János. — Ödön 166. — Ödönné 163. — Sándor 52, 101, 261.
- Hosius Szaniszló pk. 7, 9.
- Horkier Hermann 166.
- Hotomannus Franciscus, Vetus renovatus Commentarius 247.
- Hódmezővásárhelyi ev. ref. főgymnasium ktára 32, 34, 40, 48, 49.
- Hóman Bálint 163.
- Högyes Endre 166.
- »Hölgyfutár« 327, 328, 330, 331.
- Hubay Jenő 163.
- Hubert Emil 113.
- Hugorai Albertus 127.
- »Hundert Kalender-Inkunabeln« 268—272.
- Hunnius Aegidius, Az Igaz Aniaszent-egyházról (Sárvár, 1602.) 156, 157.
- Hunyad vmegyeyi tört. és rég. társulat múzeuma 32.
- Hunyadi Ferencz, Historia Trója városának megszállásáról (1592.) 145.
- Hurban 134.
- Hurter, Geschichte Kaiser Ferdinand II. 134.
- Huszár Ferencz czle 108. — Gál 125.
- Huszká József 366.
- Hutyra Ferencz 354.
- Hück de Heisterbach. Georg — 377.
- »Icones et vitae Principium et Regum Poloniae« 251.
- »Idea colloquii Charitativi« 253.
- Idea sapientis Theopolitici« 253.
- Igazságügyminiszterium M. kir. — 171, 265.
- Igló 259.
- Ignác, Loyolai Szent — 254.
- Illésházi István 156. — Gáspár 90.
- Illésy János 78, 79, 101, 107.
- »Illyrisches Blatt« 135.
- Incze (III.) pápa 8, 13, 255, 283.
- Incze Henrik 52, 101, 158.
- Indiai kormány 164.
- Ingolstadt 18.
- Innsbruck 274. — i egyetemi ktár 166.
- Institut international de statistique 164.
- »Introductio in universam historiam« 252.
- Iparművészeti Múzeum. Magyar — 164, 281. Magyar — i társulat 101: exlibris-kiállítás 162.
- Ipolyság 32, 166.
- Irodalmi leveletár a M. Nemz. Múzeum ktarában 53, 54, 104—106, 159, 160, 184, 260, 355.
- Irodalomtört. kiállítás a M. Nemz. Múzeum ktarában 53, 98.
- »Irodalomtörténeti Közlemények« 78, 281.
- Isendoom (Gisbertus, Annunciatio actus solemnus (Harderoyck, 1651.) 191.
- Ismeretterjesztő előadások a M. Nemz. Múzeumban 98.

- Isocrates 256.
 Isoz Kálmán 379, 380.
 Ivánczy Lukács 151.
 Iványi Béla 86.
 Ivó pk., Epistolae et chronica de regibus Francorum 14.
 Izabella m. királyné 24.
 Izraelita Magyar Irodalmi Társaság 101, 158, 164.
Jacob Georg 166.
 Jacobi, Lehrbuch der magyarischen Sprache (Nagyszeben, 1904.) 274.
 »Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich« 134.
 Jakab Elek 177.
 Janequin Clement 118.
 Janet Charles 166.
 Jankovich-gyűjtemény 146, 287.
 Jansen Cornelius, Commentarii (Lovanium, 1572.) 13.
 Janus Pannonius 105.
 János, Arragoniai — 295. — (II.) Bourbon hg. 177.
 Jánossy Gábor 82.
 Jászkúnság 78.
 Jedlicska Pál 101.
 »Jeles Irók Iskolai Tára« 193.
 Jeromos (Szent) 17, 242, 256, 316, 317.
 Jesuitographia (Lócse, 1611.) 189.
 »Jézus szentséges szívének hirnöke« 165.
 Joannes I. Chrysostomus
 Jobin Bernhard, Neiverlessner Kunstlicher Lautenstück (Strassburg, 1573.) 121, 122.
 Jogászegylet, Magyar — 101, 164.
 »Jogtudományi Közlöny« 165.
 Josquin zeneköltő 121.
 Jovius Paulus, Opera 251.
 Jókai Mór 331.
 József főherceg 54. — (I.) m. kir. 161. (II.) m. kir. 92. — nádor 79.
 Juda, Meir fia 89.
 Jurga-Valentinus, Vinther parthenius litigiousus 256.
 Jurjevi egyetem 165.
 »Jus regni Poloniae« 246.
 Justinianus római császár 9, 247.
 Justinus, Historia 18, 252.
 Justus Lipsius 251, 254.
Kalocsa 166, 265. — i érsekség 158, 165.
 Kamara, M. kir. — 27—31, 351—353.
 Udvari — 27—30.
 Kancellária, Birodalmi — 29.
 Kanizsa 244.
 Karabaček 82, 324.
 Karacs Teréz 159.
 Karácsonyi János 18.
 Karge Pál 25.
 Karlsbad 164.
 Karlsruhei főiskola 165.
 »Kaschauer Zeitung« 70.
 Kassa 70, 83—85, 165, 259, 306. — i püsp. ktár 155. — i Rákóczy-kiállítás 162, 281. — i vár. Itár 85.; múzeum 32, 35, 40, 48, 51, 71, 72, 158; tanács 83, 84.
 Katona Lajos 158, 166.
 Kautz Gyula 166.
 Kazinczy Ferencz 175, 329. — Gábor 328, 329, 331.
 Kádár György czle 262.
 Kákonyi Péter 123.
 Káldy Gyula 133.
 Kállay cs. Itára a M. N. Múzeum Itárában 109.
 Kállay Albert 265. — Benjáminné 55, 109.
 »Kánonok, Csepregi —« (1630.) 383.
 Károly (V.) francia kir. 282. — (III.) m. kir. 161.
 Károlyi György 103. — István 92.
 Kárpát-egyesület, Délvidéki — 171. Erdélyi — 32, 33, 158. Magyarországi — 33, 101, 259.
 Kecskeméthy János czle 262.
 Kecskeméti ev. ref. kollégium ktára 157. — vár. múzeum és ktár 32, 34, 40, 49.
 Kegyes tanítórend, Magyar — 265.
 Kele József 101.
 Kelemen (IV.) pápa 176. — (V.) pápa 17.

- Keleti könyvkötészet 292—294.
 Keller szász takács 87.
 Kemény József gr. 6, 177, 359, 360.
 — Lajos 20, 85. — Sámuel gr. 359, 360.
 Kempfer Ignác br. 355.
 Kende cs. ltára a M. Nemz. Múzeum
 ktárában 108, 263, 357.
 Kende Béla 108.
 Kereskedelemügyi miniszterium, M. kir.
 — 52, 101, 158, 259, 354. Olasz —
 102. Osztrák — 102, 259.
 Kereskedelmi és iparkamara 354.
 Kereskedelmi múzeum, M. kir. — 101.
 Keresztury Pál 84.
 Kereszty István 98, 111.
 Kern Aurél 127, 128.
 Kertbeny Károly 135, 260, 330.
 Keszthely 140—142, 164, 239, 243. —i
 balatoni múzeum-egyesület múzeuma
 32, 164,
 Képviselőház, Magyar — irodája 52,
 101, 158, 164, 265, 354. Olasz —
 284.
 Kéry Gyula 104. — János 248, 265.
 Késmárki ev. lyceum ktára 157.
 Kézíráttári osztály a M. Nemz. Múzeum
 ktárában 53, 89, 90, 92, 104—106,
 159, 160, 260, 355.
 Kieki egyetem 165.
 Kimball R. Arthur 380, 381.
 Kincstartócska a világos-csesztekói egy-
 háznak (1627.) 102.
 Királyi könyvek 79.
 Kirchner Ernő 103.
 Kirsch H. 274.
 Kisfaludy Sándor 355.
 Kisfaludy-társaság 132, 237.
 Kis-Komárom 244.
 Kispeszt 53.
 Kiss István, R. — 189. — Lajos 237.
 Klauzál Gábor 356.
 Klemm Press 86.
 Kléh, Pesti forradalom 92.
 Klösz Jakab bártfai nyomtató 83, 188,
 189.
 Klun, Beiträge zur Literaturgeschichte
 von Krain 136.
 Kobell 65.
 Koch Ernest 166.
 Koháry István 78.
 Kollányi Ferencz 19, 99, 111.
 Kolossváry cs. nemesi iratai 262.
 Kolossváry István czle 262.
 Kolosy cs. ltára a M. Nemz. Múzeum
 ktárában 109.
 Kolosy István 109.
 Kolozs vm. 360.
 Kolozsvár 32, 53, 101, 118, 124, 158,
 159, 164—166, 177, 190, 259, 260,
 265, 306, 322, 360. —i ev. ref. kollé-
 gium ktára 151, 177. —i Ferencz
 József tud. egyetem 165, 357, 359.
 —i nemz. színház ktára 361.
 Komárom vm. 262. —i múzeum-egye-
 sület tulajdona 32.
 Komáromi polgármesteri hivatal 101. —
 vargaczeh szabályai 56.
 Komjáthi (helység) 125.
 Komlóssy Artur 259.
 Koncz József 166.
 Konkoly csillagvizsgáló l. Ógyallai csil-
 lagvizsgáló.
 Konkoly Thege Miklós 166.
 Konstantinápoly 292.
 Kopenhága 354. —i egyetem 165.
 Kordesch 135.
 Kormány, Cs. és kir. közös — 164.
 M. kir. — 164.
 Kormos Alfréd 52, 101.
 Koronghi Benedek 149.
 Korpona 262.
 Korvin-kodexek 60, 82, 88, 281, 291—
 297, 310—322 Új — a M. Nemz.
 Múzeum ktárában 376, 377.
 Kosma indiai utazó 190.
 Kosmač, Die k. k. Lycealbibliothek in
 Laibach 135.
 Kossuth Lajos 56, 91, 107, 109, 161,
 262, 272, 356.
 Kostka György 8.
 Kotzebue 92.

- Kovács György 101. E. — Gyula 355.
 Kováts László 90, 92, 98, 101, 113.
 Kozma Bernát 52, 101.
 Kóbori I. 137, 138.
 Kóssa Gyula, Magyar állatorvosi könyv-
 véstet (Bpest, 1904.) 272, 273.
 Köblös Zoltán, Halotti beszédek az Er-
 délyi Múzeum és a kolozsvári ref.
 kollégium ktárában (Kolozsvár, 1905.)
 177, 178.
 Kölcsey Ferencz 42, 45, 105, 161;
 egyesület 1. Arad, Nagy-Károly, Szat-
 már. — István 108.
 Köln 4, 9, 11—17, 136, 377.
 Königsberg 8. —i egyetem 165.
 Könyvkiállítási Emlékkönyv (1882.) 59.
 — Kalauz 124.
 Könyvkötészeti kiállítás a bécsi udv.
 ktárban 82, 289—324.
 »Könyvszemle, Magyar —« 19, 20, 61,
 79, 83, 99, 121, 138, 184, 185, 189,
 191, 281, 367, 376.
 Könyvtárak, Vidéki — 32—51.
 Könyvtárnoki tanfolyam a M. Nemz.
 Múzeum ktárában 98.
 Körösy József 101, 166.
 Kőszeg 187.
 Köteles példányok 35, 38, 39, 42, 43, 45,
 46, 52—54, 99, 100, 103, 106, 158—
 160, 171, 259—262, 264, 265, 354—
 356, 358, 360.
 »Közgazdasági Közlemények« 101, 158.
 Közmunkák tanácsa 101.
 Közoktatásügyi miniszterium, Olasz —
 53, 102, 259, 284.
 »Központi Értesítő« 165.
 Krafft Hugues 166. — Johann 190. —
 — Per 190. — W. 274.
 Krakauer J. 265.
 Krakó 3—6, 9, 14, 117, 120, 121, 124,
 125, 130. —i egyetemi ktár 5, 6, 24,
 121, 166. —i tud. akadémia 101, 158.
 Krasznahorka 52.
 Kraus János 10, 19, 24.
 Krause Jakab 59.
 Krauss G. F. 310.
 Krayzell Aurél 162, 164. —né 163.
 Krek, Die slovenische Literatur 135.
 Krell-féle Postilla 139.
 Kremberg Christianus, Commentarius in
 titulum institutionum imperialium 248.
 »Kres« 135.
 Kresztely Márton czle 161.
 »Kroatische Revue« 135.
 Krok F. 354.
 Kromer Márton pk. 7, 9.
 Krones Ferencz 108.
 Kruplanicz cs. ltára a M. Nemzeti Mú-
 zeum ktárában 56, 110, 263, 357.
 Kubinyi cs. ltára a M. Nemzeti Múzeum
 ktárában 109.
 Kubinyi Ágoston 105.
 Kukuljević 134, 135.
 Kulmi püsp. seminarium ktára 24.
 Kunváry Fülöp 265.
 Kuun Géza gr. 101, 260, 361.
 Kürthy Gyula 106.
 Kvassay István 166, 354.
 »La Bibliofilia« 72, 179, 275, 370.
 »La Chronique de France« 165.
 Lactantius, Caelius — Firmianus 249,
 253.
 Laendler Pál 356.
 Laibach 135.
 Lajos (XI.) francia kir. 177. — (XII.)
 francia kir. 301. — (XIV.) francia
 kir. 303. — (XV.) francia kir. 304.
 (XVI.) francia kir. 303. — (Nagy)
 m. kir. 161, 213. — württembergi hg.
 306.
 La Mara 54, 105.
 Lambeccius 305.
 Landsberg Martin lipcei nyomtató
 270, 271.
 Langer Viktor 123.
 Langeus Christophorus, Isagoge, 248.
 Lapi S. 166.
 La Rochefoucault 175.
 Lasco, Oswaldus de —, Sermones peru-
 tiles de sanctis (Hagenau, 1497.)
 102.

- Laskai János, Az Aesopus Életéről való Historia (Monyorókerék, 1592.) 146.
- Latsny Adám 89.
- Lauingen 187.
- Lausannei egyetem 165.
- Lazarus András 120.
- László (IV.) m. kir. 161.
- László Géza 101.
- Látogatottság a M. Nemz. Múzeum ktárában 56, 99, 100, 105, 106, 109, 260—262.
- »Le Bibliographe Moderne« 72, 179, 370.
- Lebrun Pigault 71.
- Lechmann Mátyás 90.
- Ledesma 5.
- Leeds-i Yorkshire College 165.
- Le Gascon 298.
- Lehoczy Tivadar 101.
- Lehr Albert 101, 193—195, 236.
- Leibucius Guilielmus, Novissima sinica 252.
- Lembergi egyetemi ktár 166.
- Leopold és Klein kny. czég 104.
- Leó (X.) pápa 16. — (XIII.) pápa 283.
- Le Roy Adrian párisi nyomtató 118, 120.
- Le Tellier 303.
- Levec 135.
- Levéltári osztály a M. Nemz. Múzeum ktárában 54—56, 91, 106—110, 160—162, 261—263, 356, 357.
- Leyden 17, 65.
- Lépes Balázs 254.
- Lévay József 260, 330.
- »Liber Bibliae moralis« 14.
- »Libri de epistolis latine conscribendis« 257.
- »Libri Polygraphiae« 257.
- »Libri rerum Brabantiarum« 251.
- »Libri Transsylvaniae« 253.
- »Libro della beata Margarita«, XV. sz.-i kézirat 377.
- Lichtensteigern Sámson 121.
- Liège-i egyetem 165.
- Lieven de Witte 68.
- Lilias Péter, De Deo trino et uno oratio 15.
- Lipcese 58, 65, 178, 269, 270, 273. —i egyetemi ktár 166.
- Lipman 379.
- Lipót (I.) m. kir. 161, 253, 262, 298, 323, 351, 352.
- Lipták Albert 166.
- List és Francke lipcei antiquárius czég 146.
- Lisznyai Kálmán 325.
- Liszt Ferencz 54, 105.
- »Literae procerum Europae« 252, 256.
- »Literatura, De veteri — hunno-scythica« 251.
- Livius 17, 190, 251.
- »Loci communes sacri et profani sententiarum« 247.
- Loesche Georg 158.
- London 86, 165, 166. —i British Múzeum 363. —i path. társaság 164. —i kir. tört. társulat 164.
- Lorich Reinand, De institutione principum loci communes (Frankfurt, 1563.) 9.
- Losserth, Die Reformation und Gegenreformation in den inneröst. Ländern 134.
- Losonczy vár. közkttár 33, 40, 48.
- Loubier Jean, Der Bucheinband (Berlin és Leipzig, 1904.) 58—61, 296, 314.
- Lőcse 83, 187—189, 273, 306, 323. —i könyvsajtó kezdetei 186—189. —i vár. ttár 187, 188.
- Lőrincz András 163.
- Löw Immanuel 52, 101, 166, 265.
- Löwen 12, 13, 16, 122.
- Lubaviai franciskánus konvent 24.
- Lucianus 257.
- Lucretius 316.
- Ludovika Akadémia ktára 285. — Közönye 284.
- Lugos 52.
- Luis Fray de Granada (Didacus), Sermones 8.
- Lujza lotharingiai hercegnő 303.
- Luka család ttára a M. Nemz. Múzeum ktárában 56, 108, 356, 357.

- Luka László 55, 56, 108, 356.
 Lukáchy János I. Szabó János.
 Lumbroso Albert br. 284.
 Lunicerus Philippus, *Chronicorum Turcicorum libri* 250.
 Luther 283.
 Luthmer 314.
 Lübeck 263, 269, 271.
 Lyon 4, 301. — i egyetem 165.
 Lyranus Miklós 10.
- M**
 Madarász Béla 104. — Miklós 243.
 Madách Gáspár 64. — Imre 105.
 Maffei I. Volaterranus Rafael.
 Magdeburg 165.
 »Magistratus Romano-Germanus« 246.
 Magnus könyvkötő czég 298.
 »Magyar Ipar« 165.
 »Magyar Könyvészet« 62, 63.
 »Magyar Minerva« 57, 58, 174.
 »Magyar Nemzetgazda« 165.
 »Magyar Orpheus« 133.
 »Magyar Orvosi Archivum« 165.
 Magyar-Óvár 33, 383.
 »Magyar Pedagógia« 165.
 »Magyar Sion« 165.
 »Magyar Zsidó Szemle« 165.
 Magyar István, Az iol és bodogul valo meghalásnak tudomanyarul (Sárvár, 1600.) 155. — Az országokban valo soc romlasoknac okairól (Sárvár, 1602.) 238, 239. — Az Tek. . . Nádasdi Ferentz nec . . . temetesekor lét ket Praedicatioia (Német-Keresztúr, 1604.) 243, 244.
 Magyary Mihály 104.
 Magyrus Dávid 250.
 Mahler Ede 101.
 Mainville-Fodor Josefine 160.
 Mainz 88, 95. — i jezsuita kollégium 88, 99. — i egyetemi ktár 88. — i vár. ktár 88, 89.
 Maioli Thomas 296, 303.
 Maistre Julien 120.
 Majláth József gr. 52, 101.
 Majoragius Marcus Antonius, *Orationes* 256.
- Makay Béla 101, 166.
 Maleczkowski Mihály 3.
 Malegonnellius Antonius, *Orationes* 256.
 Manlius Bertalan 134. — János 125, 134—157, 238—245.
 Manutius Pál, *Epistolae* 9, 16.
 Manzius Caspar, *Patrocinium debitorum* 249.
 Marburgi egyetem 165.
 Marcel Henry 186.
 Marinus Márk, *Thesaurus linguae sanctae novus* (Velenze, 1593.) 13.
 Marn Ježicnik 135.
 Marosvásárhely 166, 360. — i ev. ref. kollégium ktára 137, 138. — i Teleki ktár 153.
 Maróthy Mátyás 355.
 Marrè Carlo 284.
 Marsilius Ficinus, *Epistolae* (Velenze, 1495.) 102.
 Martelius Elias 127.
 Martens 88.
 Mascardus Josephus, *Conclusiones* 247.
 »Mathesis iuvenilis« 255.
 Mathesy István váczy pk. 19.
 Matthaeus Petrus, *Minister Status* 254.
 Matthiolus orvos 152.
 Maylád Margit 1.
 Mazarini 253.
 Mazzi I. Passerini.
 Máramaros vmegyei múzeum-egyesület múzeuma 33.
 Máramaros-Sziget 33. — i ev. ref. főiskola ktára 33, 35, 41, 48.
 Mária Terézia m. királynő 44, 161, 297, 310, 323.
 Márki Sándor 53, 101, 158, 166, 265.
 Mátéfi Domokos 62.
 Mátray-kodex 131.
 Mátray Gábor 116—118, 123, 126.
 Mátyás (I.) m. kir. 88, 261, 294, 296, 297, 310—313, 320, 322, 381. — (II.) 298.
 Mátyás Flórián 54, 105.
 Mecsek-Szabolcs 159.
 Medicis Sebastianus 249.

- »Megmellyesztése, Egy Posenbol repült
 huholo Bagolynak — (1462.) 383.
 Meiland zeneköltő 123.
 Meiningen 166.
 Meir zsidó pap 89.
 Melanchton 257.
 Melczer cs. ltára a M. Nemz. Múzeum
 ktárában 246.
 Melczer Pál 246.
 Melich János 53, 98, 101, 113, 378.
 Meliőrisz Béla 166. — N. 101.
 Melling Hans 68.
 »Memorabilia saeculi« 251.
 »Memoriale del medesimo« 4.
 »Memoriale vitae Christianae« 255.
 Mendel strassburgi kiadó 268.
 »Mensae theolo-philosophicae« 255.
 Merck E. 166.
 Mercurius zeneköltő 126.
 »Mercurius Gallo-Belgicus« 252.
 Mermannius Arnold, De quatuor plau-
 stris haereticarum fabularum (Löwen,
 1564.) 16.
 Merula Paulus 255.
 Meteorologiai s földmágnasségi intézet.
 M. kir. — 52, 101, 158, 164, 354.
 »Methodus confessionis« 4.
 Mexicói Museo Michoacano 101.
 Meyer F. H., Primus Truber und
 Genossen 134.
 Mezei Péter 265.
 Mezőtúri ev. ref. főgymnasium ktára 49.
 »Mémoire cour de l'académie de Belgi-
 que« 122.
 »Mémoires de l'Académie des Sciences
 morales et politiques de l'Institut de
 France« 263.
 Ménage 59.
 Mérnök- és építész-egylet. Magyar —
 101, 164.
 Michael de Hungaria 383. — Sermones
 praedicabiles (Strassburg. 1494.) 53,
 102.
 Mihályfi Ákos 166.
 Mike Sándor 359, 360.
 Miksa m. kir. 20, 55, 297, 303.
- Miku Emilián 106.
 Milan zeneköltő 120, 123.
 Milano 130, 173.
 Milesz Béla 166,
 Milkovics Emil 39.
 Millecker Bódog 53, 101, 265.
 Mines-i Michigan College 165.
 Minsyngerus Joachim 248.
 Miskolcz 33, 35, 47, 330. —i ág. ev.
 egyház ktára 33, 41, 48. —i ker. és
 iparkamara 101, 159, 164.
 »Missale Romanum« 4.
 »Mitteilungen des hist. Vereins für
 Krain« 134, 135.
 »Mitteilungen des österr. Vereins für
 Bibliothekswesen« 73, 135, 180, 276,
 371.
 Mitterdorfer Gusztáv 54, 107.
 Mocsáry Béláné 53, 101, 259.
 Modern papiros veszélyei 86—88.
 »Modus legendi abbreviaturas« 249.
 Moes (Gusztáv) 101.
 Mohl, Verantwortlichkeit der Minister
 92.
 Molina Ludovicus, De iure iustitia 247.
 Moller kassai nyomtató 83.
 Molnár Albert (Szenczi) 125, 369.;
 Szent Biblia (Amsterdam, 1700.) 260.
 — István 267. — Mórné 101. —
 Viktor 82.
 Moneta Alexander, Breviarium de deci-
 mis 249.
 Monetarius 124.
 »Monographien des Kunstgewerbes« 58.
 Montalbanus Joannes, Status Turcici
 Imperii 253.
 Montanus Ferencz, Apologia pro S. J.
 in Gallia (Ingolstadt, 1596.) 14.
 Montbuisson, Victor de — 127.
 Montesquieu 175.
 Monticuli Sebastian 247.
 »Monumenta Boica« 263.
 »Monumenta Germ. historica« 191.
 »Monumenta Vestmonasteriensia« 252.
 Monyoró-Kerék 136, 142—146.
 Morandi Luigi 354.

- Morelli 67, 68.
 Morgentaller Paulus, Reipublicae florentis et intereuntis causae 253.
 Morlaye Guillaume 120.
 Morphy, Les luthistes espagnols du XVI. siècle (1902.) 120, 121, 130.
 Morpurgo S. 65, 70, 379.
 Morris 86.
 Morvay Győző 94.
 Mosconi csillagvizsgáló observatorium 165.
 Mosdossy Imre 85.
 Moson vmegyei tört. és rég. egylet múzeuma 33.
 Mosonyi Mihály 159.
 Moszkva 259.
 Mozzius, Nicolaus Tractatus de contractibus 248, 249.
 Móra Ferencz 265, 267.
 Móricz Pál 159.
 Muazzo 54.
 Mudaus Gabriel, Digestorum tituli 247.
 Mudarra zeneköltő 120.
 Mukics Ernő 107.
 Munkácsi nőegylet 101.
 Muraszombat 147.
 Muretus Marcus Antonius, Orationes (Velence, 1585.) 16.
 »Murices nobilissimae diaetae Poseniensis« 251.
 Múzeum, M. Nemz. — igazgatósága 52, 158, 164, 185, 259, 286. — ktára 46, 52–56, 64, 89–92, 97–115, 117, 118, 125, 139–142, 144–154, 158–162, 178, 184, 185, 193, 194, 239, 241, 243, 244, 246, 259–263, 265, 267, 280, 281, 287, 291, 294, 307, 310, 313, 325, 354–357, 376–379, 384.
 Múzeumok és ktarak orsz. szövetsége 79–82, 265. — tanácsa 34, 42, 57, 58, 82, 164.
 Műemlékek orsz. bizottsága 37, 44.
 Müller János Kristóf 350, 351.
 München 118, 166, 281. — i egyetemi ktár 166. — i udv. ktár 121, 166.
 »Művelődéstörténeti Értekezések« 368.
 Myskovszky Emil 159.
 Nagel Ottó 275.
 Nagl und Zeidler, Deutsch-österreichische Literaturgeschichte 135.
 Nagy-Bajom 132.
 Nagybánya 161, 368. — i ev. ref. főiskola 368, 369. — i múzeum-egyesület 164, 265. — i vár. múzeum 33, 42.
 Nagy (Hegedüs) cs. nemesi iratai 262.
 Nagy Géza 106. — István 118, 125, 146, 243. — Iván 54. — Mór 101, 166.
 Nagy-Enyed 354. — i Bethlen-főiskola múzeuma 33.
 Nagy-Károly 33, 52. — i Kölcsey-egyesület 42.
 Nagyikindai kiadói kny. 104.
 Nagykőrös 165, 326.
 Nagylomnicz 260.
 Nagy-Lucsei Orbán egri pk. 260.
 Nagy-Sándor József 356.
 Nagysurány 260.
 Nagy-Szalonta 325, 326.
 Nagy-Szeben 274, 376. — i erdélyi Kárpát-egyesület múzeuma 33. — i Verein für siebenbürgische Landeskunde 164.
 Nagyvárad 33, 42, 49, 237. — i kir. jogakadémia 33, 35, 42, 48, 49, 165. — i kir. tábla 42. — i közs. isk. ktár 49. — i tört. és rég. egyesület 49. — i Szigligeti-társaság 42, 49, 50, 102.
 Napoleon (I.) 284, 304, 378.
 Naprági Demeter erdélyi pk. 19, 24.
 »Narratio, Brevis et fida — de incolis Virginiae« 250.
 Nausea Fridrik, Postilla (Ingolstadt, 1595.) 18.
 Nádasdy Ferencz 242–244. — Tamás gr. 135.
 Nádasdy-uradalom 85, 86.
 Nátly József 265.
 Nemesi összeírás lajstroma (1754–5.) 79.
 Nemzeti Kaszinó 106.
 Neugebauerus Salamon, Historia 250.

- New-yerseyi egyetem 165.
 New-York 101, 102, 159, 164, 259, 260.
 —i nyilv. ktár 164.
 Német lovagrend 78.
 Németh János, Memoria typographiae regni Hungariae 135.
 Német-Keresztúr 136, 154, 155, 239—243.
 Németújvár 135—141, 149, 152—154
 —i ferenczrendi ktár 138.
 »Néppárt« 165.
 Néprajzi társaság, Magyar — 101.
 Nizza 165.
 Noailles grófné 63.
 Nodier 281.
 Noldin, De matrimonio (Innsbruck, 1904.) 274.
 Nomeseius Nicolaus, Parnassus bicollis 257.
 »Notitia utraque dignitatum Arcadii Honorique tempora« 14.
 »Nova practica iuris« 247.
 Numizmatikai Társulat, Magyar — 265.
 Nürnberg 17, 269, 383.
 Nyáry István 84. — Pál 91.
 »Nyelvtudományi Értekezések« 120, 121, 127.
 Nyiregyháza 33.
 Nyitra vm. 161. —i múzeum 33, 34, 43.
 Nyitra (város) 33, 43, 52. —i róm. kath. főgymnasium 259.
 Nyomdák, Magyarországi — változásai 96, 192, 288, 384.
 Nyomtatványi osztály a M. Nemz. Múzeum ktárában 52, 53, 100—104, 158, 159, 259—261, 354, 355.
Obrechtus Georgius 248.
 »Observationes practicae iuridicae« 248.
 »Ocskay László« kny. 104.
 Oeller S. 166.
 »Oesterr.-ung. Revue« 102.
 Office international de statistique 164.
 »Offitioli de la Madonna« 5.
 Ogston-Hall 190.
 Olasz kormány 164.
 Olaus Magnus, Historiae de gentibus septemtrionalibus 252.
 Oláh Miklós esztergomi érsek 19.
 »Olcso Kőnyvtár« 172.
 Oldendorpius Joannes, Opera 246.
 Oleaster Jeromos, Commentarii in Pentateuchum Mosi (Antwerpen, 1569.) 13.
 Olvasótermek a M. Nemz. Múzeum ktárában 53, 97, 99, 102, 106, 159, 260.
 Ondřejkovic Sámuel 246.
 Orbán (V.) pápa 283.
 Orczy Itár 92.
 Orczy József 92. — Lőrincz 92.
 »Ordinationes regni Bohemiae« 246.
 »Origine, De Hispanorum —« 17.
 Origenes Adamantius 18.
 Orlandi zeneköltő 123.
 Ormpruszt Kristóf, Gonoz azzon embereknek . . . (Bécs) 117.
 Ornithologiai központ, Magyar — 52, 101, 354.
 Orosius, Adversus paganos historiarum liber (Köln, 1582.) 15.
 Orsini da Costa 191.
 »Ország Világ« 165.
 Országos Kaszinó 106. — Levéltár 78, 86, 351.
 Ortega Feliciano 189. — né 189.
 Ortvay Tivadar 166.
 Osiander Andreas, Papa nem Papa (Német-Keresztúr, 1603.) 241—243.
 Osorius Jeromos 10, 14, 17.
 Oszterhuber János czle 161.
 »Osztrák-magyar monarchia írásban és képb« 135.
 Ottó m. kir. 161.
 Oven Joannes, Epigrammatum libri 257.
 Ozorai Pipó 82.
 Ozsola 158.
 Ó-Becse 265.
 Ó-Gyalla 52. —i m. kir. csillagvizsgáló 52, 102, 164.

- Pacher Pál** 102.
Padeloup Antoine-Michel 304.
 »Palatium regiaie eloquentiae« 256.
Palingenius Marcellus, Zodiacus vitae 254.
Palladius, Historia Lausiaca (Páris) 10, 14.
Pallay cs. nemesi iratai 262.
Pallay György czle 262.
Pamelius Jakab, Liturgica Latinorum Köln, 1571.) 15.
 »Pandectarum universi iuris civilis tomus« 247.
Pannonhalmi breviárium (Velencez, 1519.) 383.
Pannonhalmi Szt.-Benedek-rend 102, 159. — ktára 98, 239, 265.
Pantschmanus Hieronymus, Opera 248.
Papp Cs. József 174. — **Károly** 104.
Pappafava Wladimir 166.
Parisi Francesco 297.
Parisius Flaminius, Tractatus de resignatione beneficiorum 8.
Parma 101.
 »Particulis, De — latinae orationis« 258.
Pascal 175.
Passerelus Cajetanus, Bellum Lusitanum 250.
Passerini e Mazzi, Un decennio di bibliografia Dantesca (Milano, 1905.) 173, 174.
Pataj Sándor 265.
Pathai István, Az Sacramentomokról 146, 149—151.
Patritius Christophorus Echmius, De principiis iuris 250.
 »Patrocinium pupillorum« 248.
Pauler Ákos 163, 166. — **Gyula** 163, 164.
Pavesich Imre czle 161.
Pavlovszky J. Alajos l. Wózner Ignác.
Pawlowski 66.
Payne Roger 60, 301.
Pákh Albert 327, 328, 330.
Pálffy Katalin 157.
Pápa 150. — i ág. ev. püspökség 52. — i ev. ref. főiskola 50, 139—142, 157, 243.
Páris 12, 101, 118, 165, 166, 176, 177. — i bibliografiai kongresszus (1898.) 185. — i egyetem 165, 176, 282. — i nemz. ktár 186, 284. — i société d'histoire contemporaine 164.
Pásztorbükk 7.
Pátria kny. r.-t. 272.
Pech Lipót 28.
Pecsétmásolatok a M. Nemz. Múzeum ktárában 109, 261, 262, 356.
Pedemontanus Quartus, Decisiones 246.
Peinlich, Zur Geschichte des Buchdruckes zu Graz 134.
Pelbárt, Temesvári — 18, 22, 383.
Pelzhoffer Franciscus Albertus, Arcanorum status libri 253.
Pencerus Caspar, Elementa doctrinae de circulis coelestibus 255.
Perbenyik 52.
Peregrinus 252, 256.
Pererius Benedek 17.
Perini Antal 69.
Per la Hortensius 126.
Perlstein F. 104.
Perneder Andreas 247.
Perrichonius Joannes, zeneköltő 126.
Persius 176.
Pertik Ottó 53, 102.
Pertl András 166.
Perui kormány 164.
Pest 92, 297, 325, 326, 329. — i har. minczad 55, 108. — i ker. főtörvényszék 92. — i Lloyd-társulat 164.
 »Pester Lloyd« 165.
 »Pesti Hirlap« 182, 165.
 »Pesti Napló« 165.
Petitdidier Matthias, Tractatus theologicus 249.
Petkó Béla 79.
Petőfi Sándor 54, 62, 105, 286, 287, 325, 327, 328, 331.
Petrarca 190, 191.
Petri-Keresztúr 132.
Petrovay György 104, 107.

- Pettenkofen Ágost 105.
 Petz Lajos 173.
 Pécs 165. —i főügyesség 43. —i vár.
 múzeum 33—35, 43.
 »Pénzügyi Hirlap« 159.
 Pénzügyi ltár, Közös — 350—353.
 Pénzügyminiszterium, M. kir. — 102, 259.
 Pétzeli József 175.
 Pfeffel András rézmetsző 351.
 Philadelphia 101, 165.
 Philips-féle gyűjtemény 105, 377.
 »Philosophia novella« 255.
 Philostratus Flavius, De vita Apollonii
 17.
 Photius, Jus Pontificium Graecorum 13.
 »Physica Placita« 255.
 Picchi Giovanni, Intavolatura di balli
 d'arpicordo (Velece, 1620.) 122, 128,
 129.
 Piccinelli 130.
 Piepers M. C. 354.
 Pieton Loyzet 118.
 Pighius Albert, Hierarchiae ecclesiasti-
 cae assertio (Köln, 1558.) 13.
 Pilea, Andreas de —, Perspectiva poli-
 tica 253.
 Pinellus Arius, De rescindenda vendi-
 tione 250.
 Pintér József 163.
 Pintus Hector, Opera omnia (Leyden,
 1590.) 12.
 Pioppi Dénes modrusi pk. 19.
 Pistor Simon 248.
 Pius (II.) pápa 377. — (IV.) pápa 67.
 — (VI.) pápa 297.
 Platina 17, 242.
 Plato 10.
 Plautus 256.
 Plinius Secundus 13, 251.
 Ploarte, Essercitii de la vita christiana 5.
 Plutarchus 3, 10, 11, 15, 21, 22, 251.
 Podbraczký József 62.
 Podziemski X. M. 22.
 »Poedia astronomica« 255.
 Politi Flamini gr. 166.
 »Politica singularia« 254.
 »Politik, Oesterreichs innere —« 92.
 »Politikai Ujdonságok« 165.
 Polybius, Historiarum libri (Velece.
 1498.) 102, 252.
 Polydorus Vergilius, Urbanitatis de
 rerum inventoribus libri 252.
 »Pomerium de Sanctis« 18.
 Pompadour marquise 303.
 Pomponius zeneköltő 126.
 Poncianus historiája« (Lőcse, 1633.) 383.
 Pongrácz Elemér 166.
 Popovici Barcianu Aurél 104.
 Poppel László 147.
 Poprádi Kárpát-múzeum 33, 48.
 Porphyrius Malchus, Isogoge in dialecti-
 cam 14.
 Porsio Henrik kam. tanácsos 29.
 Porticii fels. gazd. iskola 165.
 Porto 354.
 Porto Bruno 259.
 »Portugalia« szerk. 354.
 Poselius Joannes, Apophthegmata graeco-
 latina 253.
 Posius Antonius, Thesaurus in omnes
 Aristotelis et Averrois libros 255.
 Possevinus, Atheismi Lutheri et aliorum
 haeticorum (Vilna, 1586.) 16.
 Posta- és távirda vezérigazgatóság, M.
 kir. — 164, 354.
 »Postillae maiores« 4.
 Pottendorf 85, 86.
 Pozsega (város) 164.
 Pozsony 28, 44, 47, 55, 83, 161, 166,
 262, 274, 275, 306, 307, 355. —i első
 takarékpénztár 53, 102. —i jog-
 akadémia 102, 354. —i kir. kath. fő-
 gymnasium 158. —i káptalan 307. —i
 kir. ügyesség 43. —i orvos és
 természettud. egyesület múzeuma 33.
 —i vár. ktár 33—35, 43, 44, 48.:
 múzeum 33, 44.
 Pór Antal 160.
 Praeinger Martinus, Consiliorum tomi
 247.
 Prága 28, 30, 107, 187, 308. —i egyetem
 165.; i ktár 166.

- »Pressburger Wegweiser« 275.
 Preszler Mihály 104.
 Prielle Kornélia 160.
 »Processus Criminalis iuris bellici« 247.
 Proctor Róbert 363.
 »Prodromus, Hungariae antiquae et novae —« 250.
 »Propugnatio Festi Theophoniae« 256.
 »Protestáns Egyházi és Iskolai Lap« 165.
 Protestáns irodalmi társaság 164.
 Protmann 91.
 Pruchman Fridericus, Paragraphi soluta potestas 249.
 Puffendorfius Samuel, De officiis hominis et civis libri 249.
 Pulszky Ferencz 54, 159, 160, 355.
 Pultusk 3, 5. — i jezsuita kollégium 2, 5, 23.
 Putnam Herbert 159.
 Putnok 259.
 Putnoky cs. nemesi iratai 262.
 Pymander Trismegistus 18.
 Pyrker László 159.
 »Quadripartitum regularium« 246.
 Quaritch Bernard 166.
 Quarto zeneköltő 123.
 Quintilianus 256, 316.
Radics, Herbat VIII, Freiherr von Auersperg 134.
 Radvánszky-ktár 157.
 Radvánszky László 64.
 Radvány 157.
 Radzivillus Nicolaus Christophorus, Peregrinatio Hierosolymitana 250.
 Rael Cydrac 127.
 Raffay Ferencz 166.
 Rajna 307.
 Rangone Claudius pk.
 Ranschburg Gusztáv 102.
 Ranutius Gherus, Delitiae Italarum 253.
 Ratdolt augsburgi nyomtató 269.
 Rath, Caspar ab — bécsi nyomtató 31.
 Rauch F. 274.
 Rádai András 64.
 Ráday ktár 49.
 Rákóczi Ferencz (II.) 161. — György (I.) erdélyi fejedelem 84, 161.
 Ráth György 53, 102, 280, 281, 312, 381—364. — Györgyné 382. — Károly 19. — Mór 166, 325, 335.
 »Realencyklopädie für prot. Theologie« 134.
 Recifei Bibliotheca de Faculdade de Direito 166.
 Reggie 11.
 Regiomontanus János 272.
 »Regole di S. Basilio« 5.
 Reich Péter Kornél 102.
 »Reichsgesetzblatt« 165.
 Reiner Zsigmond 102.
 Reinhold, Praelectiones de theologia fundamentali (Bécs, 1904.) 274.
 Relfensó Heromontanus, De summa principum Germanicorum potestate 253.
 »Religio antiqua Hungarorum« 253.
 »Religio-Vallás« 165.
 Reményi Ede 54.
 Reszka Szaniszló 5—7.
 Reuznerus Nicolaus, Historia italica 252.
 Reviczky János Ferencz 246—258.
 Revisio a M. Nemz. Múzeum ktárában 355.
 »Revue des Bibliothèques« 74, 180, 276, 372.
 Rexa Dezső 36, 104.
 Rey Jacobus 127.
 Récey Viktor 102, 239.
 Régi Magyar Könyvtár I. Szabó Károly.
 Régi magyar művészi zene 116—133.
 Révai Ferencz 90. — Miklós 90. — Péter 90, 250.
 Révész Imre 89.
 Ribay Jenő 53, 102.
 Ribera Ferencz 12, 20.
 Richardus Simon I. Origenes.
 Richelieu 253.
 Richter Ferencz 356.
 Ricordi milanoi czég 129.

- Rimay János 64, 65, 189.
 Rio-de-janeiroi biblioteca e museo da
 Marinha 158. — nemz. ktár 52, 162.
 Ripa Albert 122.
 Ririle Hector, In Ezechielem commen-
 tarii 14.
 Ritius Michael, De regibus 251.
 »Rivista delle Biblioteche e degli Ar-
 chivi« 74, 180, 276, 372, 379, 380.
 Robson Charles 190.
 Rodan Máté 83. — Zsuzsánna 84, 85.
 Rodericus zamorai érsek 177.
 Roger zeneköltő 118, 123.
 Rohonyi György 286, 287.
 Romanus Laurencinus 126.
 Román kormány 164.
 Rombauer Roderick 166.
 Rosbach, Emericus Praxis civilis 249.
 Rosenberg Lajos 104.
 Rosenthal Ludwig 166.
 Rosseli Hannibál 18.
 Rotarides Mihály 89, 90.
 Roth Gyula 159, 259.
 Rothauscher Károly tábornok 70.
 Rothschild-ktár l. Frankfurt.
 Rouveyre 60.
 Roux Franciscus, Novum lumen linguae
 gallicae 257.
 Roye zeneköltő 123.
 Royer, Carolus Desiderius de — Horo-
 logium oratorium 256,
 Róma 4, 5, 11—13, 24, 53, 67, 127—130,
 166, 259, 354, —i Accademia dei Lincei
 164. —i Casanatense ktár 25. —i je-
 zsuita kollégium ktára 25. —i nemz.
 ktár 191. —i Szent Péter egyház 127.
 —i vatikáni ktár és ltár 5, 190, 281—
 283.; nyomda 12. —i Vittorio Ema-
 nuele ktár 25, 284.
 Róna Sámuel 166.
 Rósa Imre 354.
 Rössler Elemér, A kassai múzeum nyilv.
 ktárának címjegyzéke (Kassa, 1904.)
 70, 71.
 Rudingerus Joannes, Difficillimae iuris
 feudalis controversiae 250.
 Rudnay Józsefné 166.
 Rudniczki Simon vármiai pk. 17, 19.
 Rudnyánszky Gyula 265.
 Rudolf m. kir. 30, 55, 108, 126, 243.
 Ruffinus, In Davidicos Psalmos commen-
 tarius (Leyden) 11.
 Rupert, abbas monasterii Zuitiensis 13.
 Rutkai Zsuzsánna l. Rodan Zsuzsánna.
 »Sacerdotale Romanum« 4.
 Sadoletus Jakab, Epistolae (Köln, 1554.)
 9, 15.
 Saikovich Péter czle 161.
 Saint-andrews-i egyetem 165.
 Saint-Louis 166. —i tud. akadémia 164.
 Salamin Endre 102.
 Salamon kir. 257.
 Salamon királynak Markalfal valo trefa
 beszedeknek rövid könyve (Monyoró-
 kerék, 1591.) 144.
 Salamon Ferencz 328.
 Sallustius 11, 253.
 Salm Magdolna grnő 147.
 Salmasius Claudius, Defensio regia 256.
 Salvianus marseillei pk., Opera 252.
 Salzburg 102.
 »Sammlung Bibliothekswissenschaftlicher
 Arbeiten« 58, 363.
 Sanct-galleni apátság 263.
 Santo Busti, Joannes de — Mathesis 255.
 Sarbeccius Matthias Casimirus 257.
 Sarnichi Szaniszló, Annales (1587.) 9.
 Saskeőy József 166.
 Savaranus Actius Syncer, Opera omnia
 258.
 Savedra Didacus 254.
 Sándor (VI.) pápa 68.
 Sárkányi József 156.
 Sármay József 166.
 Sáros vm. 162.
 Sáros-Darócz 109.
 Sárospatak 322. —i ev. ref. kollégium
 ktára 118, 139—142, 142, 149, 152.
 Sárvár 136, 155, 156, 238, 239, 243, 244.
 Scaccia Sigismundus, De apellationibus
 248.

- Scaliger Julius Caesar 13, 255, 257.
 Schilberszky Károly 166.
 Schiller 92.
 Schilling Encyclopaediája 122.
 Schlauch Lőrincz szatmári ktára 118.
 Schmid Bernhart, Eine Neue Tabu-
 latur auf Orgeln und Istrumenten
 (Strassburg, 1577.) 123.
 Schmidt Béla 265. — Sándor 104.
 Schmitt Jenő 166.
 Schneiderinus Joannes 247.
 Schnetzer Ferencz 284, 285.
 Schoepfferus Joannes Joachim 250.
 Schopperus Hermannus, Speculum vitae
 aulicae 254.
 Schönherr Gyula 20, 57, 82, 111, 267
 Schönleben Joannes Ludovicus, Oratio-
 nes 256.
 Schreder Szabula 102.
 Schröder göttingeni tanár 95.
 Schubert 159.
 Schulek Vilmos 166.
 Schultz Dávid kassai nyomtató 83—85,
 188, 189. — Dávidné 84, 85, — Imre
 166.
 Schüzler augsburgi nyomtató 269.
 Schwartner Márton 105.
 Schwenke 58, 59, 378.
 »Scopus Biblicus veteris et novi Testa-
 menti« 255.
 Scott Walter 86.
 Sebestyén Albert 85 — Gyula 112, 166,
 185, 259.
 Seemann Hermann 58.
 Selmeczbányai bányatörvények 60. — vár.
 múzeum és ktár 33, 34, 45.
 »Senectutis, De bono —« 17.
 Senj 164.
 »Sententia et explicatio super libros
 Etorum Aristotelis« 14.
 Sepsi-szentgyörgyi ev. ref. Mikó-kollé-
 gium 50. — székely nemz. múzeum
 33, 34, 45, 50. — vár. tanács 354.
 »Sermonem, In — Seraphici Doctoris« 17.
 Serranis Franciscus Joannes, Inventar-
 ium historiae 250.
 Seuselitz 248.
 Sforza Galeazzo Mária 297.
 Shakespeare 86, 92, 190.
 Shaw 65.
 Siberus Adamus 257.
 Sibrik cs. Itára a M. Nemz. Múzeum
 ktárában 108.
 Sibrik Kálmán 108.
 Siciliano Antonio festő 67.
 Sicz 136, 145—149, 151.
 Sijthoff Á. W. 65.
 Simon (Finta) cs. nemesi iratai 262.
 Simon Benedek czle 262.
 Simonyi családra von iratok a M. Nemz.
 Múzeum ktárában 55, 108.
 Simonyi Zsigmond 89, 166.
 Sinay Vilmos 102.
 Sinkmoser M. 242.
 Sirturus Hieronymus, Compendium poli-
 ticum 254.
 Sixtinus Regnerus 248.
 Sixtus (V.) pápa 12.
 Sixtus Senensis, Bibliotheca sancta
 (Köln, 1576.) 11.
 Skerlecz Iván br. 261.
 Smithsonian Institution l. Washington.
 Soarte, Dottrine del ben morine 5.
 Socrates 11.
 Somlyói V. Ignác 102.
 »Somma Armilla« 4.
 »Somma Silvestrina« 4.
 Somogy vm. 355.
 Somogyi ktár l. Szeged.
 Sonnenfeld Adolf 104.
 Sopron vmegye rég. múzeuma 33.
 Sopron (város) 161, 166. — i ev. lyceum
 ktára 135, 157, 239.
 Soranus Basilius Faber, Thesaurus eru-
 ditionis scholasticae 257.
 Sosanus Bernardus, Disputationes iuri-
 dicae 249.
 Sotheran H. 190.
 Soto Domokos 11.
 »Speculum missae« 9.
 »Speculum morale Sacrae Scripturae« 8.
 »Speculum status« 254.

- »Speculum veritatis« 254.
 »Spes et deliciae Daciae« 252.
 Sponer Andor 260.
 Sponsel Jean Louis 58.
 Springer 68. — Handbuch der Kunst-
 geschichte 69.
 Sréter család ltára 108.
 Stahly Ignác 143.
 Stancsis Mihály, Népkönyv 92.
 Stamhurstus, De Christo patiente 254.
 Stapletus Tamás, Antidota apostolica
 contra haereticos 15.
 Statisztikai hivatal, M. kir. központi —
 52, 101, 164, 259, 265, 354.
 »Statu, De — Imperii Germanici« 253.
 Steche 59.
 Stefánia kórház-egylet 164.
 Stehlin Károly 286.
 Steiner Lajos 260. — S. 275.
 Stockbauer 59.
 Stockholmi egyetem 165. — kongl. utri-
 kes-departement 354.
 Stockinger 368.
 Strassburg 53, 121—123, 268, 269, 271.
 —i egyetem 165.
 Stratimirovicsné Tököly Jozefa 286.
 Strausz Antal, A veszprémi káptalan ktá-
 rának betűsoros címértára (Veszprém,
 1904.) 174—176.
 Streffleur Bálint lovagi oklevele 262.
 Stripszky Híador 360.
 Ströbaeus Joannes, Epitome senten-
 tiarum 249.
 Strussus Jakab, Epicedium 10.
 Struvius Burcardus, Bibliotheca iuris
 selecta 249. — Georgius, Evolutiones
 controversiarum 248.
 »Studium iurisprudentiae Romanae« 249.
 Stuttgart 306. —i kir. ktár 318.
 Suarez, Metaphysicarum disputationum
 tomi 255.
 Sugókönyvek a M. Nemz. Múzeum ktárá-
 ban 105, 160.
 Suetonius Tranquillus 14.
 Suidas 11.
 Sulczér Salamon kőszegi betűöntő 187.
 Sully hg. 303.
 Sulpitius Severus 253.
 »Summa iuris canonici« 249.
 »Summaia Azoknak az Artikolosok-
 nak...« (Német-Keresztúr, 1598.) 154.
 »Summetria Juridico-Austriaca« 249.
 Surino Lőrincz 9, 11.
 Surriano velencei követ 376, 377.
 Sutro Theodore 102.
 Suzon, Heinrich von Berg — Opera
 (Köln.) 15.
 Süs Dávid 104.
 Sveertius, Franciscus, Selectae Christiani
 orbis delitiae 254.
 Sylvanus Laurentius, De feudi recogni-
 tione 250.
 »Synopsis accurata universae philoso-
 phiae« 255.
 Szabadalmi hivatal, M. kir. — 102.
 Szabadkai közkttár- és múzeu-megyesü-
 let 33, 34, 45, 48.
 Szabadságharczra von. gyűjtemény a
 M. Nemz. Múzeum ktárában 55, 56,
 107, 108, 160, 161, 261, 262, 356.
 Szabolcs vm. múzeuma 33, 43. —
 törvényhat. közkttára 33, 35, 43.
 Szabó András 163. — Ervin 166. —
 János czle 55. — Károly Régi Ma-
 gyar Könyvtára 25, 64, 90, 102, 116—
 118, 120—124, 135—157, 189, 239—
 244, 281, 383. — Lajos (Sárói) 285.
 — László 260; (Bártfai) 115, 160.
 Szalaszegi György 147.
 Szalay Imre 53, 102, 166, 260, 354.
 — László 89, 105, 260.
 Szamosújvár 159, 185.
 Szatmár vm. 42, 45, 161. — múzeuma
 33, 34, 42.
 Szatmári Kölcsey-kör múzeuma 33, 34, 44.
 Szatmár-Németi Mihály, Tyrriacium
 Hebraicum 191.
 Szádeczky Lajos 260.
 Számvevőszék, M. kir. állami — 100, 158.
 Szász Károly 327.
 Szász művészeti és tud. gyűjtemények
 főigazgatósága 191.

- »Századok« 78.
 Szeged 52, 166. —i kir. főügyészség 265.
 —i III. ker. polg. iskola 165. —i Somogyi ktár 33—35, 45, 48, 265—267.
 — vár. múzeum 32, 34, 45, 48, 267.; tanács 265, 267. —i zsidó hitközség 165.
 Szegszárd 33.
 Szemák István 260.
 Szemere Miklós 166, 260.
 Szencsey-énekeskönyv 131.
 Szendrei János 159.
 Szentendre 159.
 Szentes 33.
 Szent-István társulat 39, 102.
 Szent-Ivány cs. ltára a M. Nemz. Múzeum ktárában 110.
 Szent-Ivány Zoltán 54—56, 99, 107, 262.
 Szentpétervári tud. akadémia 102, 263.
 Szepesi kamara 19.
 »Szepesi Lapok« 186.
 Szerdahelyi cs. ltára a M. Nemz. Múzeum ktárában 110.
 Szerencsi András, Consilia politica 253.
 Szerém vm. 164.
 Széchényi orsz. ktár I. Múzeumi ktár.
 Széchényi Ferencz gr. 92, 99. — István gr. 91.
 Szécs 261.
 Szécsény 244.
 Székely Balázs 123. — Dávid 62, 63.
 — Márton 25. — Viktor 104.
 Székely Nemzeti Múzeum 102.
 Székesfehérvár 244, 355. —i püsp. egyházmegye 165. —i vargaczh iratai 56.
 Széll Farkas 166. — Kálmán 82.
 »Szépirodalmi Lapok« 328.
 Szigethy Vilmos 265.
 Szigligeti Ede 54. — társaság I. Nagy-Várad.
 Szihelszki József 104.
 Sziklay János 166.
 Szilády Áron 64, 117.
 Szilágy vm. 102, 164.
 Szilágyi István 213. — Sándor 326.
 Sziléziai tart. kormány 164.
 Szina 246.
 Szinnyei Ferencz 159, 260. — Gerzson 146. — József, id. 61, 62, 82, 102, 110, 160, 166.; »Magyar írók« cz. munkája 61, 62.
 Szinnyei-Merse cs. ltára a M. Nemz. Múzeum ktárában 161.
 Szinnyei-Merse Pál 160.
 Szmracsányi Miklós 356. — Ödönné 109.
 Szokolay Dániel 355.
 Szolnok-dobokamegyei ir. tört. és ethn. társ. múzeuma 32.
 Szombathely 33, 47, 354. —i papnevelő-intézet ktára 157.
 Szontagh Antal 159.
 Szögyény-Marich cs. ltára a M. Nemz. Múzeum ktárában 110.
 Szöllészeti állomás, M. kir. központi — 164.
 Szörényi László, Manuale Nev-Canoniorum 249.
 Szőry Márton czle 262.
 Sztárai Mihály 123, 383.
 Tacitus 252.
 Taly István 53, 102.
 Takáts Sándor 27, 350.
 Tamás (Aquinói Szent) 17, 249, 255, 312.
 Tapolcza 55.
 Tarányi Ferencz czle 161.
 Tarányi-Oszterhuber cs. ltára a M. Nemz. Múzeum ktárában 161, 162.
 Tarányi-Oszterhuber Ferencz 160.
 Tarjai Mihály 123.
 Társadalomtudományi Társaság 164.
 Tátra kny. 104.
 Telbisz Károly 81, 82, 171.
 Telegdi Miklós pécsi pk. 19.
 Teleki ktár I. Marosvásárhely.
 Teleki László gr. id. 92.; ifj. 91. 92. — Sándorné 108.
 Telesphorus pápa 242.
 Telghman 87.
 Temes vm. 171.

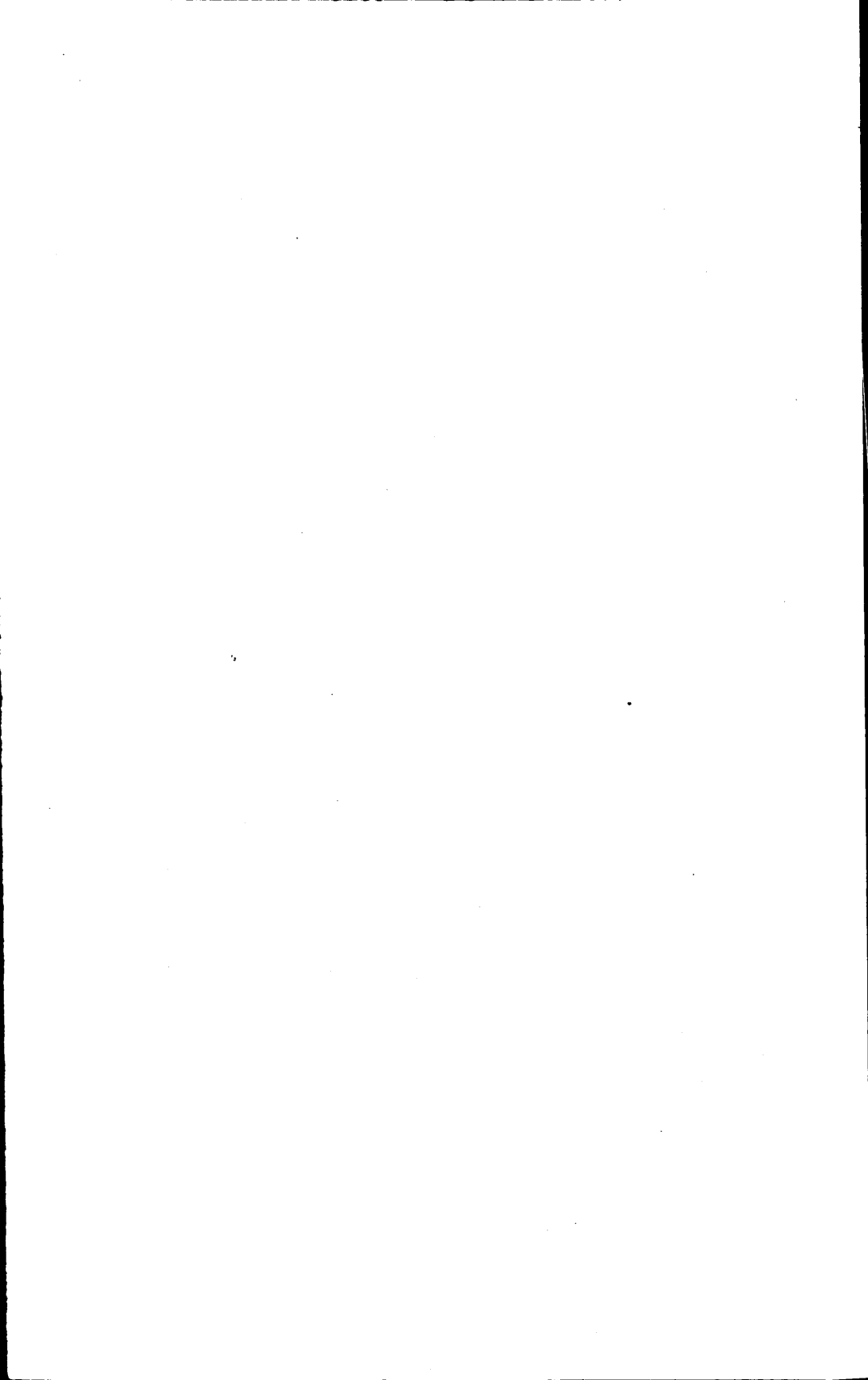
- Temesvár 33, 46, 53, 79, 81, 82, 102, 171, 265. —i jogászegylet 171. —i kir. ügyészség 171. —i vár. ktár 33, 35, 46, 48, 49, 171—173.; tanács 265.
- Tennesius Laurentius, *Tractatus cauteriarum* 249.
- Terentius Afer 11, 190, 257.
- Tergosith János czle 161.
- Természettudományi társulat, M. kir. — 265.
- Tertullianus 11, 20.
- Tetzl Lőrincz 163.
- Textor Joannes Rarisius 257.
- Téglás Gábor 102, 166.
- Thackeray 86.
- Thallóczy Lajos 261.
- »Theatrum chemicum« 255.
- »Theatrum historicum de monarchiis« 251.
- »Theatrum Mundi« 6.
- »Theatrum Musicarum« (1571.) 118.
- »Theatrum orbis« 6, 251.
- »The Connoisseur« 86.
- Theller, Balthasar, *Summa philosophiae universae* 255.
- Thenandus Gallus 3.
- Theophylactus érsek 12, 16.
- »Thesaurus linguae latinae« (Basel. 1578.) 17.
- »Thesaurus locorum communium iuris prudentiae« 248.
- »Thesaurus de sanctis« 14.
- »Thesaurus politicorum aphorismorum« 253.
- Thiers 80.
- Thietmar merseburgi pk. 191.
- Thököly Imre 261.
- Thukydidés 11.
- Thurzó Elek 83. — Ferencz, A nagybányai ev. ref. főiskola története (Nagybánya, 1905.) 368, 369. — Miklós 90.
- Thüngen János Károly br. 88.
- Tilgner Viktor 160.
- Tinódi Sebestyén, Buda városának veszedelméről (Monyorókerék, 1592.) 146. — Chronica (Kolozsvár, 1554.) 118, 124.
- Tirringer Vilmos 83.
- Tiszafüredi múzeum és ktáregylet 33.
- Tiszántúli ev. ref. egyházkerület 38, 39.
- Tiszolcz 159.
- Tokioi cs. akadémia 158. — egyetem 165.
- Toldi-trilogia eredeti kéziratái 193—237, 325—349.
- Toldy Ferencz 92, 116, 123—125, 330, 331. — László 125, 143.
- Toletus Ferencz, In evangelium Joannis commentaria (Róma, 1588.) 12.
- Tolna vmegye múzeuma 33, 45, 48.
- Tolongius János, In omnes Davidicos Psalmos commentarii 18.
- Tolozanus Petrus Gregorius, De republica libri 251.
- Tompa Mihály 326—331, 335.
- Torino 284. —i nemz. ktár 283, 284.
- Torzsa 356.
- Toulousei egyetem 165.
- Tóth Árpád 185. — Ede 53. — István nemesi bizonyítványa 262. — József 354. — Kálmán 331. — Mike 166, 265. — Rezső 102.
- Toth-Kádár cs. nemesi iratai 262.
- Tóth-Kádár Vilmos 261.
- Tökölyánur ktára 162.
- Tölgyi Gyula 163.
- Tömörkényi István 265.
- Török Bálint (Hettey) czle 161. — István (Enyingi) 150. — János 327.
- »Történelmi Tár« 19. 78.
- Történelmi társulat, Magyar — 78. 79. 265.
- »Tractatus de contractibus in communi« 249.
- »Tractatus de Deo uno et trino« 249.
- »Tractatus de iuris arte« 249.
- »Tractatus de mercatura« 257.
- »Tractatus de tutoratu et successione principum« 248.
- »Trattato da l'oratione del medesimo« 4.
- Trattner H. 104.

- Trefort Ágoston 54, 125.
 Treitz Péter 265.
 Trencsén vm. 159.
 Treutlerus Hieronymus 247, 248.
 Trieszti áll. biztosító társaság 260.
 Trigorus Péter 12.
 Tripartitum I. Werbőczy.
 »Triumphus misericordiae« 254.
 Tseh Márton, Lovak orvosságos . . .
 könyvetskéje (Lócse, 1656.) 273.
 Tsétsi János 257.
 Turbutt család 190.
 Turchányi Ödön 260.
 Turopolje 159.
 Turóczy krónikája 383.
 Turócszentmártoni tót társaság múzeuma 33, 4 46.
 »Turul« 78, 354.
 Tübingen 187. —i egyetem 165, 166.
 Ujfalvi Imre »Halotti Énekei« 125.
 »Uj Magyar Múzeum« 330.
 Ujpest 158.
 Ujvidéki Matica Srpska 102, 259.
 Ulászló (II.) m. kir. 322.
 Ulm 269, 271.
 United States Departement of agriculture 164.
 »Universalbibliothek« 172.
 Unverzagt 27.
 Upsalai kir. egyetem 165. —i ktár 52, 102, 166, 259.
 Utrechti egyetem 165.
 »Üstökös« 165.
- Vaál** 244.
 Vad Imre 265.
 Vadász Imre 166.
 Vadnay Károly 355.
 Vaha, Guilielmus de — 254.
 Vajda Zsigmond 55, 107.
 Valchius Joannes, Decas fabularum humani generis 257.
 Valerius Maximus 14, 253.
 Valla Laurentius, De linguae latinae elegantia 257.
 Valladolid 189.
- Vallás- és közoktatásügyi minisztérium, Magyar — 34, 41, 50, 53, 70, 97, 102, 107, 159, 162, 165, 260, 264, 280, 355, 357, 359, 361, 378.
 Valvasir 135.
 Van der Meine Gerhard 68.
 Varasd 135.
 Varju Elemér 98, 102, 113, 159, 280, 289, 355, 356. — Péter czle 356.
 Varsó 2—4. —i föltár 4, 5.
 Vas vm. 46. —i kulturegyesület műzeuma 33—35, 46, 48.
 »Vasárnapi Ujság« 62, 165, 330.
 Vasquius Fernandus 247.
 Vaumenir zeneköltő 126.
 Vác 244. —i múzeum-egyesület 33. —i orsz. fegyintézet 102.
 Vágó Gyula 104.
 Várady Kálmán 267.
 Vármia 7. —i káptalan 7, 8.
 Városv Gyula 355.
 Vásárhelyi-énekeskönyv 131.
 Veber Joannes Adamus 251, 258.
 Vejhe, Ebeartus a — 250.
 Vehnerus Paulus Matthias 247.
 Velence 4, 13, 65, 102, 128, 294, 302, 312, 383. —i Szt. Márk ktár 65—67, 69, 70, 128, 164, 378, 379.
 Velösy Lipót 159.
 Venetianer Lajos 265.
 Venetus Diomedes 126.
 Verein für Siebenbürgische Landeskunde 102.
 Veres Sámuel 104.
 Veress Endre 1.
 Veronits József 104.
 Versecz 47, 53, 265. —i vár. ktár 33, 47; múzeum 33, 47, 355.
 Vesembecius Matthias, Rudimenta digestorum et codicis 250.
 Veszprém vármegyei múzeum 34, 47, 50.
 Veszprém (város) 34, 50, 174. —i egyházmegyei kny. 174. —i káptalan 159; ktára 174—176. —i püspökség 29, 165.
 Vértesy Jenő 114, 378.

- Vicelius György 13.
 Victorinus, Commentum Rhetoricorum, XV. sz.-i kézirat 376.
 Viczay Mihály gr. 54, 260.
 Vietorisz-féle énekeskönyv 123, 130—132.
 Vietorisz László 132.
 Vigandus Joannes, Vera historia de succino Borussico 252.
 Vigelius, Nicolaus — de Dreiza 249.
 Villa Pietro 163.
 »Villae Johannis Baptistae« 9, 18.
 Vilna 4, 16.
 Vincenti Alessandro velencei nyomtató 128.
 Vincze (Szent), Sermoni (Aversa) 4.
 Vincze Béla 102.
 Virágh Sándor 107.
 Virgilius 8, 18, 256, 316.
 »Vita S. Joannis Nepomuceni« 254.
 »Vitae imperatorum et caesarum« 252.
 Vitéz János 295, 376.
 Vittoria Alessandro ötvös 67.
 Vivarius Jacobus, De arte mendicandi libri 258.
 Vizaknai Gergely, Az keresztyeni Tudomannak egnehany fő Articulosirol (Sicz, 1593.) 151.
 Vízépítési igazgatóság, M. kir. orsz. — 101, 164, 259.
 Vodnianus Joannes Campanus, Odarum libri 257.
 Vodnik, Geschichte des Herzogthums Krain 135.
 Vogtherr Henrik 139.
 Volaterranus Rafael, Commentaria urbana 13.
 Volkra 351.
 Voragine, Leggendaro de le vite di Santi 5.
 Vöeth Daniel, Metaphysicae compendium 255.
 Vörös-Kereszt-egyesület 102.
 Vries, Scato de — 65.
 Vultejus Hermannus 247.
 Vutkovich Sándor 355.
 Wachs Pál 104.
 Wackernagel Rudolf 285.
 Wagner Ágoston 28—30. — Péter nürnbergi nyomtató 269, 270. — Richárd 54, 105.
 Wallan H. 95.
 Wallner Ignác 166.
 Walter Gyula 102, 166, 260.
 Walther-féle lexicon 130.
 »Waren-Usancen, Die neuen — der Budapester Börse von 1905.« 274.
 Warszawiecki Kristóf, Paradoxa (Krakó, 1598.) 9.
 Washington 159. —i Library of Congress 259, 380. —i Smithsonian Institution 102, 106, 159, 164, 260, 354.
 Wasmuth Ernst 166.
 Weale H. J. 299.
 Weber János 242.
 Weimar 367.
 Weiss Emil 102.
 Wenczel Gusztáv 89.
 Werbőczy Tripartituma 27—31.
 Werfer Károly 70, 71.
 Werlein kamarai inspector 352.
 Wesselényi Ferencz 18. — Miklós br. 239.
 »Westungarischer Grenzbote« könyvny. 104.
 Weszprémi István 191.
 Wheeler H. L. 166.
 Wieszbouski Tódor 4.
 Wiesbaden 166.
 Wild Johannes Moguntinus l. Ferus.
 Windt Alfréd 260.
 Wittenberg 89, 239, 240. —i egyetem 89.
 Wlassics Gyula 79—82.
 Wolfenbütteli Psalterium 310, 312.
 Wolsky Péter plocki pk. 23. — Zsigmond 14, 23.
 Wosinszky Mór 40, 46.
 Wózner Ignác, Durmits Imre és Pavlovsky Alajos, A betüszedés kézikönyve (Bpest, 1905.) 365, 366.
 Würzburgi phys.-med. Gesellschaft 259.

- Xenophon** 253.
Xiphilinus János 11.
Young 175.
Zainer Günther augsburgi knyomtató
 269, 270. — **János ulmi knyomtató**
 269—271.
Zakrzewski Vincze 24.
Zala vm. 108.
Zala-Egerszeg 132.
Zangger Theodor 166.
Zapporus Ruardus, Opera 12.
Zarándy Gáspár 53, 102, 265.
Zathureczky cs. ltára a M. Nemz. Mú-
 zeum ktárában 262, 357.
Zathureczky Kálmán 261.
Zágráb 159, 164.
Zára 166.
Zászló János 53, 102, 115.
Zebridovszky Josephus Bernardinus, Af-
fectus politici 254.
Zedler G. 95.
Zeidler I. Nagl.
 »Zeitschrift für Bücherfreunde» 74, 86,
 180, 190, 276, 372.
Zemplén vm. 92.
Zenei gyűjtemények kérdése 379, 380.
 »Zeneközlöny» 379, 380.
Zentai »Szabadsajtó« kny. 104.
 »Zentralblatt für Bibliothekswesen« 74,
 181, 277, 284, 373.
Zerdahelyi cs. ltára a M. Nemz. Mú-
 zeum ktárában 160, 262, 356.
Zerdahelyi Béla 102, 104.
Zimmermann 59.
Zirczi apátság 102, 165.
Zirlerus zeneköltő 123.
Zlamál 273.
 »Zodiacus Christianus« 255.
Zombor 34, 265.
Zrinyi Dorottya 140.
Zuonarich Mihály 241, 242.
 »Zustände, Ungarische —« 92.
Zürichi orsz. múzeum 102. — vár. ktár
 102.
Žvab L. 135.
Zvezius Marcus, Hollandiae descriptio
 250.
Zwinger Theodor 11, 15.
 »Zwon« 135.
Zsámboki János 20, 272, 273, 303, 383.
Zsemley Oszkár 159.
Zsibói Wesselényi ktár 239.
Zsigmond (II.) lengyel kir. 120. — (III.)
 lengyel kir. 7.
Zsilinszky Lajos 159.

A Magyar Könyvszemle új folyama.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára 1893-ban a Magyar Könyvszemle új folyamát indította meg.

A folyóirat, mint a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának hivatalos kiadványa s a magyar bibliografia egyedüli szakközlönye, 1876 óta áll a hazai tudomány érdekeinek szolgálatában. Első sorban a múzeumi könyvtár érdekeinek előmozdítására lévén hivatva, ismerteti annak egyes csoportjait; beszámol az évi gyarapodásról, a végzett munkáról és teljes megbízható képet ad a könyvtár belső életéről. Ismerteti a hazai és külföldi könyv- és levéltárakat, kiváló figyelmet fordítva ezek magyar és különleges bibliografiai vonatkozású anyagának felkutatására és közzétételére. Számot ad a hazai és külföldi könyvészeti irodalom termékeiről s figyelemmel kíséri a külföldi irodalom hazánkra vonatkozó kiadványait.

A Magyar Könyvszemle évnegyedes füzetekben, évenként márczius, június, szeptember és december hónapokban jelenik meg 24—26 ívnyi terjedelemben több műmelléklettel. Előfizetési ára egész évre 6 korona, a könyvárusi forgalomban 8 kor.; egy-egy füzet ára 2 kor.

Az előfizetési pénzeket a **Magyar Nemzeti Múzeum pénztári hivatala** fogadja el; a folyóirat szellemi részét érdeklő közlemények a **szerkesztő czimére** a **Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárába** küldendők.

A Magyar Könyvszemle régi és új folyamainak kötetei kaphatók *Ranschburg Gusztáv* könyvkereskedésében, Budapest, *IV. Ferencziek-tere 2.* A régi folyam 2—16. kötetének ára kötetenkint 4 korona, az új folyam 1—13. kötetének ára kötetenkint 8 korona. Az előfizetések ezentúl is a *Magyar Nemzeti Múzeum pénztári hivatalához* küldendők.

Megjelent és a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában kapható: *A hazai hírlapirodalom 1904-ben. I. A magyar hírlapirodalom, id. Szinnyei Józseftől. II. A nem magyar nyelvű hírlapirodalom, Kereszty Istvántól. III. Folyóiratok. Horváth Ignácztól. Függelék: A magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok statisztikája, id. Szinnyei Józseftől. Ára 1 kor. 10 fillér.*

MAGYAR KÖNYVSZEMLE. — REVUE BIBLIOGRAPHIQUE HONGROISE.

Publiée par la bibliothèque Széchényi du Musée National Hongrois.
Directeur: M. François Kollányi.

Quatre livraisons par an; prix du volume Nouvelle série. XIII. volume. 4-ième
6 couronnes = 6 francs = 5 marcs. livraison. Octobre—Décembre 1905.

SOMMAIRE.

Elemér de Varjú. L'exposition de reliures à la bibliothèque impériale de Vienne (Avec une table et six illustrations dans le texte)	289
Dr. Ladislav Esztegár (†). Les manuscrits originaux de la trilogie épique »Toldi« au Musée National Hongrois (Deuxième partie.)	325
Alexandre Takáts. Plan d'une nouvelle imprimerie à Bude de l'an 1689	350
Indicateur officiel. Rapport sur l'état de la Bibliothèque Széchényi du Musée National Hongrois dans le troisième trimestre de 1905	354
La bibliothèque du Musée de Transylvanie en 1904	357
Littérature. Sammlung Bibliothekswissenschaftlicher Arbeiten. H. 19. 20. Par le <i>dr. Paul Gulyás.</i> — Ignace Wózner, Eméric Durmits et J. A. Pavlovsky, Manuel théorique et pratique du compositeur-typographe. Par <i>G. P.</i> — Michael Holzmann u. Hans Bobata, Deutscher Anonymen-Lexikon. Bd. III. Par <i>Stockinger.</i> — François Thurzo, Histoire du lycée réformé de Nagybánya. Par <i>B. Sz. L.</i> — Revue des périodiques étrangers	363
La littérature bibliographique hongroise dans le troisième trimestre de 1905. Par H. I.	374
Notices. Un nouveau manuscrit de Corvin à la Bibliothèque Széchényi du Musée National Hongrois. — La collection de M. Joseph Agoston. — Avancements à la bibliothèque du Musée National Hongrois. — Les nouvelles localités de la Bibliothèque de Saint Marc à Venise (<i>-sp-</i>). — La question des collections de musique (<i>G-I</i>). — Doit-on relier les annonces des périodiques? (<i>γ</i>). — L'ancienne bibliothèque hongroise de Georges Ráth à l'Académie des Sciences hongroise (<i>Bibliofil</i>)	376
Changements dans l'état des imprimeries hongroises du 16. septembre au 31. décembre 1905	384
Table des noms et des matières	385

Siège de la rédaction et de l'administration: *Magyar Könyvszemle*
Budapest, Musée National Hongrois.

